

University of Groningen

Kroniek 1995

Hippe, Joop; Lucardie, Anthonie; Voerman, Gerrit

Published in:

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1995

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1996

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Hippe, J., Lucardie, A., & Voerman, G. (1996). Kroniek 1995: overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1995. In G. Voerman (editor), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1995* (blz. 14-91). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

KRONIEK 1995

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1995

Joop Hippe, Paul Lucardie en Gerrit Voerman

1. Inleiding

Voor de meeste politieke partijen was 1995 een rustig jaar, waarin electorale tegenslagen verwerkt en overwinningen geconsolideerd werden die hun in het voorafgaande 'super-verkiezingsjaar' deelachtig waren geworden. Vergeleken bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 veroorzaakten de verkiezingen van Provinciale Staten en Eerste Kamer geen aardverschuiving, al leverden ze wel enkele verrassingen op.

In deze kroniek worden de activiteiten van alle in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die zich buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- artikelen uit de dagbladen *NRC-Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*; deze artikelen worden dagelijks vergaard en geordend voor het knipselarchief van het DNPP;
- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, die eveneens door het DNPP worden verzameld.

Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een context te plaatsen, worden eerst de politieke 'hoofdmomenten' uit 1995 kort geschetst.¹

¹. Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 1995: Gerrit Voerman en Paul Lucardie, 'Meer aandacht dan gewoonlijk voor buitenlands beleid', in: *Staatscourant*, 19 december 1995; en G.G.J. Thissen, 'Jaaroverzicht Staten-Generaal zittingsjaar 1994-1995', in: *Parlement en Kiezer*, Groningen, 1996.

2. Hoofdmomenten

IRT-affaire: de parlementaire enquête

Naar aanleiding van de problemen rond het Interregionale Recherche Team (IRT) Noord-Holland/Utrecht had de Tweede Kamer op 22 november 1994 besloten om een parlementaire enquête te houden naar de wijze waarop politie en justitie de georganiseerde misdaad in Nederland bestreden (zie ook *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 15-16). De enquête-commissie ving onder voorzitterschap van PvdA-kamerlid M. van Traa in december 1994 haar werkzaamheden aan. In het najaar van 1995 verhoorde zij in het openbaar de meest betrokken ambtenaren van politie en justitie alsmede een aantal deskundigen. Uit de verhoren bleek onder meer dat aanzienlijke hoeveelheden verdovende middelen door informanten van de politie waren verhandeld. De parlementaire enquête-commissie zou begin 1996 haar verslag afronden.

Mede naar aanleiding van de feiten die de enquête aan het licht bracht, besloot de reeds in 1994 vaak bekritiseerde procureur-generaal van Amsterdam, R. van Randwijck, ontslag te nemen. Met het ministerie trof hij een afvloeiingsregeling waarbij hem niet alleen zijn salaris tot zijn 65ste jaar, maar ook een half miljoen gulden extra uitgekeerd zou worden. Deze 'gouden handdruk' wekte veel negatieve reacties op in de openbare mening. De voor deze regeling verantwoordelijke minister van Justitie, W. Sorgdrager (D66), moest zich in de Tweede Kamer verantwoorden. Onder de indruk van een kritische motie die de Kamer op 31 oktober aannam overwoog zij zelfs af te treden, maar zag daarvan af toen de fractievoorzitters van de drie regeringspartijen (D66, PvdA en VVD) op haar verzoek hun vertrouwen in haar uitspraken (zie verder in deze Kroniek onder D66).

Provinciale Statenverkiezingen

Op 8 maart 1995 vonden verkiezingen van de Provinciale Staten plaats, ruim een half jaar na het aantreden van het kabinet-Kok. Onvermijdelijk werden de verkiezingen dan ook als graadmeter voor de populariteit van de paarse coalitie gezien. De campagne van de meeste partijen werd regelmatig opgeluisterd door de aanwezigheid van landelijke leiders. VVD-leider F. Bolkestein trad met VVD-ministers op in *talk-shows*, die - volgens de ook in 1994 toegepaste '*info-tainment*' formule - werden afgewisseld met amusement, verzorgd door de zanger Gordon. De politieke leiders van D66 en PvdA namen zelf niet aan de campagne deel, maar wel andere bewindslieden van deze partijen. Het landelijk apparaat van oppositiepartij CDA beperkte zich vooral tot de coördinatie van de provinciale campagnes. GroenLinks zette pas aan het eind van de campagne zijn landelijke leider, P. Rosenmöller, in. De SP daarentegen voerde een puur landelijke

campagne met de leuze: 'Spijt? Stem tegen het kabinet-Kok.' De twee ouderenpartijen legden vooral nadruk op ouderenzorg als provinciale verantwoordelijkheid.

Uitspraken van Bolkestein over het (te) hoge aantal asielzoekers in Nederland lokten heftige reacties uit van PvdA-minister J.P. Pronk van Ontwikkelingssamenwerking, maar vooral van oud-minister J.R.H. Maij-Weggen en A. Oostlander, beiden sinds 1994 lid van de christen-democratische fractie in het Europees Parlement (zie in deze Kroniek onder CDA). Het landelijke karakter van de provinciale verkiezingen bleek ook nog eens in het debat tussen de fractievoorzitters van de vier grote partijen in de Tweede Kamer op 4 maart. Provinciale problemen kwamen hierin nauwelijks aan de orde. De dominerende rol van de Haagse politiek irriteerde provinciale politici. De voorzitter van het Inter-Provinciaal Overleg en Commissaris van de Koningin in Utrecht, jhr. P.A.C. Beelaerts van Blokland, stelde daarom voor de verkiezingen voortaan slechts in twee provincies tegelijk te houden in plaats van in alle twaalf. Soortgelijke ideeën werden geopperd door de voorzitter van de Tweede Kamer, W.J. Deetman, evenals Beelaerts van Blokland uit het CDA afkomstig.

Ondanks de landelijke betekenis van de Statenverkiezingen viel de opkomst lager uit dan ooit: ongeveer de helft van alle kiesgerechtigde burgers bracht een stem uit. De resultaten vallen niet eenvoudig te duiden (zie tabel 1). Duidelijk was wel de winnaar in alle provincies: de VVD. De liberalen waren in zes van de twaalf provincies de grootste partij geworden, waaronder de gehele randstad. Het CDA bleef het sterkst in Brabant, Limburg, Overijssel en Friesland, maar verloor ook in die provincies fors terrein. De PvdA leed eveneens zware verliezen en bleef slechts in Groningen en Drenthe de grootste partij. De winst van de VVD kwam volgens onderzoek bij de stembureaus (*exit-polls*) niet alleen van het CDA en (in mindere mate) de PvdA, maar vooral van D66, dat aanzienlijke verliezen leed. Daarnaast won de VVD ook veel nieuwe kiezers. Naast de VVD boekten de ouderenpartijen verrassend veel winst. In zes provincies hadden AOV en Ouderen Unie 55+ (in 1994 nog: Politieke Unie 55+) hun lijsten samengevoegd, in Limburg en Overijssel hadden ze aparte lijsten ingediend terwijl het AOV in Groningen, Friesland, Utrecht en Zeeland alleen deelnam. In alle Provinciale Staten konden nu vertegenwoordigers van ouderenpartijen zitting nemen. De SP was iets minder succesvol, maar deed wel haar intrede in de Staten van Groningen, Gelderland, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland en Limburg, terwijl ze haar zetel in Brabant uitbreidde van één naar drie. De protestants-christelijke partijen boekten eveneens winst, die vooral op naam van de RPF geschreven kon worden; zij kon zeven zetels meer bezetten dan in 1991, terwijl de SGP er één verloor en het GPV zijn zetel handhaafde. De RPF had in Groningen, Friesland en Drenthe één lijst met de SGP ingediend, in Gelderland, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland samen met het GPV. In Noord-Brabant hadden de drie partijen samen een lijst gevormd, in Limburg deden ze helemaal niet mee, terwijl ze in

Overijssel en Flevoland ieder zelfstandig deelnamen. GroenLinks boekte nauwelijks winst; alleen in vergelijking met de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 leek ze zich te herstellen. Zij bleek ten opzichte van de kamerverkiezingen niet alleen van de PvdA maar evenzeer ook van D66 kiezers te hebben gewonnen.

De regionale partijen - veelal bundelingen van lokale partijen - wonnen er drie zetels bij, minder dan verwacht. De Brabantse Onafhankelijke Fracties (BOF) moesten zelfs een zetel inleveren, evenals de door oud-PPR-leden opgerichte partij Delta Anders in Zeeland. Daarentegen drongen de Zeeuws-Vlaamse Volkspartij (ZVV), de Federatie van Gemeentebelangen Friesland (FGF) en de Partij Nieuw Gelderland (PNG) voor het eerst in de Staten door. De Onafhankelijke Partij Drenthe (OPD) boekte een zetel winst, terwijl de Partij Nieuw Limburg (PNL) haar zeteltal handhaafde. In Overijssel en Noord-Holland slaagden regionale partijen er niet in een zetel te behalen.

De Groenen handhaafden hun ene zetel in Noord-Holland eveneens, maar konden dank zij de lijstencombinatie met GroenLinks in Zuid-Holland ook een zetel bezetten. De Centrumdemocraten bleven op drie zetels staan. Zij verloren een zetel in Utrecht maar wonnen er een in Brabant - met slechts zes stemmen verschil, zoals bleek na hertelling. D66, dat anders deze restzetel had verworven, drong hierna vergeefs aan op nieuwe verkiezingen in Brabant. Het geringe succes van de CD in vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen en (in mindere mate) met de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 was mede te wijten aan concurrentie met soortgelijke partijen - de Nationale Volkspartij/CP'86, het Nederlands Blok, de Burgerpartij Nederland en het Patriotisch Democratisch Appèl - die overigens geen van alle een zetel wonnen.

Het aantal vrouwelijke Statenleden nam licht toe: van 224 naar 230 (30,6%).

Bij de onderhandelingen over de collegevorming wist de VVD haar winst grotendeels om te zetten in gedeputeerden, waarvan ze er 25 in plaats van vijftien mocht aanwijzen. PvdA en vooral CDA konden hun verlies nog beperken (vijf respectievelijk 3,5 zetels), vaak ten koste van D66. De Democraten verdwenen uit de colleges van Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland en handhaafden zich slechts in Drenthe en Gelderland. In Zuid-Holland nam het CDA de plaats van D66 in, waarmee het enige paarse provinciale college verdween.

In Friesland kozen de Staten voor het eerst een gedeputeerde in deeltijd. Mevr. M. Brandsma-Ydema, in de voorafgaande periode fractievoorzitter van het CDA, zou deze functie gaan bekleden.

Tabel 1. Uitslag Provinciale Statenverkiezingen, 8 maart 1995

	1991		1995	
	%	zetels	%	zetels
CDA	32,6	257	22,9	186
PvdA	20,4	166	17,0	142
VVD	15,7	116	27,2	207
D66	15,6	116	9,2	67
GPV/RPF/SGP	6,0	47	6,7	53
GroenLinks	5,2	36	5,4	36 *)
CD	1,0	3	1,0	3
SP	0,9	1	2,1	12
De Groenen	0,6	1	0,5	1
PNL	0,5	5	0,5	5
BOF	0,5	2	0,2	1
FNP	0,3	3	0,3	3
Delta Anders	0,1	2	0,1	1
OPD	0,1	1	0,1	2
PNG	-	-	0,2	1
ZVV	-	-	0,1	2
FGF	-	-	0,1	1
AOV/OU55+	-	-	5,1	33
overigen	0,6	0	0,9	0
totaal	100,1%	756	99,6%	756
opkomst	52,3%		50,2%	

Bron: *Verkiezingsstatistiek Provinciale Staten CBS, 1995*

*) Hierbij wordt het in Zuid-Holland op de gezamenlijke lijst GroenLinks/De Groenen gekozen lid van De Groenen meegerekend. In de Staten treden de op deze lijst gekozenen ook als één fractie op.

Eerste-Kamerverkiezingen 1995

Op 29 mei kozen de 756 Statenleden een nieuwe Eerste Kamer (zie tabel 2). Daaraan was zoals gebruikelijk een verkiezingscampagne vooraf gegaan die zich voornamelijk binnenskamers, in de bestuurskamers en congressen van de verschillende partijen afspeelde. Voorkeursacties voor bepaalde kandidaten wierpen vooral bij de PvdA hun vruchten af: senator W. van de Zandschulp werd nog door het partijcongres van een onverkiesbare naar een verkiesbare plaats gebracht, zijn collega M. Pit bleef op een onverkiesbare plaats staan maar keerde door voorkeurstemmen van Gelderse Statenleden toch terug in de Eerste Kamer. Binnen het AOV leidde een voorkeursactie voor de omstreden partijstichter M. Batenburg eveneens tot succes. De 75-jarige Batenburg, de oudste senator, vormde een eenmans-fractie, aangezien de ook op de AOV-lijst verkozen kolonel b.d. J. Hendriks het AOV verliet en zich aansloot bij de nieuwe partij Senioren 2000 (zie in deze Kroniek onder AOV).

Onderlinge verdeeldheid en voorkeurstemmen speelden ook de regionale partijen parten, die als Platform van Onafhankelijke Groeperingen (POG) een gezamenlijke lijst hadden ingediend met De Groenen. Nummer één op deze lijst, de voorzitter van de Federatie Gemeentebelangen Friesland, F. Kuperus, kreeg daardoor onvoldoende stemmen voor een senaatszetel. Verrassend genoeg wist nummer twee op de lijst, de uit De Groenen afkomstige planoloog M. Bierman, wel een zetel te behalen. Onder het groene motto 'Handel regionaal, denk mondiaal' hoopte hij zowel de groene als de regionale belangen te dienen. Een steunfractie van De Groenen en leden van de provinciale partijen zou vier maal per jaar bijeenkomen om Bierman bij te staan. Overigens was de Fryske Nasjonale Party (FNP) niet betrokken bij het samenwerkingsverband van regionale partijen, vanwege weerstand bij de Brabantse en Limburgse regionale partijen; haar Statenleden hadden een stem op D66-kandidate M.L. Tiesinga uitgebracht.

De Centrumdemocraten, wegens hun geringe aantal evenmin in staat zelfstandig een zetel te verwerven, verklaarden hun stemmen aan de VVD te zullen geven, omdat die een vreemdelingenbeleid voorstond dat hen ook aansprak (zie in deze Kroniek onder VVD). De SP slaagde er wel in, de Eerste Kamer binnen te komen; dank zij een lijstverbinding met GroenLinks kon laatstgenoemde ook nog een restzetel in de wacht slepen en zodoende haar zeteltal op het peil van 1991 handhaven. CDA, PvdA en D66 moesten wel zetels inleveren. De protestants-

christelijke partijen handhaafden hun zeteltal. Grote winnaar was de VVD, die haar vertegenwoordiging in de senaat bijna wist te verdubbelen.

Onder de nieuwe senatoren bevond zich een groot aantal oud-ministers en staatssecretarissen. G.M.V. van Aardenne, minister van Economische Zaken van 1977-1981 en 1982-1986, D.J.D. Dees, staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur van 1986-1989, W.F. van Eekelen, minister van Defensie van 1986-1988, en H. Wiegel, minister van Binnenlandse Zaken en vice-premier van 1977-1981, traden toe tot de VVD-fractie. E. ter Veld, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 1989-1993, en M.J. Cohen, in 1993-1994 staatssecretaris voor Onderwijs en Wetenschappen, kwamen de PvdA-fractie versterken, terwijl E.M.H. Hirsch Ballin, minister van Justitie van 1989-1994, plaats nam in de banken van het CDA.

Op 13 juni werd de nieuwe Eerste Kamer geïnstalleerd. H.D. Tjeenk Willink (PvdA) werd herkozen als voorzitter, de VVD deed als grootste partij afstand van haar recht een voorzitter uit eigen gelederen voor te dragen (zie de bijdrage over de VVD in deze Kroniek).

Tabel 2. Uitslag Eerste-Kamerverkiezingen (in zetels), 29 mei 1995

	1991	1995
CDA	27	19
PvdA	16	14
VVD	12	23
D66	12	7
GroenLinks	4	4
SGP	2	2
GPV	1	1
RPF	1	1
AOV	-	2
SP	-	1
POG/De Groenen	-	1
totaal	75	75

Bron: *Staatscourant*, 31 mei 1995

Op 20 oktober presenteerde het kabinet zijn voorstellen voor een nieuw kiesstelsel en een correctief referendum. Wat betreft het eerste stelde het kabinet voor om een gemengd kiesstelsel in te voeren waarbij elke burger - net als in de Bondsrepubliek Duitsland - over twee stemmen zou beschikken bij de verkiezing van de Tweede Kamer. Eén stem zou men uit kunnen brengen op landelijke lijsten, volgens het bestaande stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Met de tweede stem zou men een kandidaat op een regionale lijst in een district kunnen kiezen. Het land zou daartoe opgedeeld moeten worden in vijf districten. De helft van de Tweede Kamer - 75 personen dus - zou via een district gekozen moeten worden, de andere helft via de landelijke lijst. Voorkeurstemmen zouden daarbij bovendien meer gewicht behoren te krijgen; 25% in plaats van 50% van de kiesdeler zou voldoende moeten zijn voor een zetel.

Daarnaast wilde het kabinet een correctief referendum mogelijk maken waarmee bepaalde wetsvoorstellen die de Eerste en Tweede Kamer hadden goedgekeurd, alsnog door de kiezers zouden kunnen worden afgewezen. Wetten over het Koninklijk Huis, de begroting en besluiten van volkenrechtelijke organisaties en verdragen zouden niet voor een referendum in aanmerking komen. Een verzoek om een referendum zou in eerste instantie steun van 40.000 burgers moeten krijgen; daarna zouden 600.000 burgers hun handtekening op het stadhuis moeten zetten om het verzoek te bekrachtigen. Een kamerbesluit zou door ten minste 30% van de als kiesgerechtigde ingeschreven burgers ongedaan gemaakt kunnen worden. Binnen het kabinet bleef omstrede of ook wetten over planologische kernbeslissingen - zoals de aanleg van spoorwegen en kanalen - waarvoor al een inspraakprocedure bestond, ook aan een referendum onderworpen zouden mogen worden. Minister A. Jorritsma-Lebbink van Verkeer en Waterstaat (VVD) verzette zich hier tegen. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid zou hierover nog advies uitbrengen. Overigens heersten ook bij andere ministers twijfels over de instelling van een referendum; minister A.P.W. Melkert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (PvdA) noemde het op een bijeenkomst over 'één jaar paars' georganiseerd door de met de VVD verwante Jongeren Organisatie voor Vrijheid en Democratie (JOVD) op 16 oktober een 'geneesmiddel' uit de jaren zestig, dat in de jaren negentig wel eens 'meer verdovend dan verlichtend' zou kunnen zijn (*Trouw*, 17 oktober).

De Tweede Kamer reageerde skeptisch op de plannen voor een nieuw kiesstelsel. Alleen de fractie van D66 sprak waardering uit, al verkoos men eigenlijk een zuiver districtenstelsel boven de voorgestelde mengvorm. CDA en PvdA gaven de voorkeur aan het Duitse stelsel, terwijl de VVD liever het huidige kiesstelsel gehandhaafd zag en alleen het gewicht van voorkeurstemmen wilde vergroten. Wel tekende zich in de Tweede Kamer een meerderheid af voor uitbreiding van het kiesrecht voor buitenlanders die vijf jaar of langer in Nederland woonden: zij

zouden niet alleen op gemeentelijk niveau maar ook op provinciaal en nationaal niveau aan verkiezingen mogen deelnemen, volgens de fracties van D66, PvdA, GroenLinks en - met enig voorbehoud - VVD. Toen het kabinet hierover geen standpunt innam, dreigde het PvdA-kamerlid J.P. Rehwinkel in november een initiatief-wetsontwerp hierover voor te zullen bereiden.

De reacties op het voorstel voor een correctief referendum waren minder negatief, al overheersten de bezwaren bij CDA en VVD. De voorzitter van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer, J. Wallage, steunde wel het principe van een correctief referendum, maar deelde de bezwaren van minister Jorritsma tegen referenda over planologische kernbeslissingen. De fracties van PvdA en VVD in de Tweede Kamer achtten zich wel gebonden aan het regeerakkoord, waarin invoering van het referendum op initiatief van D66 opgenomen was - maar niet de wijziging van het kiesstelsel. De fracties van PvdA en VVD in de Eerste Kamer achtten zich niet aan het regeerakkoord gebonden en leverden nog meer kritiek op de kabinetsvoorstellen.

lokale referenda

Overigens hadden overheden op lokaal niveau al enige ervaring met referenda opgedaan. Alleen al in 1995 vonden referenda plaats in Amersfoort, Amsterdam, Heerenveen, Leeuwarderadeel en Menaldumadeel, Leiden, Rotterdam en Zoetermeer. Zowel in Rotterdam als in Amsterdam stemden de burgers (op 17 mei respectievelijk 7 juni) massaal tegen besluiten van hun gemeenteraden om de gemeenten op te delen in kleinere eenheden (86% in Rotterdam, 93% in Amsterdam). De opkomst voldeed in beide steden aan de gestelde eisen (42% in de Maasstad, 39% in de hoofdstad). Formeel waren de volksstemmingen niet bindend, maar politiek gezien voelden de gemeenteraden zich toch in meerderheid wel aan de uitslagen gebonden. Daarmee dreigde de invoering van de stadsprovincies Rijnmond en Amsterdam moeilijk, zo niet onmogelijk te worden; de buurgemeenten van beide steden voelden weinig voor stadsprovincies waarin zij door een grote kerngemeente overheerst zouden worden. Na rijp beraad besloot het kabinet echter in oktober vast te houden aan de plannen voor stadsprovincies, zij het nu met een kleiner aantal gemeenten die dan wel groter van omvang moesten worden.

subsidies voor politieke partijen

Eind mei liet minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken weten dat hij de politieke partijen meer vrijheid wilde geven bij het besteden van overheidssubsidies. Tegelijkertijd wilde hij de mogelijkheden van sponsoring door het bedrijfsleven verruimen. Wat dat laatste betreft, had de minister kort daarvoor al met de partijbesturen een afspraak gemaakt 'inzake de openbaar making van giften aan

politieke partijen'. Hierin zeiden de partijen onder meer toe om jaarlijks giften hoger dan 10.000 gulden openbaar te maken, evenals het totaal van de giften afkomstig van niet-leden. In 1997 zou deze afspraak worden geëvalueerd. Een wettelijke regeling werd in het vooruitzicht gesteld wanneer dan zou blijken dat de afspraak niet bevredigend had gewerkt.

In oktober stuurde minister Dijkstal de notitie 'Positie en subsidiëring politieke partijen' aan de voorzitters van de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen. Hierin reageerde hij uitgebreid op het in 1991 uitgebrachte rapport *Waarborg van kwaliteit* van de Commissie subsidiëring politieke partijen (zie *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 18). Dijkstal kondigde een wettelijke regeling aan voor het stelsel van partijsubsidiering. Daarbij zou de huidige wijze van indirecte subsidiëring aan de met partijen gelieerde scholings- en vormingsorganisaties en wetenschappelijke bureaus vervangen worden door directe subsidieverlening aan de partijen zelf. Deze konden dit geld dan naar eigen inzicht besteden aan een aantal in de wet omschreven activiteiten als scholing en vorming, politiek-wetenschappelijk onderzoek en het onderhouden van internationale contacten. Nieuw was dat de partijen deze inkomsten ook zouden kunnen aanwenden voor hun verkiezingscampagnes. Op verhoging van de overheidssubsidies hoefden de partijen overigens niet te rekenen. Aan de hand van de reacties van de partijbesturen zou minister Dijkstal in 1996 aan de Tweede Kamer definitieve voorstellen doen.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Op 29 november vonden gemeenteraadsverkiezingen plaats in de door herindeling uitgebreide gemeenten Den Bosch, Boxtel, Sint-Michiëlsgestel en Wijk bij Duurstede. In de raad van Den Bosch kon de lokale partij Rosmalens Belang de grootste fractie vormen - de gemeente Rosmalen had zich fel verzet tegen samenvoeging met de grotere buurgemeente. Opvallend was voorts dat de Centrumdemocraten hun drie zetels verloren, terwijl de PvdA er één won, waarschijnlijk door een meer wijkgerichte politiek. In Boxtel verloor de SP vier van de vijf zetels. In Sint-Michiëlsgestel bleef het CDA de grootste partij en kwam de Ouderen Unie 55+ met één zetel de raad binnen. In Wijk bij Duurstede waren VVD en GroenLinks de grote winnaars, terwijl CDA, D66 en PvdA verlies leden. Al met al leken bij deze verkiezingen lokale omstandigheden van groter gewicht dan de landelijke politiek.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van de ontwikkeling van hun ledental, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1

januari 1995 en op of omstreeks 1 januari 1996 (zie tabel 3).

Tabel 3. Ledental per 1 januari 1995 en 1 januari 1996

	1 januari 1995	1 januari 1996
AOV	1.900	1.589
CD	> 4.000	*)
CDA	100.442	95.000
D66	15.000 **)	15.000 **)
GPV	14.269	14.650
GroenLinks	12.500 **)	12.000
Ouderen Unie 55+	2.633	3.316
PvdA	69.000 **)	65.000 **)
RPF	11.035	11.466
SGP	23.728	23.600
SP	16.609	17.056
VVD	55.000 **)	53.465

*) geen opgave

**) afgeronde aantallen

Algemeen Ouderenverbond (AOV)

Na de stormachtige doorbraak in 1994 wachtte het AOV in 1995 een zware terugslag. Interne spanningen leidden tot een scheuring in de partij, waarbij ook de fracties in de Tweede en Eerste Kamer uiteen vielen. Als gevolg hiervan liep de beoogde samenwerking met de Ouderen Unie 55+ spaak.

Provinciale Statenverkiezingen

Interne spanningen waren er al in 1994. Het Tweede-Kamerlid Th.J.M. Hendriks was in oktober van dat jaar geroyeerd en trad sindsdien op als onafhankelijk kamerlid. Hij nam zijn zoon, O. Hendriks, als medewerker aan en handhaafde hem in 1995 ondanks geruchten - onder meer een publikatie in het blad *Nieuwe*

Revu van 3 mei - dat deze contacten met conservatieve katholieke en met rechts-extreme organisaties als het Nederlands Blok zou onderhouden. Ook Hendriks Sr. werd van extreem-rechtse, nationaal-socialistische sympathieën beschuldigd. Het kamerlid wees alle aantijgingen verontwaardigd van de hand.

In februari brak een conflict uit in de provinciale afdeling Brabant - de bakermat van het AOV. De afdelingsvoorzitter L. van Son legde zijn functie neer en verliet de partij. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 8 maart 1995 speelde de interne verdeeldheid het AOV electoraal nog geen parten; de partij haalde nog meer stemmen dan bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 en won 25 zetels (zie tabel 1). In zes provincies - Drenthe, Flevoland, Gelderland, Noord-Brabant, Noord- en Zuid-Holland - had het AOV zijn lijst gecombineerd met die van de Ouderen Unie 55+, in vier provincies - Friesland, Groningen, Utrecht en Zeeland - had slechts het AOV een lijst ingediend en alleen in Limburg kwamen beide ouderenpartijen met een lijst uit. In Gelderland werd de lijst aangevoerd door het voormalige Statenlid voor het CDA F.C. Geenen.

samenwerking met de Ouderen Unie 55+

De provinciale samenwerking met de Ouderen Unie 55+ ging gepaard met toenadering op landelijk niveau. Reeds in 1994 waren gesprekken gevoerd over een eventuele fusie. Op 13 februari 1995 ondertekenden bestuursleden van beide partijen een convenant voor samenwerking, die te zijner tijd in fusie zou kunnen uitmonden. Programmatische verschillen zag men nauwelijks, cultuurverschillen wel: de Ouderen Unie 55+ zou volgens haar secretaris vooral ouderen trekken die uitsluitend van hun AOW leefden, terwijl het AOV ook veel ouderen met een eigen pensioen onder zijn aanhang zou tellen.

Eerste-Kamerverkiezingen

De samenwerking met de Ouderen Unie 55+ werd echter geremd door de conflicten binnen het AOV, die in april 1995 oplaaide. Partijvoorzitter M.C. Batenburg wilde graag lid van de Eerste Kamer worden, maar bleek door een selectiecommissie op een onverkiesbare achtste plaats gezet. De commissie was hierover overigens verdeeld; haar voorzitter, B. Maris, had Batenburg wel een verkiesbare plaats gegund. De andere twee leden van de commissie achtten Batenburg echter fysiek niet in staat om het lidmaatschap van de Eerste Kamer te combineren met het partijvoorzitterschap en het lidmaatschap van de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Het hoofdbestuur van de partij nam - in meerderheid - de aanbevelingen van de commissie over. De partijvoorzitter raakte hierover zeer ontstemd en beschuldigde de commissie en het hoofdbestuur van 'leeftijdsdiscriminatie'. Zijn aanhangers binnen de partij organiseerden daarop een lobby onder de Statenleden om Batenburg via voorkeurstemmen alsnog in de Eerste Kamer te

krijgen. Het Tweede-Kamerlid C.S. van Wingerden schreef in april een brief met deze strekking aan alle Statenleden. Hij verweet fractievoorzitter mevr. H.M. Nijpels-Hezemans dat zij 'onze voorzitter, aan wie we veel te danken hebben, de grond in wil trappen' en liever eigen vriendjes kandidaat wilde stellen voor de Eerste Kamer (*NRC-Handelsblad*, 20 april 1995).

Daarmee vergrootte Van Wingerden de toch al bestaande spanning in zijn fractie, waarvan de meerderheid onder leiding van Nijpels-Hezemans de kant van het hoofdbestuur koos. Het hoofdbestuur besloot op 12 mei Van Wingerden te schorsen, naar aanleiding van zijn campagne voor Batenburg en de kritiek die hij geleverd had op de fractievoorzitter. Het kamerlid W.J. Verkerk, dat zich tot dan toe verre van de conflicten had gehouden, nam het op voor Van Wingerden en noemde de groep rond Nijpels-Hezemans 'carrièrejagers'. Op 30 mei werd hem de toegang tot het secretariaat van de fractie ontzegd door Nijpels-Hezemans.

Bij de verkiezing van de Eerste Kamer won Batenburg dank zij voorkeurstemmen toch een zetel (zie tabel 2), naast de lijsttrekker, kolonel b.d. J. Hendriks. De Eerste-Kamerfractie van het AOV raakte evenals de Tweede-Kamerfractie hierop in twee kampen verdeeld: 'Batenburgers' tegenover 'Nijpelianen'. Beide groepen beschuldigden elkaar van sektarisme, politiek extremisme en paranoïde gedrag. Nijpels-Hezemans werd onder meer verweten dat zij een medewerker had aangesteld met een links-extreme achtergrond; deze E. van den Berg was in de jaren zeventig in Eindhoven leider van de - van terrorisme verdachte - Rode Jeugd en in de jaren tachtig raadslid voor de PSP geweest.

scheuring

Op 2 juni royeerde het hoofdbestuur - dat wil zeggen: een meerderheid van zeven leden - partijvoorzitter Batenburg. Hem werd ook de financiële chaos verweten die na de verkiezingscampagnes zou zijn ontstaan. Het hoofdbestuur, tijdelijk geleid door A. Turkenburg, vroeg surséance van betaling en op 8 juni faillissement van de partij aan. Het hoofdbestuur wees mede om financiële redenen het voorstel van Batenburg om op 10 juni een algemene ledenvergadering te houden af; men achtte bovendien deze korte termijn in strijd met de statuten.

Batenburg zette echter door en organiseerde met zijn medestanders op 10 juni een algemene ledenvergadering in Utrecht. De rechter verleende uitstel van faillissement. Een zakenman en onafhankelijk raadslid in Bergen op Zoom, T. Linssen, zou de bijeenkomst financieren. De driehonderd aanwezige leden handhaafden Batenburg als partijvoorzitter, royeerden de meerderheid van het hoofdbestuur evenals de Tweede-Kamerleden Nijpels-Hezemans, L.E.C. Boogaard en mevr. E.G. Aiking-van Wageningen en het Eerste-Kamerlid Hendriks. Waarnemend voorzitter Turkenburg tekende bezwaar aan tegen de gang van zaken maar werd vrij snel afgehamerd. Batenburg zou leiding geven aan een 'opbouw management team', dat als voorlopig bestuur op zou treden. C. van der

Kolk werd plaatsvervangend voorzitter, F. Willemse de nieuwe penningmeester - de vijfde in successie sinds de oprichting van de partij in 1993.

Senioren 2000

De geroyeerde AOV-leden stichtten op 23 augustus een nieuwe partij, Senioren 2000. A. Turkenburg werd voorzitter, senator J. Hendriks vice-voorzitter. De uitgangspunten van de nieuwe partij verschilden weinig van die van het AOV. De partijorganisatie werd langzaam opgebouwd. In november werd de eerste provinciale afdeling gevormd in Groningen. In dezelfde maand besloot de AOV-afdeling van Overijssel zich in meerderheid aan te sluiten bij Senioren 2000; ook het Statenlid in Overijssel, G. Bos, ging hierin mee. De nieuwe partij richtte voorts een Stichting Scholing en Vorming van Senioren 2000 op en een Wetenschappelijk Instituut van Senioren 2000, dat onderzoek zou gaan doen naar de financiering van de AOW in de toekomst. Bovendien stelde men een ombudsman aan, J. Heijnen, die ouderen advies zou geven over problemen met AOW, huursubsidie en dergelijke.

In de Tweede Kamer moesten de leden van Senioren 2000 zich 'Groep Nijpels' noemen, terwijl Van Wingerden en Verkerk nu weer de officiële fractie van het AOV vormden. Het dienstencentrum voor de fractie werd door Van Wingerden overgenomen op een manier die Nijpels-Hezemans in een interview 'een onge-looflijk smerige streek' noemde (*NRC-Handelsblad*, 29 december 1995). Th. Hendriks bleef onafhankelijk lid van de Tweede Kamer, maar werkte wel samen met de AOV-fractie.

wederopbouw van het AOV

Op 20 september wees de rechter het verzoek om het AOV failliet te verklaren af. Voor de schulden - volgens het 'opbouw management team' lang niet zo hoog als beweerd door het vorige bestuur - werd een regeling getroffen.

Op 21 november vond in Driebergen opnieuw een algemene ledenvergadering plaats, waarop Batenburg herkozen werd als partijvoorzitter tot april 1996. In de opiniepeilingen was het AOV zo gedaald dat het nog slechts met de Ouderen Unie 55+ samen een zetel zou kunnen halen. Vanwege de problemen binnen het AOV zag de Ouderen Unie echter weinig heil meer in een fusie.

Centrumdemocraten (CD)

Na de verkiezingssuccessen van 1994 viel het jaar 1995 voor de CD tegen. Naast electorale concurrentie kreeg de partij van J.G.H. Janmaat bovendien te kampen met juridische tegenslagen.

Provinciale Statenverkiezingen

Bij de Provinciale Statenverkiezingen verloren de Centrumdemocraten een zetel in Utrecht, maar wonnen - op het nippertje - een restzetel in Noord-Brabant, terwijl de zetels in Noord- en Zuid-Holland gehandhaafd bleven. Het totaal aantal zetels bedroeg drie, evenals in 1991 (zie tabel 1). Concurrentie met de van de CD afgesplitste Burgerpartij Nederland en Nederlands Blok alsmede met de soortgelijke partij Patriottisch Democratisch Appèl en de radicalere Centruumpartij '86 (CP'86) verklaren waarschijnlijk deze stagnatie van de partij; ten opzichte van de Tweede-Kamerverkiezingen 1994 leed de partij van Janmaat zelfs duidelijk verlies: van 2,5% naar 1% van de uitgebrachte stemmen (evenveel als in 1991 bij de Statenverkiezingen). Overigens behaalde geen van de concurrenten een zetel. De CD weet haar geringe succes vooral aan het optreden van VVD-leider Bolkestein tegen het vreemdelingenbeleid. Een fusie met de afgesplitste groeperingen leek de Centrumdemocraten weinig aantrekkelijk. Ook afzonderlijk waren lang niet alle dissidenten die terug wilden keren tot de moederpartij, daar welkom. De fusiecommissie van de CD - al lange tijd in functie - achtte samenwerking met CP'86 wel een serieuze optie, maar tegelijkertijd niet verstandig vanwege de juridische problemen waarmee beide partijen in 1995 te kampen hadden. Vanwege het geringe aantal Statenzetels zag de CD haar hoop op een senaatszetel in rook opgaan. Het bestuur raadde de drie Statenleden aan, in mei op de lijst van de VVD te stemmen vanwege het - in zijn ogen - verwante standpunt over immigratie van Bolkestein.

rechterlijke uitspraken

Op 28 maart 1995 veroordeelde het gerechtshof van Den Haag in hoger beroep Janmaat, mevr. W.B. Schuurman en de CD zelf tot boetes van respectievelijk 2000, 1000 en 5000 gulden (waarvan de helft voorwaardelijk, met een proeftijd van twee jaar) wegens aanzetten tot haat, rassendiscriminatie en opzettelijke belediging (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 30-31). Janmaat en Schuurman hadden zich hieraan schuldig gemaakt in radio- en televisie-uitzendingen van de CD in de periode 1989-1993. Het Hof bevestigde hiermee de uitspraken van de rechtbank in 1994, maar verminderde de straffen.

Op 31 juni 1995 veroordeelde het gerechtshof van Arnhem het raadslid H. Selhorst tot zes maanden gevangenisstraf wegens handel in hard drugs. Hiermee werd het oordeel van de rechtbank bevestigd. Selhorst werd daarop door de CD geroyeerd, maar behield vooralsnog zijn zetel in de Arnhemse gemeenteraad.

Het in 1994 wegens fraude en wapenbezit veroordeelde en daarop geroyeerde Purmerendse raadslid R. van der Plas werd in november vrijgesproken van de aanklacht wegens mishandeling van de schrijver A. Venema.

afsplitsing?

In juni 1995 trachtten voormalige leden van CD en CP'86 een nieuwe extreem-rechtse partij op te richten, de Fundamentalistische Arbeiderspartij (FAP). Eén van hen was J. Janszen, in 1994 voor de CD in de gemeenteraad van Heerlen gekozen. Ook de leider van het Actiefront Nationaal-Socialisten, E. Homan, zou bij de FAP betrokken zijn. De oprichters vonden de CD te gematigd en vreesden dat ook de CP'86 zich onder druk van een dreigend verbod zou gaan matigen dan wel opheffen. Het woord 'fundamentalistisch' in de naam wekte echter misverstanden, deelden oprichters C. Kusters en Homan later mee, zodat de naam veranderd werd in 'FAP Arbeiderspartij'. Als voorbeeld diende de in Duitsland verboden *Freiheitliche Arbeiterpartei*, eveneens afgekort als 'FAP'. Onduidelijk bleef of de nieuwe partij meer zou worden dan een papieren constructie.

optreden in gemeenteraden

In de maand november veroorzaakten raadsleden van de CD commotie bij de begrotingsbehandelingen in de raden van Den Haag, Hoorn, 's Hertogenbosch, Rotterdam en Utrecht met racistische opmerkingen en beledigingen aan het adres van de raad en het college van Burgemeester en Wethouders. In 's Hertogenbosch kwam partijleider Janmaat zijn raadslid daarbij ondersteunen met een spandoek waarop de tekst 'CD vindt ook dit college zakkenvullers' te lezen was. In Rotterdam en Hoorn leidden racistisch getinte uitslatingen van de CD-leden tot schermutselingen met verontwaardigde raadsleden van andere partijen. Raadsleden van de CD deden overigens ook op andere wijze van zich spreken. In oktober werd een - intussen al uit de partij getreden - raadslid in Leiden voor de zesde maal aangehouden wegens exhibitionistisch gedrag. In Heerlen werd het voormalig raadslid Janszen - inmiddels uit de CD getreden en mede-oprichter van de FAP - vervolgd wegens valsheid in geschrifte: hij zou bij zijn verkiezing in 1994 een onjuist adres hebben opgegeven. In Eindhoven verlieten raadsleden de CD en sloten zich bij een lokale partij aan, omdat ze deelname van Centrumdemocraten aan de IJzerbedevaart in België - een internationaal treffen van rechts-extremisten en nationalisten - afkeurden.

reactie tegen CD

Op 29 november presenteerde de Leidse sociale wetenschapper J. van Donselaar zijn studie *De staat paraat*, geschreven in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Van Donselaar was na een vergelijkend onderzoek tot de conclusie gekomen dat Nederland minder blokkades opwierp voor nieuwe rechts-extreme partijen dan Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Hij pleitte voor een hogere drempel, bijvoorbeeld meer handtekeningen bij de inschrijving van

een nieuwe partij door de Kiesraad. Minister van Binnenlandse Zaken H.F. Dijkstal stelde in zijn toespraak bij de presentatie voor dat partijen als de CD na een veroordeling voor racistische uitlatingen geen recht meer zouden hebben op overheidssubsidie voor aan hen gelieerde stichtingen en evenmin recht op zendtijd voor radio en televisie. De subsidies van de overheid aan de neveninstellingen van de CD bleven ook in 1995 overigens omstreden; bij de Raad van State liepen vijf zaken waarbij de partij beroep had aangetekend tegen de weigering van het ministerie om subsidie uit te keren.

Al eerder had het Tweede-Kamerlid Th.C. de Graaf namens D66 voorgesteld (in een vraaggesprek met *De Volkskrant* van 1 juni) dat volksvertegenwoordigers ook vervolgd zouden moeten worden voor racistische uitlatingen in Tweede Kamer of gemeenteraad; nu zijn zij parlementair nog onschendbaar. Het Landelijk Bureau voor Racismebestrijding (LBR) ondersteunde dit voorstel, dat na de hiervoor genoemde incidenten in diverse gemeenteraden opnieuw actueel leek.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Bij raadsverkiezingen in Noord-Brabant, vereist door herindeling van een aantal gemeenten, verloor de CD haar drie zetels in de raad van Den Bosch. Een lage opkomst en een geslaagde campagne van de PvdA in de buurten waar de CD sterk stond, zouden dit verlies kunnen verklaren.

partijcongres

Eind december had de CD het jaarlijkse congres willen houden. Onder andere vanwege de moeilijkheid om een ruimte te vinden - veel verhuurders weigerden aan de CD zaalruimte te verhuren - werd besloten het congres uit te stellen tot begin 1996.

verwante organisaties

De Thomas Hobbes Stichting, het wetenschappelijk bureau van de CD, vertoonde in 1995 weinig activiteit. Men zocht een nieuwe directeur voor het bureau. Daarnaast besloot de Stichting de subsidie van het ministerie van Binnenlandse Zaken die volgens de minister in 1992 ten onrechte was uitgekeerd terug te storten, maar tegelijk in beroep te gaan tegen de beslissing van de minister.

De Stichting Politieke Kadervorming (Stipolka) bood kaderleden een cursus aan waarin aandacht besteed werd aan politieke filosofie, economie en recht.

In juni besprak het hoofdbestuur de oprichting van een nieuwe jongerenorganisatie. In dezelfde maand richtte een raadslid in 's Hertogenbosch, J. van der Steen, een motorclub voor CD-leden op.

Christen Democratisch Appèl (CDA)

Het CDA ondervond in 1995 nog steeds de gevolgen van de zware electorale nederlagen van het vorige jaar. Na het vertrek van oud-premier R.F.M. Lubbers en oud-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie L.C. Brinkman beschikte de partij niet over een duidelijke politiek leider. E. Heerma, Brinkmans opvolger, had moeite met zijn rol als oppositieleider en kon op weinig vertrouwen rekenen bij zijn achterban. Volgens opiniepeilingen in december zou het CDA op zes kamerzetels verlies staan. In financieel opzicht kreeg de partij eveneens de rekening gepresenteerd: de dure verkiezingscampagnes, de verminderde overheidssubsidies als gevolg van het geslonken aantal kamerzetels en het teruglopend ledental leidden tot een financieel tekort over 1994 van een kwart miljoen gulden.

partijcongres

Op 4 februari kwam het partijcongres van het CDA bijeen. Het programma was aangepast vanwege enkele evacuatieën die het gevolg waren van de hoge waterstand in de rivieren. Het congres koos de voormalige gevangenisdirecteur J.J.M. Helgers tot nieuwe partijvoorzitter. Hij loste mevr. P.C. Lodders-Elfferich af, die na het vertrek van W. van Velzen in maart 1994 het partijvoorzitterschap had waargenomen (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 36). In zijn toespraak keerde Helgers zich tegen de '24-uurs-economie' en de schaalvergroting. 'We moeten weer zoeken naar de menselijke maat' (*Trouw*, 6 februari 1995). In zijn *maiden-speech* trok hij een vergelijking tussen zwartkijkers en illegalen, die niet bij iedereen in goede aarde viel. Het lid van de CDA-initiatiegroep Vluchtelingenwerk A. Ruitenbeek zei 'met kromme tenen' naar Helgers te hebben geluisterd (*CDActueel*, 11 februari 1995).

Ook fractievoorzitter Heerma nam de doorgesloten schaalvergroting op de korrel. Hij erkende daarbij dat het CDA ten tijde van de kabinetten-Lubbers zelf het nodige aan de schaalvergroting in het onderwijs en openbaar bestuur had bijgedragen.

Katholieke Politieke Partij (KPP)

Op 14 februari werd de Katholieke Politieke Partij (KPP) opgericht. Het initiatief hiertoe werd genomen door het gewezen CDA-lid G.L.O. baron van Boetzelaer, die ook partijvoorzitter werd. Van Boetzelaer, zelf van protestantse huize, was binnen het CDA actief geweest in de Beweging Christelijke Koers CDA (die overigens de oprichting van de KPP betreurde). Bij de Europese verkiezingen van juni 1994 had hij op een onverkiesbare plaats van de kandidatenlijst gestaan.

De KPP bepleitte het herstel van authentiek-christelijke waarden en verzette zich tegen de liberale regelgeving ten aanzien van abortus, euthanasie en drugs. De in 1992 opgerichte Partij voor Christelijk Reveil, die zei 1400 leden en sympathisanten te tellen, besloot zich bij de KPP aan te sluiten. Op 8 april hield de KPP haar eerste landelijke bijeenkomst, waarop onder anderen de bisschop van Haarlem, H. Bomers, sprak.

Provinciale Statenverkiezingen

Op 20 februari startte het CDA in Limburg de campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen. Aanvankelijk zou op het partijcongres van 4 februari het startschot worden gegeven, maar vanwege de watersnood was dit uitgesteld. In de campagne, die in het teken stond van 'de menselijke maat', was ook een rol weggelegd voor oud-minister van Landbouw G. Braks. Hij werd in Noord-Brabant ingezet met de bedoeling om weggelopen agrarische kiezers weer terug te winnen.

Op 23 februari belegde het partijbestuur in Rosmalen een conferentie over 'integraal ouderenbeleid' en de rol van de provincie daarbij. Thema's waren onder andere zorg, wonen en veiligheid. Aan de conferentie werd meegewerkt door de voorzitters van de ouderenbonden ANBO, PCOB en Unie KBO. Van CDA-zijde leverde onder meer oud-CHU-leider R.J.H. Kruisinga, vice-voorzitter van de partijcommissie Ouderenbeleid, een bijdrage.

Bij de Statenverkiezingen zakte het CDA van 257 zetels in 1991 naar 186 in 1995, een zware teruggang (zie tabel 1). Vergeleken bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 gingen de christen-democraten licht vooruit, van 22,2% naar 22,9%. Heerma reageerde dan ook enigszins opgelucht. De geringe winst was echter geflatteerd, gezien de lage opkomst waarvan het CDA traditioneel sterk profiteert. In een verkiezingsanalyse in de *CDA-krant* (8 april 1995) werd dan ook erkend dat een hogere opkomst met verlies gepaard zou zijn gegaan.

Ondanks de grote teruggang in het aantal Statenzetels bleef het CDA in alle colleges van Gedeputeerde Staten vertegenwoordigd. De vorming van het provinciale bestuurscollege in Limburg leidde begin april tot grote tweespalt in de CDA-fractie in de Provinciale Staten. Zes fractieleden afkomstig uit Noord-Limburg schortten hun werkzaamheden op, omdat in plaats van hun kandidaat mevr. M. Greweldinger-Beudeker de fractie de Zuidlimburgse M. Eurlings nomineerde als gedeputeerde voor Welzijn en Cultuur. Hierdoor zou Noord-Limburg voor het eerst sinds lange tijd geen Gedeputeerde leveren. Op een bijeenkomst van Noordlimburgse bestuurders werd met instemming van het bestuur van het CDA-Limburg een dringend beroep gedaan op de CDA-Statenfractie om mevr. Greweldinger-Beudeker alsnog te kandideren. De fractie hield echter voet bij stuk en stemde op 18 april bij de verkiezing van het college van Gedeputeerde Staten voor Eurlings.

Europarlementariër Maij-Weggen

Tijdens de campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen kwam CDA-europarlementariër mevr. J.R.H. Maij-Weggen in botsing met VVD-leider Bolkestein. Naar aanleiding van zijn uitspraken over het asielbeleid (zie in deze Kroniek onder VVD) had zij hem op 27 februari vergeleken met F. Dewinter, de leider van het extreem-rechtse Vlaams Blok in België. Maij-Weggen werd gesteund door haar collega A.M. Oostlander. De oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA verweet in het *Centraal Weekblad* (3 maart 1995) Bolkestein vreemdelingenhaat in de hand te werken en associeerde hem met CD-leider Janmaat. Bolkestein eiste daarop tijdens een VVD-verkiezingsbijeenkomst excuses van de CDA-leiding. Alhoewel Heerma en Helgers wel pogingen ondernamen om Maij-Weggen te laten inbinden, liet de CDA-top haar en Oostlander niet vallen. In overleg met Heerma en Helgers stelden Maij-Weggen en Oostlander een verklaring op, waarin zij lieten weten hun vergelijkingen 'politiek passend' te blijven vinden.

Tijdens het televisiedebat tussen de fractievoorzitters van CDA, VVD, D66 en PvdA op 5 maart stelde Bolkestein de kwestie weer aan de orde. Heerma wenste echter opnieuw niet publiekelijk afstand te nemen van de twee CDA-europarlementariërs. Dit kwam hem op kritiek te staan van enkele fractieleden, die meenden dat Heerma zich had moeten distantiëren van de aanval op Bolkestein. Daarbij speelde ook een rol dat de hele affaire het CDA electoraal nadeel zou hebben bezorgd. Op de avond van de Statenverkiezingen bood Maij-Weggen haar partij excuses aan voor de gemaakte 'strategiefout'. Verontschuldiging aan Bolkestein bleven evenwel uit.

politiek leiderschap

Maij-Weggens optreden bleef niet zonder gevolgen voor het 'collectief leiderschap' van het CDA. Nadat Heerma Brinkman op 18 maart 1994 als voorzitter van de Tweede-Kamerfractie was opgevolgd, was besloten om een meerhoofdig leiderschap in te stellen waarvan ook de partijvoorzitter, de voorzitter van de Eerste-Kamerfractie en de leider van de CDA-delegatie in het Europees Parlement deel uitmaakten (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 41). Deze constructie werd op 9 maart, een dag na de Statenverkiezingen, door de Tweede-Kamerfractie op de helling gezet. Na aanleiding van het optreden van Heerma in de affaire-Maij-Weggen meende de fractie dat hij zich meer als de politiek leider van het CDA diende op te werpen. Heerma zei toe de teugels in handen te zullen nemen, waarna hij zich na afloop van het fractieberaad met de aanduiding 'politiek leider' tooide. Na de Statenverkiezingen trok Maij-Weggen zich terug uit het collectief leiderschap.

Partijvoorzitter Helgers, die ook bij het fractie-overleg aanwezig was geweest, plaatste een dag later enkele kanttekeningen bij de proclamatie van Heerma tot politiek leider. 'De partijleiding berust bij de partijvoorzitter, inclusief een politieke dimensie, al richt die zich meer op de middellange termijn. Het politieke primaat ligt bij de fractie', zo meende hij (*NRC-Handelsblad*, 10 maart 1995). Ook leden van het partijbestuur spraken hun verwondering uit over het naar voren treden van Heerma.

Op 13 maart leek het partijbestuur na lang beraad te kiezen voor een tweehoofdige leiding. Het primaat voor de actuele politiek lag bij Heerma, de verantwoordelijkheid voor de partijorganisatie (inclusief de regie bij de kandidaatstelling en het opstellen van verkiezingsprogramma's) bij Helgers, aldus de verklaring van het partijbestuur. Van afschaffing van het collectief leiderschap werd niet gesproken, maar Helgers zou later meedelen dat er geen collectief leiderschap was (*CDActueel*, 25 maart 1995).

partijvoorzitter Helgers

Naar aanleiding van een interview met *de Volkskrant* van 13 mei werd partijvoorzitter Helgers mikpunt van kritiek in het CDA. In dit vraaggesprek had hij zich uitgelaten over de samenstelling van de nieuwe Tweede-Kamerfractie. 'Als we veertig zetels halen, moeten er 13, 14 nieuwe kamerleden in. Daarbij moeten we nadrukkelijk investeren in de jonge generatie onder de veertig jaar, katholieken en vrouwen. Ze moeten hoog genoeg op de lijst staan om bij een tegenvallende uitslag in de fractie te komen,' aldus Helgers. Verder meende hij dat na drie zittingstermijnen kamerleden in principe niet voor een nieuwe kandidatuur in aanmerking kwamen.

Een voorpublicatie van dit vraaggesprek verscheen op 12 mei. Helgers' uitlatingen overschaduwden zodoende het internationale symposium over de toekomst van het CDA, dat op deze dag begon. Vanuit de Tweede-Kamerfractie werd verontwaardigd gereageerd. Vooral het aanzwengelen van de bloed-groependiscussie werd de partijvoorzitter kwalijk genomen. Na een gesprek met Heerma zwakte Helgers zijn woorden af. Hij noemde de weergave van zijn uitlatingen een 'karikatuur'. Op 16 mei vergaderde de Tweede-Kamerfractie over zijn uitspraken. Op deze bijeenkomst kreeg de partijvoorzitter veel kritiek te verduren. Afgesproken werd dat Helgers politiek gevoelige teksten van interviews en speeches voortaan aan Heerma zou voorleggen. Daarbij maakte Heerma duidelijk dat hij de politiek leider was: 'Er is maar één kapitein op het schip en dat ben ik' (*de Volkskrant*, 17 mei 1995).

Tweede-Kamerlid Van der Linden

In dezelfde dagen dat Helgers in opspraak raakte, kwam ook het Tweede-

Kamerlid P.R.H.M. van der Linden in botsing met zijn partij. De Limburgse volksvertegenwoordiger had in een interview met een aantal regionale bladen gezegd een afsplitsing van het CDA niet uit te sluiten, wanneer zijn partij niet een meer 'conservatief-sociale' koers zou inslaan. Van der Linden signaleerde in zijn partij een 'vervreemdingsproces' tussen Den Haag en de rest van het land. Als er voor de volgende kamerverkiezingen geen verbetering zou komen, behoorde een Limburgse (en wellicht Brabantse) afsplitsing van het CDA tot de mogelijkheden. 'In de politiek moet je nooit "nooit" zeggen', aldus Van der Linden, die verder meende dat de regio's binnen het CDA meer invloed zouden moeten hebben om de Haagse politieke cultuur terug te dringen (*Nieuwsblad van het Noorden*, 12 mei 1995). In de fractievergadering van 16 mei werd ook Van der Linden tot de orde geroepen. Heerma zei dat voor Van der Linden hetzelfde gold als voor Helgers, dat wil zeggen dat zij geen aanleiding moesten geven tot het ontstaan van verkeerde beeldvorming over het CDA.

Eerste-Kamerverkiezingen

Op 21 januari stelde het partijbestuur de advieslijst voor de Eerste Kamer vast. De kandidatenlijst was voorbereid door de Selectiecommissie die onder voorzitterschap stond van mevr. V. Korte-van Hemel, oud-staatssecretaris van Justitie. Op 13 februari overlegde het partijbestuur met vertegenwoordigers van Statenfracties en provinciale afdelingen, die de mogelijkheid hadden wijzigingen aan te brengen. Daarna werd de kandidatenlijst definitief vastgesteld. Lijsttrekker werd de erevoorzitter van het CDA, P.A.J.M. Steenkamp. Hij maakte in 1965 zijn opwachting in de senaat. Fractievoorzitter L.M. van Leeuwen stond nummer twee. Op de tiende plaats prijkte oud-minister van Justitie E.M.H. Hirsch Ballin, die hiermee van de Tweede naar de Eerste Kamer zou overstappen. Op de kandidatenlijst kwam de partijvoorzitter van het CDA niet langer voor. Helgers had vóór zijn verkiezing tot partijvoorzitter te kennen gegeven geen zetel te ambiëren, mede om onafhankelijk te kunnen staan tegenover de kamerfracties. Bij de Eerste-Kamerverkiezingen verloor het CDA acht zetels en kwam uit op negentien (zie tabel 2).

Strategisch Beraad

Op 21 januari maakte waarnemend partijvoorzitter Lodders-Elfferich de instelling bekend van de Centrale Werkgroep Strategisch Beraad. Het initiatief was genomen door het partijbestuur en het Wetenschappelijk Instituut. De werkgroep moest vanuit christen-democratisch perspectief lange termijnvisies ontwikkelen op brede maatschappelijke problemen. Het was niet de bedoeling dat men een nieuw beginselprogramma ging voorbereiden; het Program van Uitgangspunten was immers nog in 1993 geheel gewijzigd.

Voorzitter van het Strategisch Beraad werd de gewezen KVP-leider en oud-Europees Commissaris F.H.J.J. Andriessen; secretaris de hoogleraar J.P. Balkenende. Lid waren oud-minister Hirsch Ballin, de voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid J.P.H. Donner, RABO-bank-topman H.H.F. Wijffels, de Rotterdamse wethouder R.M. Smit, de hoogleraren mevr. M.L. Bemelmans-Videc en H. Franken, en ten slotte waarnemend partijvoorzitter Lodders-Elfferich. Tot de adviseurs van de werkgroep behoorden onder anderen Heerma en oud-premier Lubbers.

Naast de Centrale Werkgroep bestond het Strategisch Beraad uit zes 'kern-themagroepen', die zich bezig hielden met internationalisering en globalisering, politiek en bestuur, rechtsstaat en veiligheid, onderwijs en integratie, werk en participatie en ten slotte medisch-ethische zaken.

Op 8 november presenteerde Andriessen als voorzitter van de Centrale Werkgroep het rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden* aan partijvoorzitter Helgers. Volgens de werkgroep was het rapport 'een principiële verkenning tot in de volgende eeuw'. Onder andere werd meer aandacht in het beleid gevraagd voor het gezin als 'de basis van het samenleven' (dit punt was door fractievoorzitter Heerma al eind september bij de Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer naar voren gebracht). Ook zou de overheid daadkrachtiger de criminaliteit moeten bestrijden. In tegenstelling tot de Tweede-Kamerfractie, die eind september had voorgesteld de AOW te beknootten, wilde het Strategisch Beraad deze handhaven.

Binnen de partij werd in het algemeen positief gereageerd op het rapport. Het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA), de jongerenorganisatie van het CDA, plaatste echter onder de leus 'prima waarden, maar te weinig nieuwe wegen' enkele kanttekeningen, hetgeen tot boze reacties bij de opstellers van het rapport leidde. CDJA-voorzitter J. de Vries pleitte onder andere voor meer waardering voor het vrijwilligerswerk. Ook zag hij weinig heil in het terugdringen van softdrugs uit de gedooftsfeer in de illegaliteit.

Het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) was in het algemeen wel tevreden met de sociale lijn in het rapport. Het vakverbond vond de suggestie om het wettelijk minimumloon los te laten minder geslaagd, zo bleek uit het betoog van voorzitter A. Westerlaken op de partijraad van 18 november. Op deze bijeenkomst werd een eerste aanzet gegeven tot de discussie binnen de partij over het rapport. Tot 30 maart 1996 kregen alle geledingen binnen de partij de gelegenheid zich uit te spreken. Op de partijraad van 1 juni 1996 diende de definitieve besluitvorming over het rapport plaats te vinden.

Herkenbaar en slagvaardig

In oktober 1994 had de partijcommissie Appèl en Weerklank II haar rapport *Herkenbaar en slagvaardig* gepubliceerd (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 43).

Hierin werden voorstellen gedaan om de interne partijdemocratie te hervormen. Na het verschijnen van het rapport bogen de afdelingen en de aan het CDA gelieerde organisaties zich over de suggesties. Het CDJA tekende protest aan tegen het dreigende verlies van zijn onafhankelijke positie. Eind april vergaderde het partijbestuur over de reacties van de achterban. Op een aantal punten leidde dit tot wijziging van de voorstellen, bijvoorbeeld met betrekking tot de toekomstige status van het Vrouwenberaad en de Bestuurdersvereniging. In plaats van een vergaande integratie van deze organisaties in de partij bleef in de eindvoorstellen hun onafhankelijkheid gewaarborgd.

De partijraad van 10 juni behandelde vervolgens de voorstellen tot wijziging van de partijorganisatie. Over het plan om ledenraadplegingen in te voeren, waren de meningen verdeeld. Deze zouden beperkt moeten blijven tot gezichtsbepalende onderwerpen als lijsttrekkers of bepaalde politieke thema's.

De bedoeling van de discussie op de partijraad was om na te gaan in hoeverre bepaalde voorstellen konden rekenen op brede instemming. Voornemens waarbij dat het geval was, werden na de partijraad omgewerkt tot statuten- en reglementswijzigingen. Het was de bedoeling dat de partijraad van 18 november zich hierover zou uitspreken. Omdat velen binnen de partij deze periode te kort vonden, werd besloten de uiteindelijke besluitvorming op de partijraad van 1 juni 1996 te laten plaatsvinden.

Tweede-Kamerfractie

Eind januari waren de Tweede-Kamerfractie en het partijbestuur in Maarssen bijeen gekomen om de oppositie tegen het paarse kabinet te bespreken. Op deze bijeenkomst sprak oud-VVD-leider H. Wiegel over de kunst van het oppositie voeren, waarbij hij putte uit zijn ervaringen als oppositieleider ten tijde van het kabinet-Den Uyl in de jaren 1973-1977.

Op 16 en 17 september kwam de Tweede-Kamerfractie opnieuw bijeen, dit keer in Lage Vuursche. De fractie was niet tevreden over haar functioneren in de oppositie. Besloten werd om op onderwerpen als drugs, sociale zekerheid en inkomensbeleid een hardere oppositie te voeren om het CDA een duidelijker profiel te verschaffen. Verder werd een commissie ingesteld bestaande uit fractievoorzitter Heerma, Tweede-Kamervoorzitter W.J. Deetman en het fractielid J.G. de Hoop Scheffer, die het functioneren van de fractie moest doorlichten. Nadat deze commissie met alle fractieleden gesprekken had gevoerd, presenteerde zij op 13 december haar bevindingen. Voorgesteld werd om het fractiebestuur een zwaarder politiek aanzien te geven. Om die reden werd vice-fractievoorzitter F.L.A.J. Wolters vervangen door De Hoop Scheffer. Wolters bleef wel deel uitmaken van het fractiebestuur.

Enkele dagen eerder, op 7 december, had voorzitter Heerma zijn fractie met aftreden bedreigd wanneer de anonieme kritiek vanuit de fractie op zijn

functioneren niet zou verstommen. Heerma noemde zijn critici 'lafbekken'. Aanleiding vormden de negatieve uitspraken van enkele anonieme fractieleden over het optreden van Heerma als oppositieleider tijdens het debat over de onderwijsvrijheid. Heerma was toen gedwongen een motie van wantrouwen tegen minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken in te trekken, vanwege gebrek aan steun van de andere oppositiepartijen. Na afloop van de fractievergadering deelde Heerma mee dat hij een streep had getrokken. 'Mededelingen van fractieleden over het functioneren van de fractie en van mij in de pers zijn onacceptabel' (*NRC-Handelsblad*, 8 december 1995).

Brinkman

Op 15 februari kondigde oud-fractie voorzitter Brinkman aan dat hij op 1 april de Tweede Kamer zou verlaten om voorzitter te worden van het Algemeen Verbond Bouwbedrijf (AVBB), de federatie van bouwbedrijven. Zijn nieuwe functie achtte hij niet verenigbaar met het kamerlidmaatschap. Bovendien wenste hij de nieuwe leiding van de fractie niet voor de voeten te lopen. Brinkman hield de mogelijkheid van een terugkeer in de politiek open.

Brinkman was van 1982 tot 1989 minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur geweest. Na de Tweede-Kamerverkiezingen van 1989 werd hij tot voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van het CDA gekozen. In het algemeen werd hij beschouwd als de opvolger van Lubbers als politiek leider van het CDA. Op 16 augustus 1994, na de grote verkiezingsnederlaag en de kabinetsformatie die resulteerde in de paarse coalitie zonder het CDA, legde hij het fractievoorzitterschap neer (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 40-41).

Op 17 maart verscheen het boek *De branding*, waarin de journalist M. Metze de gebeurtenissen die aan de verkiezingsnederlaag en Brinkmans vertrek waren voorafgegaan, ontrafelde. De publikatie leidde tot de nodige commotie. Metze beschreef gedetailleerd de verschillende scenario's die oud-CDA-leider Lubbers in wanhoop zou hebben uitgedacht om kandidaat-premier Brinkman als CDA-lijsttrekker te vervangen. In deze door hemzelf aangewezen kroonprins had Lubbers toen alle vertrouwen verloren. Daarnaast werd bekend dat koningin Beatrix door Lubbers op de hoogte was gehouden van de interne ontwikkelingen binnen de CDA-top.

Lubbers

Op 27 januari besloot het kabinet-Kok oud-premier Lubbers te benoemen tot minister van Staat. Deze weinig toegekende titel wordt verleend aan politici die een lange staat van dienst hebben en die niet meer betrokken zijn bij de dagelijkse politieke praktijk. Op 10 juni benoemde de partijraad van het CDA Lubbers bij acclamatie tot voorzitter van het bestuur van het Wetenschappelijk Instituut voor

het CDA. Op 8 september aanvaardde Lubbers de leerstoel Globalisering van Economie en Samenleving aan de Katholieke Universiteit Brabant.

Eind oktober werd in de media de naam van Lubbers genoemd als kandidaat voor de post van secretaris-generaal van de NAVO. Met het terugtreden van de Belg W. Claes was deze functie vacant geraakt. Op 30 oktober spraken de Franse president J. Chirac en de Britse premier J. Major zich openlijk uit voor Lubbers' kandidatuur. Een dag later gaf de Duitse bondskanselier H. Kohl eveneens zijn steun. Vervolgens werd Lubbers ontboden naar Washington, waar hij op 2 november een gesprek had met W. Christopher, de minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten. Een dag later stelde de Nederlandse regering hem officieel kandidaat. Toen na enkele dagen bleek dat de Amerikanen grote bezwaren tegen Lubbers hadden, besloot deze op 10 november om zijn kandidatuur in te trekken. Minister Van Mierlo van Buitenlandse Zaken noemde de Amerikaanse handelwijze 'geen manier van doen'. Enige tijd later werd de Spaanse minister van Buitenlandse Zaken J. Solana tot nieuwe secretaris-generaal van de NAVO benoemd.

De publikatie van de memoires van Lubbers, die waren voorzien voor november, werd met ten minste één jaar uitgesteld. Naar verluidde zou Lubbers beducht zijn geweest om het CDA met zijn openhartigheid schade te berokkenen, vooral wat betreft het voor de partij rampzalig verlopen verkiezingsjaar 1994. Het boek getiteld *Haagse jaren* was geschreven door de historicus Th. Brinkel - werkzaam bij het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA - op basis van vele gesprekken die hij met Lubbers had gevoerd.

Op 27 december doorbrak Lubbers echter zijn stilzwijgen, toen hij in een interview in *Trouw* wel inging op de laatste periode van zijn premierschap. Aanleiding was een vraaggesprek op 23 december in hetzelfde dagblad met H. van der Voet, de gepensioneerde directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD), die als zodanig woordvoerder van Lubbers was geweest. Van der Voet meende dat Lubbers het laatste jaar van zijn premierschap 'de kluts kwijt was geweest'. In zijn reactie hierop meldde Lubbers dat hij pas in november 1993 aan de keuze van Brinkman als opvolger was gaan twijfelen. Vervolgens had hij 'een serieuze poging ondernomen het leiderschap van het CDA te verbreden'. In dit plan zou Lubbers zelf partijvoorzitter worden, terwijl Andriessen of oud-minister van Buitenlandse Zaken P.H. Kooijmans zich openlijk beschikbaar zouden moeten stellen voor het premierschap. Volgens Lubbers wees Brinkman echter het voorstel van de hand: 'het was voor hem alles of niets. En alles was voor hem vooral het Catshuis.' Het feit dat Brinkman premier wilde worden, zou mede tot het paarse kabinet hebben geleid, aldus Lubbers. Binnen het CDA werd afwijzend gereageerd op Lubbers' uitslatingen. Oud-partijvoorzitter Van Velzen noemde diens versie te beperkt.

symposium

Op 12 en 13 mei organiseerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA een internationaal symposium met als onderwerp 'De christen-democratie als eweging van de toekomst'. Tot de sprekers behoorden de Zwitserse theoloog H. Küng, de minister-president van Luxemburg J.C. Juncker en de voorzitter van de Europese Volkspartij, de Belg W. Martens. Oud-premier Lubbers sprak de slotrede uit. In zijn eerste politieke toespraak sinds zijn heengaan als premier stelde hij dat zijn sinds 1982 gevoerde beleid gericht op economisch herstel, door het paarse kabinet werd voortgezet. Hij erkende dat zijn 'no nonsense'-beleid mede had geleid tot verzakelijking en het op de achtergrond raken van fundamentele normen en waarden, en riep op om de bakens te verzetten.

verwante instellingen en publikaties

Op 4 maart werd een bijeenkomst belegd over het door het Wetenschappelijk Instituut opgestelde beleidsadvies *Schakels tussen landbouw, milieu en natuur*. Onder anderen sprak J.J.A.M. van Gennip, de directeur van het Wetenschappelijk Instituut, en mede-opsteller van het rapport. Aan deze bijeenkomst was een aantal regionale conferenties voorafgegaan. In augustus verscheen *Op weg naar de Intergouvernementele Conferentie 1996*. Dit beleidsadvies met betrekking tot de Europese Unie was opgesteld door het Wetenschappelijk Instituut en de werkgroep Europa van de partijcommissie Buitenland. Voor de conferentie 'Investeren in integreren', die op 14 oktober werd gehouden, tekenden het Intercultureel Beraad en het Wetenschappelijk Instituut.

In maart stelde het partijbestuur het rapport *Het democratisch avontuur. Politieke en economische betrekkingen met het nieuwe Zuid-Afrika* vast. Het rapport, dat was opgesteld door leden van de werkgroep Mensenrechten van het CDA, bepleitte onder meer verhoging van het bedrag aan ontwikkelingssamenwerking voor Zuid-Afrika. Op 23 september belegde de partijcommissie-Buitenland een conferentie met als titel 'Het buitenlands beleid beschouwd en beoordeeld: de CDA-prioriteiten'.

Op 13 mei hield het CDJA zijn algemene ledenvergadering, die in het teken stond van het jaarthema 'Schipperen met ruimte'. Tweede-Kamerlid De Hoop Scheffer sprak over het asielbeleid. Zijn pleidooi voor snellere en strengere procedures viel bij zijn gehoor niet in goede aarde.

De Eduardo Freistichting, een organisatie van het CDA die zich bezig houdt met internationale solidariteit, belegde op 24 juni samen met het CDA-Vrouwenberaad en de Nationale Commissie Ontwikkelingssamenwerking een conferentie over 'de organisatie van het dagelijks leven'. Centraal stond de vraag hoe maatschappelijke organisaties van de grond komen. Op 11 november organiseerden de Eduardo Freistichting en het CDA-Vrouwenberaad een bijeen-

komst met als thema 'Milieu: een grenzeloze aangelegenheid. Civil society en internationaal rentmeesterschap'.

Op 20 mei vond de ledendag van het CDA-Vrouwenberaad plaats. Ter gelegenheid daarvan verscheen de discussienota *Samenleving in balans*. Hierin werd een pleidooi gehouden om banen, vrijwilligerswerk en zorgtaken evenwichtiger te verdelen. Op 4 november hield het CDA-Vrouwenberaad een mini-symposium met als titel 'Wie zorgt er voor de kinderen'. De bijeenkomst was georganiseerd ter gelegenheid van het afscheid van mevr. T. Jongsmar-Roelants als voorzitter van het CDA-Vrouwenberaad. Zij had deze functie sinds 1991 vervuld. In 1996 zou een nieuwe voorzitter worden aangewezen; de vicevoorzitter mevr. A. Willemse-Van der Ploeg nam zolang deze functie waar.

Op 13 mei organiseerde de CDA-bestuurdersvereniging in samenwerking met het Instituut voor Publiek en Politiek een studiedag over het onderwerp duurzame ontwikkeling. De visie van het CDA hierop werd toegelicht door het Tweede-Kamerlid A.H. Esselink. De bestuurdersvereniging hield op 7 oktober haar jaarvergadering. Onder meer werd gesproken over de bestuurlijke reorganisatie.

Op 5 oktober werd aan Tweede-Kamerfractievoorzitter Heerma het eerste exemplaar overhandigd van het *CDA-Jaarboek 1995-1996*. De oppositierol van het CDA stond hierin centraal.

personalia

Op 11 januari overleed A.J. Kaland. Van 1962 tot 1979 was hij voor de CHU lid van het college van Gedeputeerde Staten van Zeeland. Aan deze functie hield hij de bijnaam 'onderkoning van Zeeland' over. Van 1977 tot 1993 maakte Kaland deel uit van de Eerste-Kamerfractie van het CDA. Van 1988 tot zijn vertrek in 1993 was hij fractievoorzitter. In deze hoedanigheid kwam hij regelmatig in botsing met de toenmalige premier en CDA-leider Lubbers.

Op 30 maart beëindigde oud-premier A.A.M. van Agt zijn termijn als ambassadeur namens de Europese Unie in de Verenigde Staten. Vóór zijn benoeming in 1990 was hij drie jaar ambassadeur van de Europese Gemeenschap in Japan geweest.

Op 31 maart zei een meerderheid van de gemeenteraad van Bergeyk het vertrouwen op in burgemeester A.A.J. van Poppel. Aanleiding hiertoe vormde het feit dat Van Poppel een stuk grond had aangenomen van een projectontwikkelaar die een opdracht voor de gemeente Bergeyk uitvoerde. In juli volgde het ontslag van Van Poppel door minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken, wegens verstrengeling van persoonlijke en gemeentelijke belangen.

Op 7 juni nam C. Bremmer zitting in de Tweede Kamer, als opvolger van de in de Eerste Kamer verkozen Hirsch Ballin. Bremmer was in 1986 partijsecretaris van het CDA geworden. In 1989 en 1994 was hij campagneleider bij de Tweede-Kamerverkiezingen.

Democraten '66 (D66)

Na het euforische jaar 1994, waarin D66 niet alleen grote verkiezingswinsten boekte maar ook haar ideaal van de 'paarse coalitie' - een kabinet zonder CDA - verwezenlijkt zag, bracht 1995 de Democraten enkele teleurstellingen. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten werd zwaar verlies geleden en over haar inbreng in het beleid van het kabinet-Kok was D66 niet erg tevreden. Mede als gevolg van de tegenslagen ging de partij zich bezinnen op haar imago.

partijcongres

Als gevolg van de watersnood en de evacuatie van enkele polders in Gelderland stelde D66 haar partijcongres dat op 4 en 5 februari in Arnhem zou worden gehouden, een maand uit. Het leek de partij niet gepast om onder dergelijke omstandigheden bijeen te komen. Op 4 en 5 maart werd het uitgestelde congres gehouden. Hoofdonderwerp was het basisinkomen, een binnen D66 omstreden thema. De Tweede-Kamerfractie wilde er niet echt aan. Partijvoorzitter W. Vrijhoef daarentegen was er een uitgesproken voorstander van. Hij zag in het basisinkomen een goed middel om de maatschappelijke participatie te vergroten. Hij werd daarin gesteund door minister G.J. Wijers van Economische Zaken, die de invoering ervan in de vorm van een fiscale tegemoetkoming wenste.

Ter voorbereiding van het congres had het hoofdbestuur de notitie *Een zorg minder of minder zorg* opgesteld (zie *Democraat*, 31 oktober 1994). Het congres boog zich over dit niet-amendeerbare 'achtergrondstuk'. In een aantal deelsessies werd vanuit verschillende invalshoeken het basisinkomen benaderd, onder meer vanuit het oogpunt van de betaalbaarheid. Uiteindelijk sprak het congres zich in principe uit ten gunste van het basisinkomen, omdat het beter zou aansluiten bij een geïndividualiseerde samenleving dan het huidige complexe stelsel van sociale zekerheid. Afgesproken werd dat het hoofdbestuur over dit onderwerp een notitie zou voorbereiden, waarna een volgend congres in 1996 zich definitief zou uitspreken.

Provinciale Statenverkiezingen

Bij de Provinciale Statenverkiezingen leed D66 zwaar verlies. De partij ging terug van 116 naar 67 zetels (zie tabel 1). Binnen D66 kwam de klap hard aan. Volgens partijvoorzitter Vrijhoef had niemand zo'n fors verlies verwacht. Tweede-Kamerfractievoorzitter G.J. Wolffensperger toonde zich 'teleurgesteld maar niet ontmoedigd' (*Democraat*, 8 april 1995). Bij de vorming van de colleges van Gedeputeerde Staten moest D66 een behoorlijke veer laten: de partij raakte vijf gedeputeerden kwijt en hield er slechts twee over. In drie provincies ver-

dween zij uit het dagelijks bestuur.

Naar aanleiding van de evaluatie van de Statenverkiezingen ging het hoofdbestuur begin september over tot de instelling van een 'stuurgroep communicatie'. Deze moest onder meer voor D66 de wenselijkheid van electoraal marktonderzoek nagaan en zich bezinnen op de vraag hoe de diverse communicatiemiddelen het best in een verkiezingscampagne konden worden ingezet. In dit orgaan hadden onder meer partijvoorzitter Vrijhoef en Wolffensperger zitting. Het was de bedoeling dat deze stuurgroep een permanent karakter zou krijgen en ook in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen een belangrijke rol zou gaan vervullen.

milieu-imago van D66

In de media werd de verkiezingsnederlaag van D66 in verband gebracht met de vervaging van haar milieuvriendelijk imago. Als regeringspartij moest D66 zich uitspreken over een aantal infrastructurele projecten, waarbij de partij onder vuur kwam te liggen. Met betrekking tot de Betuwelijn - een goederenspoorlijn van de Rotterdamse haven naar Duitsland - was D66 vóór aanleg, althans wanneer voor milieu-knelpunten ecologisch verantwoorde oplossingen werden gevonden. Eind 1993 had de Tweede-Kamerfractie nog om vier miljard gulden extra gevraagd. De door de regering ingestelde commissie-Hermans adviseerde 1,2 miljard gulden uit te trekken om een vijftal knelpunten op te lossen. Minister-president Kok liet weten hooguit een half miljard te willen fourneren. Nadat op 18 februari de Adviesraad van D66 zich al met deze kwestie had beziggehouden, volgde begin maart het partijcongres. Een motie werd aangenomen waarin van de Tweede-Kamerfractie werd gevraagd om 'alles in het werk te stellen' dat er voor het milieu voldoende geld zou worden uitgetrokken. Wanneer dat niet zou gebeuren, diende D66 niet in te stemmen met de aanleg. Een motie van de afdelingen Elst/Lent en Bommel/Gendts, waarin met betrekking tot de Betuwelijn werd geconstateerd dat de milieuprincipes van D66 in toenemende mate werden aange-tast, haalde het niet. In april stemde de Tweede-Kamerfractie uiteindelijk in met het kabinetsvoorstel, waarin voor extra aanpassingen 820 miljoen gulden was uitgetrokken. 'Ik darf er mijn partijgenoten mee onder ogen te komen', zo luidde het oordeel van fractievoorzitter Wolffensperger (*de Volkskrant*, 22 april 1995). Op 2 mei legde hij in Arnhem verantwoording af aan D66-bestuurders in Gelderland. Op deze besloten bijeenkomst kreeg Wolffensperger enige kritiek te verdu-ren: zo wilde de Statenfractie meer geld zien.

Ook de uitbreiding van Schiphol leidde tot verdeeldheid in de partij. Met betrekking tot de lokatie van de vijfde baan bleken hoofdbestuur en Tweede-Kamerfractie het in juni oneens met elkaar. Nadat de fractie voor de zogenaamde 'parallelle' baan had gekozen, kreeg zij een brief van het hoofdbestuur waarin deze de uitspraken van het partijcongres van maart in herinnering bracht. Het

congres had toen zijn voorkeur uitgesproken voor de 'gedraaide' baan, die minder belastend voor het milieu zou zijn omdat de groei van Schiphol daarmee binnen de perken zou blijven. Binnen de partij leidde de stellingname van de fractie tot onrust. In *de Volkskrant* (22 mei 1995) schreven twee leden van de kerngroep 'duurzame ontwikkeling' van de Stichting Wetenschappelijk Bureau van D66 (SWB), dat wanneer de D66-fractie zo maar zou instemmen met de parallelle baan, dit zou getuigen 'van weinig respect voor de democratische besluitvorming binnen de partij'. De fractie meende echter een eigen verantwoordelijkheid te hebben en stemde in de zomer met de parallelle baan in. Mede door haar toedoen werden tevens beperkingen gesteld aan de groei van Schiphol.

Eerste-Kamerverkiezingen

Met ingang van 1 maart werd de fractievoorzitter van D66 in de Eerste Kamer, de Groninger hoogleraar staatsrecht J.J. Vis, benoemd tot lid van de Raad van State. Vis was in 1980 senator geworden. In 1986 werd hij fractievoorzitter. Als zijn opvolger wees de senaatsfractie E.H. Schuyer aan. Hij was van 1970 tot 1978 lid van de gemeenteraad van Wassenaar en van 1978 tot 1991 lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland. In 1991 werd hij tot Eerste-Kamerlid gekozen.

Bij de Eerste-Kamerverkiezingen moest D66 vijf van haar twaalf zetels inleveren (zie tabel 2). Vóór de verkiezingen hadden Noordhollandse Statenleden overwogen om een voorkeursactie te houden voor de zittende senator E. Spier, die op een onverkiesbare plaats was beland. De partijtop liet weten een dergelijke actie zeer onwenselijk te vinden. Toen Spier verklaarde een met voorkeurstemmen verkregen zetel niet te zullen aanvaarden, werd de actie afgeblazen.

opvolging Van Mierlo

In 1995 dook zo nu en dan de kwestie van de opvolging van partijleider H.A.F.M.O. van Mierlo op. In een interview met *Elsevier* van 4 maart zei Van Mierlo dat hij bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 hoogstwaarschijnlijk geen lijsttrekker meer zou zijn: 'Het ligt niet voor de hand dat ik over drie jaar opnieuw de lijst trek.' Van Mierlo deelde verder mee dat minister Wijers hem vervangt als hij in het buitenland is. 'Tussen Hans en mij is het absoluut koek en ei, al heel lang. Als ik weg ben, is hij er.' In de pers werd vervolgens gesuggereerd dat Van Mierlo hiermee de voorkeur gaf aan Wijers boven Wolffensperger als zijn opvolger, wat door hemzelf overigens werd ontkend. Wijers maakte bekend niet beschikbaar te zijn voor het partijleiderschap.

Op 27 juli zei H. van der Werf, voorzitter van een werkgroep van de adviesraad die aanbevelingen moest doen met betrekking tot het imago van D66 (zie hier verder onder 'partij-imago'), voor de EO-radio dat zijn partij snel een begin diende te maken met de aanwijzing van de opvolger van Van Mierlo. Volgens

Van der Werf was de combinatie van partijleider en minister door Van Mierlo niet goed mogelijk. Onmiddellijk na deze uitspraken liet partijvoorzitter Vrijhoef weten dat de discussie over het partijleiderschap niet aan de orde was. Senaatsfractievoorzitter Schuyer sprak als zijn voorkeur uit dat Van Mierlo bij de verkiezingen in 1998 weer lijsttrekker zou worden en daarna als fractievoorzitter zitting zou nemen in de Tweede Kamer. 'Zo is zijn positie als partijleider het duidelijkst en kan hij bovendien rustig uitkijken naar een opvolger' (*NRC-Handelsblad*, 29 juli 1995).

Op het partijcongres in november stelde Van Mierlo dat zijn opvolging niet aan de orde was, zolang dat niet door Wolffensperger of hemzelf gebeurde. Anderen raadde hij af het onderwerp op de agenda te zetten. Europarlementariër L.J. Brinkhorst sloeg dit advies in de wind. Hij drong er in een interview met *de Volkskrant* (25 november 1995) op aan dat er in de kwestie van het toekomstige lijsttrekkerschap binnen een jaar duidelijkheid zou komen.

D66: Ruimte voor politiek

Al enige jaren bezon D66 zich op een reorganisatie van de partijstructuur. In 1993 verscheen het rapport *Nieuwe lijnen* (zie *Jaarboek 1993 DNPP*, blz. 37). De uitkomsten van de discussie over deze nota waren voor een deel verwerkt in het rapport *D66: Ruimte voor politiek*, dat het hoofdbestuur op 19 februari 1995 vaststelde. Hierin werd een stroomlijning van de partijorganisatie bepleit om het 'politieke debat' - dat als één van de belangrijkste partijtaken werd gezien - binnen D66 beter uit de verf te laten komen. Om de interne communicatie te verbeteren moesten de verschillende gremia binnen de partij en de nevenorganisaties (zoals SWB, Bestuurdersvereniging en Opleidingscentrum) beter op elkaar worden afgestemd. In het rapport werd onder meer de introductie van een meerjarig werkplan voorgesteld, waarin de politieke en organisatorische hoofdlijnen waren vervat. Dit plan zou richtlijn moeten worden voor allerlei partijactiviteiten, zoals congressen, wetenschappelijk onderzoek en opleidingsactiviteiten. Onderdeel van het werkplan was het opzetten van een 'kennis-en-kunde-bank' van deskundigen op bepaalde terreinen. Verder werd voorgesteld om het dagelijks bestuur te verkleinen en om van het partijvoorzitterschap een betaalde part-time functie te maken.

Op het najaarscongres in november kreeg het rapport de instemming van de meerderheid van de aanwezige leden. Besloten werd een werkgroep in te stellen die moest nagaan hoe de regionale bestuursstructuur van D66 kon worden ingevuld. De meeste van de door het hoofdbestuur ingediende wijzigingsvoorstellen met betrekking tot het huishoudelijk reglement werden aangenomen. Zo werd het aantal onverenigbaarheden van functies gereduceerd, waardoor bijvoorbeeld een D66-burgemeester voortaan lid kan worden van de Eerste Kamer. Het beleidsprogramma, dat naast het verkiezingsprogramma een systematische

weergave van de partijstandpunten bevat, werd door het congres afgeschaft. Omdat het statutair vereiste quorum tijdens het congres niet werd gehaald, hadden de stemmingen over de statutenwijzigingen en de daaraan gerelateerde artikelen van het huishoudelijk reglement geen formele status. Voor het grootste deel zouden deze op het congres van maart 1996 opnieuw aan de leden worden voorgelegd.

Politieke Podia

In het rapport *Ruimte voor politiek* stelde het hoofdbestuur voor om het politieke debat in de partijafdelingen te stimuleren door de introductie van 'Politieke Podia'. Deze bijeenkomsten zouden tevens de discussies tussen D66 en maatschappelijke instellingen moeten bevorderen. Partijafdelingen konden onderwerpen aandragen en het landelijk secretariaat stelde voor deze discussiebijeenkomsten financiële middelen beschikbaar. In de zomer werd hiermee een begin gemaakt: zo werden op 11 en 17 juni Politieke Podia georganiseerd over het welzijn van dieren en over de toekomst van Europa. Op 20 juni gingen de (adjunct-)directeuren van de wetenschappelijke bureaus van PvdA, VVD, D66 en CDA met elkaar in debat over 'macht en gezag'.

najaarscongres

Het najaarscongres van D66 werd gehouden op 24 en 25 november. Naast de herziening van de statuten en het huishoudelijk reglement stond het hoger onderwijs op het programma. De door het hoofdbestuur opgestelde resolutie over dit onderwerp werd nogal vaag gevonden, waarna het bestuur toezei tijdens een nog te organiseren discussiebijeenkomst op het hoger onderwijs te zullen terugkomen. Op de bijeenkomst hielden verder onder meer Van Mierlo en Wolfensperger een toespraak. De laatste riep de coalitiepartners PvdA en VVD op om zich loyaler op te stellen ten aanzien van D66.

partij-imago

Mede door de tegenvallende Statenverkiezingen en de niet duidelijk genoeg geachte inbreng van D66 in de paarse coalitie nam de onvrede in de partij toe. Chr. de Vries, directeur van het wetenschappelijk bureau, sprak van een onrust 'die allerwegen voelbaar wordt' (*Idee*, mei 1995). Voorzitter Schuyer van de senaatsfractie meende dat D66 een nieuw profiel nodig had. Op 10 juni werd in de Adviesraad dit onderwerp besproken aan de hand van een korte notitie van de werkgroep 'imago'.

In november toonde oud-partijleider J. Terlouw zich in het orgaan van de afdeling Amsterdam eveneens ongerust over D66. Hij meende dat zijn partij de

laatste jaren inhoudelijk te zwak over kwam en hij bespeurde 'te weinig vernieuwende ideeën'. Op het najaarscongres hield partijleider Van Mierlo D66 voor om zich bij politieke tegenwind niet zo snel in de verdediging te laten duwen. 'Als we in het kritische licht van de publiciteit komen te staan, stuwt de paniek omhoog en rijzen de *Existenzfragen*' (*NRC-Handelsblad*, 25 november 1995).

minister Sorgdrager

Op 31 oktober kwam minister W. Sorgdrager van Justitie in botsing met de Tweede Kamer als gevolg van de afvloeiingsregeling die zij had getroffen met de scheidende procureur-generaal van Amsterdam, R. van Randwijck. Mede naar aanleiding van de feiten die de parlementaire enquête naar de georganiseerde misdaad aan het licht bracht (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'), had deze besloten om ontslag te nemen. Met het ministerie kwam Van Randwijck overeen dat hem niet alleen zijn salaris tot zijn 65ste jaar, maar ook een half miljoen gulden extra zou worden uitgekeerd. Deze 'gouden handdruk' leidde tot protesten. De Tweede Kamer nam een kritische motie van de regeringspartijen aan, waarin deze hun afkeuring uitspraken over de door minister Sorgdrager gesanctioneerde regeling. Onder de indruk van deze motie overwoog zij daarop af te treden, maar zag daarvan af toen de fractievoorzitters van de drie regeringspartijen (D66, PvdA en VVD) op haar verzoek hun vertrouwen in haar uitspraken.

Fractievoorzitter Wolffensperger kwam na afloop van het kamerdebat onder vuur te liggen vanwege het feit dat hij de afkeurende motie mede had ondertekend. Zijn collega in de Eerste Kamer, Schuyer, meende dat Wolffensperger hiermee onjuist had gehandeld. Wolffenspergers passieve houding tijdens het debat werd eveneens bekritiseerd, ook door fractieleden. Op 1 november vergaderde de fractie over deze aangelegenheid. Wolffensperger erkende taxatiefouten te hebben gemaakt. Als hij had geweten dat Sorgdrager de motie zo zwaar zou oppvatten, zou hij deze niet hebben ondertekend.

partijdeelafdeling Amsterdam-Zuidoost

Eind december besloot het hoofdbestuur om het bestuur van de afdeling Amsterdam te vragen om aan haar ledenvergadering de opheffing voor te leggen van de D66-deelafdeling in het Amsterdamse stadsdeel Zuidoost, vanwege de grote verdeeldheid waarmee deze te kampen had. Bij de laatste stadsdeelraadverkiezingen had D66 hier zes zetels behaald. Vervolgens trad de partij met één wethouder, E. Esajas, toe tot het stadsdeelbestuur. Kort daarop werd Esajas door zijn eigen fractie tot aftreden gedwongen, waarna hij een eenmansfractie ging vormen. In oktober stapten nog eens drie leden uit de D66-fractie, die verder gingen als de 'groep-Sebek', zo genoemd naar het fractielid P. Sebek. De twee overgebleven leden van de oorspronkelijke fractie bleven aanspraak maken op de

naam D66, wat hun nu door het hoofdbestuur werd verboden. Fractievoorzitter R. Groenhart beschuldigde het hoofdbestuur van racisme (de 'Surinaams-Nederlandse' Esajas en de beide overgebleven leden van de D66-fractie versus de 'Nederlandse' leden van de groep-Sebek). Landelijk woordvoerder J. Nugteren, tevens voorzitter van de afdeling-Amsterdam, noemde deze beschuldiging 'absurd'. Op 18 januari 1996 zou de zaak ter sprake komen in de Amsterdamse afdelingsvergadering.

verwante organisaties en publikaties

In het begin van het jaar gaf de SWB haar visie op de gewenste ontwikkelingen in de gezondheidszorg in het rapport *Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg*. Op 20 mei volgde een conferentie van de SWB en de werkgroep Volksgezondheid over het beginsel van het 'cliëntgebonden budget', waarbij de bestedingsverantwoordelijkheid bij de zorgvrager komt te liggen. Op 25 maart hield de SWB een conferentie onder de naam 'politieke denkers en denkers in de politiek'. Gesproken werd over de status van het politiek-wetenschappelijke tijdschrift in de verhouding tussen intellectualiteit en politiek. In juni publiceerde de SWB het rapport *Nieuwe prioriteiten in het buitenlands beleid*, dat was geschreven door de projectgroep Herijking Buitenlands Beleid. Hierin werd gesteld dat nationaal belang en machtspolitiek in het Nederlandse buitenlands beleid een grotere plaats moesten innemen. De invloed van ethische en morele overwegingen diende te verminderen. De Tweede-Kamerfractie van D66 was weinig gelukkig met deze aanbevelingen. Zij meende dat deze teveel in de buurt van de opvattingen van VVD-leider Bolkestein zouden komen. Minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo was evenmin ingenomen met de adviezen. Verder publiceerde de SWB onder meer nog de nota *De PBO: bestuurlijke vernieuwing in de agrarische sector*.

Begin januari publiceerden de SWB en de Bestuurdersvereniging de brochure *Bestuurlijke dilemma's*. Hierin werd een aantal problematische keuzen behandeld waarvoor lokale bestuurders zich geplaatst kunnen zien. Naar aanleiding hiervan werd op 21 januari een studiemiddag over dit thema belegd.

Op 17 juni hield de Bestuurdersvereniging haar algemene ledenvergadering. Centraal thema van de bijeenkomst was het onderwijsbeleid. Tot de sprekers behoorden de Commissaris van de Koningin in Gelderland, J. Terlouw, en staatssecretaris A. Nuis van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Op 30 september werd het Bestuurderscongres gehouden. Samen met het Opleidingscentrum van D66 organiseerde de Bestuurdersvereniging op 17 februari de jaarlijkse wethoudersdag. Op 17 november tekenden beide organisaties voor een bijeenkomst van wethouders en burgemeesters over het thema 'Het primaat terug in de politiek, wat betekent dit voor de D66-wethouder?'

Het Opleidingscentrum belegde op 25 maart een bijeenkomst over ruimtelijke

ordering. In samenwerking met de fractie van D66 in het Europees Parlement organiseerde het op 21 oktober een themadag over D66 en Europa.

Het Instituut Vorming en Samenwerking Oost- en Midden-Europa (IVSOM) organiseerde in november 1994 en februari 1995 twee seminars in de Bulgaarse hoofdstad Sofia. Het eerste ging over coalitievorming, het tweede over het oppositie voeren. In 1995 vonden voor het eerst seminars plaats in Servië en Rusland. Deze bijeenkomsten gingen over partijorganisatie en democratisering, en waren georganiseerd in samenwerking met CDA, GroenLinks en PvdA. Op 6-8 oktober belegde het IVSOM samen met de Hongaarse partij SzDSz (Alliantie van Vrije Democraten) in Pécs een seminar over 'democratie en onderwijs'. Met de Poolse Vrijheidsunie werd op 8 en 9 december in Amsterdam een werkconferentie gehouden over het onderwerp criminaliteit en drugs.

personalia

Op 11 juni overleed M. Veltman. Als mede-oprichter van het Initiatiefcomité D'66 was hij betrokken bij de oprichting van de partij. Als directeur van het reclamebureau FHV had Veltman grote invloed op de televisie-uitzendingen van D66.

Op 1 september verliet mevr. L.S. Groenman de Tweede Kamer. Zij was in 1981 lid geworden van de D66-fractie. Sinds augustus 1994 was zij vice-fractievoorzitter.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

Voor het GPV verliep 1995 betrekkelijk rustig. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en de Eerste Kamer deden zich geen verrassingen voor. Wel werd het Verbond in toenemende mate geconfronteerd met de vraag hoe ver de samenwerking met de RPF zich zou moeten gaan uitstrekken.

Provinciale Statenverkiezingen

De uitslag van de Provinciale Statenverkiezingen werd door het GPV als zeer bevredigend ervaren. Na de grote winst in 1991 werd het aantal zetels van dat jaar - zestien - nu geëvenaard (zie tabel 1). De veranderingen in het aantal GPV-zetels per provincie waren weinig spectaculair en hadden voornamelijk met veranderingen in volgorde op ineengeschoven lijsten te maken.

Ten opzichte van 1991 was de samenwerking tussen de drie protestants-christelijke partijen afgenomen. Het aantal ineengeschoven lijsten van SGP, GPV en RPF daalde van twee naar één en die van SGP en RPF van vier naar twee. Het aantal ineengeschoven lijsten van GPV en RPF steeg van vier in 1991 naar vijf. Het aantal horizontale lijstverbindingen nam wat af.

Eerste-Kamerverkiezingen

De kandidatenlijst voor het GPV bij de Eerste-Kamerverkiezingen werd aangevoerd door de zittende senator K. Veling. Hij werd gevolgd door respectievelijk L. Hordijk, tweede voorzitter van het GPV en L.C. Groen, burgemeester van Bunschoten. Voor de verkiezing van de Eerste Kamer was door GPV, RPF en SGP gezocht naar een optimale samenwerking, die vooral gericht was op het verwerven van een tweede RPF-zetel. Daarbij moesten de Statenleden van de drie protestants-christelijke partijen ook lobbyen onder bepaalde Statenleden van provinciale partijen. Bij de senaatsverkiezingen behield het GPV zijn zetel (zie tabel 2).

interview Schutte in Opzij

In het kader van de serie 'Langs de feministische meetlat' werd in maart in *Opzij* een groot interview gepubliceerd met G.J. Schutte, de fractieleider van het GPV in de Tweede Kamer. Schutte zei onder meer dat vrouwen dezelfde kansen moesten krijgen als mannen en dat het zeer terecht was dat er voor de positie van vrouwen in de samenleving aandacht gevraagd werd. Maar als hoofdbezwaar tegen het feminisme gold voor hem dat het een ideologie was die niet uitging van de bijbel. Daarbij kwam dan nog, aldus Schutte, dat men het te veel zocht in overdrijving en verbaal geweld.

Het *Opzij*-interview van Schutte bleef in eigen kring niet onweersproken. In *Jeugd en Politiek* (mei), het orgaan van de GPV-jongeren, maakten M. Flipse en M. Jonker een aantal kritische kanttekeningen. Zo meenden zij onder meer dat Schutte met betrekking tot de positie van de vrouw kerk en staat te scherp van elkaar scheidde. Schutte erkende later dat hij in het interview wat te kort door de bocht was gegaan, maar vond ook dat Flipse en Jonker met hun standpunt over de verhouding van kerk en staat (niet scheiden, maar wel onderscheiden) te dicht in de buurt van de visie van de SGP op dit punt kwamen.

samenwerking GPV, RPF en SGP

In het interview in *Opzij* en in een vraaggesprek met *Koers* (30 maart 1995) liet Schutte zich ook uit over de SGP en de RPF. In *Opzij* zei hij dat het SGP-standpunt over de vrouw de grootste blokkade vormde voor een eventuele samenwerking tussen GPV en SGP. In *Koers* sprak hij over een radicalisering van het SGP-denken op dit punt. Met betrekking tot de RPF zei Schutte dat een fusie tussen GPV en RPF 'op dit moment' niet in het verschiet lag en dat hij de voorkeur gaf aan een hechte samenwerking tussen beide partijen. Hoewel volgens Schutte de centrale plaats van de belijdenis in de grondslag van het GPV een fusie met de

huidige RPF niet mogelijk zou maken, zei hij ook dat die confessionele basis voor hem niet een 'soort norm voor alle tijden en plaatsen is'.

SGP-fractievoorzitter in de Tweede Kamer B.J. van der Vlies reageerde kritisch op de uitspraken van Schutte (*De Banier*, 20 april 1995). Over de plaats van de vrouw stelde hij dat het niet zo was dat de SGP 'radicaliseert', maar dat juist het GPV was veranderd wat betreft de verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen mannen en vrouwen. Verder had Van der Vlies de 'wenkbrauwen gefronst' bij de uitspraken van Schutte over de rol van de belijdenis in de politiek (zie verder onder 'algemene vergadering').

Anders dan bij Van der Vlies, wist Schutte aan zijn RPF-collega L.C. van Dijke enthousiaste geluiden te ontlokken. Deze zag ook dat de veranderde houding van het GPV ten aanzien van de RPF in de Tweede Kamer door daden werd gevolgd.

In een interview naar aanleiding van zijn vertrek als medewerker van de Tweede-Kamerfractie van het GPV stelde M.P.H. van Haeften dat het bestuur van zijn partij onvoldoende leiding gaf en meedacht over het vraagstuk van samenwerking met de RPF. Van Haeften zelf wilde geen fusie maar 'een permanent samenwerkingsverband' met een RPF/GPV-Kamerfractie (*Nederlands Dagblad*, 8 juli 1995). Dat idee werd ook als wenselijk beschouwd door de RPF-Tweede-Kamerleden D.J. Stellingwerf en Van Dijke (zie ook *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 54-55). GPV-voorzitter S.J.C. Cnossen wees in zijn antwoord aan Van Haeften op het besluit van het GPV-bestuur in 1994 om de samenwerkingsvragen ondergeschikt te maken aan andere prioriteiten, zoals de kwantitatieve en kwalitatieve versterking van het Verbond. Dit moest echter niet als een alibi worden gezien om de vraag naar samenwerking te ontlopen (*Nederlands Dagblad*, 13 juli 1995). De GPV-jongeren Flipse en Jonker gaven - evenals in 1994 - blijk van hun bezwaar tegen een structurele samenwerking van hun partij met de RPF.

Het opinieblad *Amendement* (nr. 3) hield een telefonische enquête onder de raads- en Statenleden van het GPV over samenwerking met de RPF. Van de 163 benaderden deden er 134 mee. Van hen was 13% voor een lijstineenschuiving bij de Tweede-Kamerverkiezingen, 20% voor een confederatie en 11% voor een fusie. Een zeer grote minderheid (44%) steunde dus een vergaande vorm van samenwerking met de RPF. (Zie voor de samenwerking tussen GPV, RPF en SGP in deze Kroniek tevens bij het GPV onder 'verwante instellingen en publicaties' en verder bij RPF en SGP.)

algemene vergadering

De algemene vergadering van het GPV werd op 22 april gehouden. Na een huishoudelijk deel was er een politieke manifestatie onder de titel '50 jaar vrijheid'.

In zijn openingswoord reageerde voorzitter Cnossen op de kritische opmerkingen van SGP-fractieleider Van der Vlies met betrekking tot de uitspraken van Schutte

over de vrouw en de belijdenis. Ook Schutte zelf richtte zich tot zijn SGP-collega. Daarbij kwam hij ook tot het advies aan de SGP, evenals het GPV te gaan discussiëren over de rol van de belijdenis. De belijdenis heeft meer politieke betekenis dan alleen het onverkorte artikel 36, aldus Schutte.

belijdenis en politiek

De in 1994 ingestelde commissie 'Belijdenis en politiek', die een notitie moest opstellen over de vraag hoe (en niet òf) de belijdenis relevant was voor het politiek handelen (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 56), stuurde een enquête over dit onderwerp naar alle GPV-vertegenwoordigers in gemeenteraden, Provinciale Staten en Eerste en Tweede Kamer. In juni werden drie bijeenkomsten belegd, waar de besturen van de Provinciale Contactraden spraken met leden van de commissie. Verder verschenen in *Ons Burgerschap* een drietal ronde-tafelgesprekken met drie politici (mei), drie oud-politici (juni), en ten slotte met drie politieke outsiders die het GPV een warm hart toedroegen (september).

Op basis van het door haar verzamelde materiaal stelde de commissie een handleiding op voor de discussie in de plaatselijke kiesverenigingen. Deze discussie vond plaats in de periode eind augustus tot 1 november. Na ontvangst van de verslagen uit de kiesverenigingen stelde de commissie haar eindrapport op. Op 9 december werd *Krachtige belijning. Over de betekenis van de belijdenis in de politieke praktijk* aan de Generale Verbondsraad overhandigd.

Volgens het rapport bestaat binnen het GPV de gemeenschappelijke overtuiging dat de belijdenis in de politieke praktijk functioneert, waarbij er ook een 'partijbrede consensus' is over de wijze waarop de belijdenis gehanteerd wordt. De belijdenis mag niet overvraagd worden, aldus het rapport; het is geen politiek handboek. En de vraag of de hele belijdenis politiek relevant is, leidt tot vruchteloze discussies. 'Het gaat erom het geheel van de bijbel en de belijdenis te overwegen en te raadplegen om te komen tot een evenwichtige standpuntbepaling, waarbij bijbel en belijdenis niet selectief worden gehanteerd.'

Uit de hiervoor vermelde enquête van *Amendement* bleek overigens dat 40% van de raads- en Statenleden van het GPV die aan dit onderzoek deelnamen, de visie van de RPF - dat de belijdenis alleen geldt voor zover deze politiek relevant is - een voldoende uitgangspunt voor een politieke partij vinden. Volgens GPV-voorzitter Cnossen tastte het onderzoek van *Amendement* de waarde van het onderzoek van de GPV-commissie niet aan.

program van richtlijnen

In september kwam het nieuwe GPV-richtlijnenprogramma in concept gereed. Voor de actualisering was in 1992 opdracht gegeven aan de Groen van Prinsterer Stichting, het wetenschappelijk bureau van het GPV. De definitieve vaststelling

van de tekst zal op de Algemene Vergadering in april 1996 plaatsvinden. De behandeling in de partij werd voorbereid door een bespreking van de hoofdlijnen van de concept-richtlijnen op een bijeenkomst van de Verbondsadviesraad (VAR) op 16 december.

internationale contacten

Op 19 en 20 mei had in het Hongaarse Debrecen de slotbijeenkomst plaats van een lezingencyclus over christelijke politiek, georganiseerd door de plaatselijke afdeling van de christen-democratische partij en Mandaat, het scholings- en vormingsinstituut van het GPV. Tot de sprekers behoorde Schutte, die sprak over 'kansen voor christelijke politiek onder een "paars" kabinet'.

verwante instellingen en publikaties

De fractie van SGP, GPV en RPF in het Europees Parlement publiceerde een nota van de voormalige GPV-fractieleader in de Tweede Kamer A.J. Verbrugh met als titel *Overwegingen bij de Europese verdragsconferentie (IGC '96) en bij hierop gerichte Nederlandse beleidsvoorstellen*. De auteur gaf in deze nota zijn persoonlijke visie op de toekomstige structuren van Europa.

De Groen van Prinster Stichting gaf de brochure *Samenwonen verplicht* uit. Het is een vervolg op de in 1992 verschenen publikatie *Zo zijn wij niet getrouwd*. In dit laatste geschrift werd gepleit voor de mogelijkheid van een vrijwillige registratie van niet-huwelijkse samenlevingsvormen. Daar werd in de nieuwe brochure aan toegevoegd dat - naast de mogelijkheid van vrijwillige registratie - de overheid regelend moest optreden omdat samenwonen in een niet-huwelijkse relatie verplichtingen schept voor de partners tegenover elkaar en tegenover de samenleving. Dit alles zou echter niet mogen leiden tot een volledige gelijkstelling met het huwelijk. De brochure riep bij RPF en SGP duidelijk afwijzende reacties op en bracht ook GPV-jongerenvoorzitter Flipse tot een aantal kritische vragen.

In 1995 vierde de Groen van Prinsterer Stichting ook haar vijftienvijftigjarig bestaan. Op 7 oktober was er een jubileumconferentie over het onderwerp 'Gezin: hoeksteen of sluitpost?'.

Het scholings- en vormingsinstituut Mandaat hield onder meer op 23 september een 'aktiedag' over de relatie tussen GPV-besturen en fracties van de partij. Opmerkelijk was dat niet alleen het Tweede-Kamerlid van de RPF Stellingwerf, maar ook PvdA-voorzitter F. Rottenberg aan deze bijeenkomst meewerkte. Mandaat-medewerker B. Nitrauw schreef *Een fractie beter. GPV-politici van samen werken naar samenwerken*, gericht op (de verbetering van) de relationele aspecten van het werken in een GPV-fractie. Nitrauw deed hiervoor ook onderzoek onder GPV-raads- en Statenleden in samenwerkingsfracties met RPF

en/of SGP, wat bovendien leidde tot de publikatie *Tot elkaar veroordeeld? Onderzoek naar de samenwerking in gecombineerde raads- en statenfracties waarin GPV'ers participeren*. Uit het onderzoek kwam onder meer naar voren dat in de beleving van GPV-ers het samenwerkingsproces met de SGP zijn eindpunt ongeveer heeft bereikt, terwijl ten opzichte van de RPF bij velen een soort 'samen op weg' gevoel aanwezig is. Zo zou meer dan 40% van die raads- en Statenleden van het GPV graag een landelijk GPV-beleid zien dat uiteindelijk in ten minste een federatie met de RPF resulteert.

De Vereniging van GPV-bestuurders in provincie en gemeente hield een ledenvergadering op 25 maart. Er werd onder anderen door Schutte over het drugsbeleid gesproken.

Het voorjaarscongres van het Landelijk Verband van Gereformeerde Politieke JeugdstudieClubs (GPJC) vond plaats op 24 en 25 februari. Het thema was 'Provinciepolitiek, ver van je bed?' Op 6 mei hield het GPJC zijn jaarvergadering. Het najaarscongres werd gehouden van 20 tot en met 22 oktober. Aan de orde was het onderwerp 'Jouw goed recht: over grondrechten in Nederland'. Er werd onder anderen medewerking verleend door Van Middelkoop en J.P. de Vries, voorzitter van het curatorium van de Groen van Prinsterer Stichting en hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad*. Het GPJC gaf verder het tweede GPJC-katern uit: *Het Nederlandse kansspelbeleid: een foute gok*, dat was samengesteld door de GPJC-medewerker R. Griffioen.

Door de drie jongerenorganisaties van GPV, RPF en SGP en de 'Schuilplaatsjongeren' gezamenlijk werd op 30 september een bijeenkomst belegd rond het thema 'Aids, 't zal me een zorg zijn'.

De Groenen

Sinds juni 1995 is de politieke partij De Groenen vertegenwoordigd in de Eerste Kamer, in een samenwerkingsverband met provinciale partijen.

Provinciale Statenverkiezingen

De Groenen namen in zeven provincies deel aan de Statenverkiezingen. In Zuid-Holland vormden ze één lijst samen met GroenLinks, en in Noord-Brabant met de Natuurwetpartij. In Gelderland, Groningen, Noord-Holland, Overijssel en Utrecht namen zij geheel op eigen titel deel. Een aantal bekende personen uit de wereld van kunst en media bleek bereid als 'lijstduwer' op een onverkiesbare plaats van de kandidatenlijst te staan: de acteur J. Brink in Noord-Holland, de dichter H. Dorrestijn in Gelderland, de journalist I. Cornelissen in Overijssel. In Groningen werd de lijst aangevoerd door H. Verbeek, die in de periode 1989-1994 lid van het Europees Parlement was geweest en in 1994 de kandidatenlijst van De Groenen voor het Europees Parlement had getrokken.

In Noord-Holland wisten De Groenen op eigen kracht hun zetel te behouden. In Zuid-Holland kwam H. Ramaer via de vierde plaats op de lijst met GroenLinks in de Staten. Elders werden geen zetels gewonnen.

Eerste-Kamerverkiezingen: POG/De Groenen

Een gesprek met het bestuur van GroenLinks gaf het bestuur van De Groenen weinig vertrouwen in samenwerking voor de Eerste-Kamerverkiezingen. Toenadering tot het Platform Onafhankelijke Groeperingen (POG) bleek meer op te leveren. De Groene Raad - de partijraad van De Groenen - stemde op 8 april in met het voorstel van het bestuur om met het POG in zee te gaan.

Het POG was een samenwerkingsverband van provinciale partijen, die op hun beurt veelal bundelingen van lokale partijen waren. Bij de Statenverkiezingen boekten de meeste provinciale partijen winst. De Federatie Gemeentebelangen Friesland (FGF), de Partij Nieuw Gelderland (PNG) en de Zeeuwsch-Vlaamse Volkspartij (ZVV) drongen voor het eerst in de Staten door. De Onafhankelijke Partijen Drenthe (OPD) wonnen er een zetel bij, de Partij Nieuw Limburg (PNL) handhaafde haar zeteltal en alleen de Brabantse Onafhankelijke Fracties (BOF) en de door oud-PPR-leden in Zeeland opgerichte partij Delta Anders moesten een zetel inleveren. In Overijssel en Noord-Holland slaagden regionale partijen er niet in een zetel te behalen. Niet bij het POG aangesloten was de Fryske Nasjonale Partij (FNP).

De gecombineerde lijst POG/De Groenen werd aangevoerd door F. Kuperus, de voorzitter van de FGF. De kandidaat van De Groenen, de planoloog M. Bierman, stond op de tweede plaats. Op de derde plaats stond R. Hummel, voormalig Tweede-Kamerlid voor de PvdA maar nu lid van de PNL. Aanvankelijk zou het Amsterdamse gemeenteraadslid R. van Duijn de lijst duwen, maar hij zag daar van af omdat hij Kuperus niet 'groen' genoeg vond. Ten gevolge van de verdeeldheid tussen de provinciale partijen en de voorkeursstemmen voor Bierman werd de kandidaat van De Groenen in de Eerste Kamer gekozen en niet Kuperus. De provinciale groeperingen zouden echter in een steunfractie met De Groenen blijven samenwerken.

partijcongressen

Het congres van De Groenen op 17 juni in Amsterdam keurde de samenwerking met de provinciale groeperingen goed. De Strategiecommissie van de partij pleitte in haar advies aan het partijbestuur voor intensivering van deze samenwerking. De provinciale groeperingen deelden met De Groenen immers het streven naar 'politiek van onderop'. De stroming binnen De Groenen die de voorkeur gaf aan samenwerking met GroenLinks, leek nu weinig invloed meer te hebben.

Het congres sprak voorts over wijzigingen van de statuten en voerde discussie over 'streekeigen cultuur' en regionalisme. K. Kuipers trad af als partijvoorzitter om zich weer aan haar studie te kunnen wijden. Penningmeester M. van Harten werd tot voorzitter ad interim gekozen. Daarnaast koos het congres zes nieuwe bestuursleden. Op het congres werden de acht werkgroepen gepresenteerd die samen in de Inhoudelijke Raad het gedachtengoed van De Groenen verder uit zouden werken.

Ten slotte wees het congres een nieuwe hoofdredacteur aan voor het partijblad *GRAS*. R. Visser volgde D. van Niekerk op, die begin 1995 was afgetreden naar aanleiding van kritiek op zijn beleid. Het plan van Van Niekerk om het blad met een subsidie van het Fonds Ondersteuning Groene Initiatieven te verbreden en los te koppelen van de partij, had weerstand ontmoet. Visser zou het plan echter verder onderzoeken.

Op 14 oktober kwam het congres opnieuw bijeen, nu in Utrecht, na afloop van het symposium over 'De weg naar het basisinkomen'. De in juni in het bestuur gekozen P. Fetter werd nu partijvoorzitter. Tijdens het congres werd kritiek geuit op de Groene Raad, de partijraad van De Groenen, die nogal slecht bezocht zou worden.

GroenLinks

Voor GroenLinks was 1995 een jaar van interne vernieuwing en electorale consolidatie. Naast het weifelmoedige optreden van het CDA kwam de rol van GroenLinks in de oppositie tegen het paarse kabinet goed uit de verf. Dit kwam mede tot uitdrukking in de verkiezing, in december, van haar politiek leider P. Rosenmöller tot beste politicus van het jaar door parlementaire journalisten.

partijvernieuwing

Op 21 januari kwam het congres bijeen in Amersfoort met als voornaamste doel de partijorganisatie te vernieuwen. Het partijbestuur had onder meer voorgesteld om het afgevaardigden-congres te vervangen door een ledencongres en om in plaats van de GroenLinkse Raad een besluitvormende partijraad en een 'meningsvormend' GroenLinks Forum in te stellen. De voorstellen stuitten op kritiek van verscheidene afdelingen. Een meerderheid (182 tegen 172) wees het voorstel voor een ledencongres af. Wel bleek men bereid een tussenvoorstel van de afdeling Enschede te steunen, dat de afdelingen toestond een onbeperkt aantal leden naar een congres af te vaardigen. Het partijbestuur zag zijn invloed door het congres enigszins beperkt. Zo mocht het amendementen op congresvoorstellen voortaan niet meer van positieve of negatieve pre-adviezen voorzien. Over de in te voeren partijraad ontstond aan het eind van het congres zoveel verwarring, dat het noodzakelijk werd geacht op een volgend congres in november de besluitvor-

ming hierover af te ronden. Ook de andere, reeds aangenomen voorstellen zouden dan nog eens formeel in de statuten en reglementen vastgelegd worden.

Na het congres stelde het partijbestuur een Commissie van Goede Diensten in om na te gaan waarom het congres zo wanordelijk was afgesloten. De commissie kwam tot de conclusie dat het partijbestuur het congres onvoldoende had voorbereid.

partijvoorzitter

Tussen de bedrijven door koos het congres een nieuw bestuur. Met een ruime meerderheid won A. Harrewijn de verkiezing voor het voorzitterschap. Harrewijn was werkzaam als bedrijfspastor bij de Dienst Industriële Samenleving van de Kerken (DISK) in Amsterdam; hij was oud-lid van de CPN en actief in 'de Linker Wang', het Platform voor Evangelie en Politiek verbonden met GroenLinks. Zijn voorganger, mevr. M. Lucas, werd nu vice-voorzitter. Vrouwen vormden met negen van de vijftien leden een ruime meerderheid in het nieuwe bestuur.

Provinciale Statenverkiezingen

Alhoewel het zeteltal gelijk bleef, vielen de verkiezingen van de Provinciale Staten GroenLinks mee: de neergaande lijn van 1994 leek nu omgebogen in een licht stijgende lijn (zie tabel 1). Alleen in het Noorden en Oosten van het land leed de partij verlies ten opzichte van de vorige Statenverkiezingen, het meest opvallend in Groningen. In deze provincie trokken waarschijnlijk De Groenen met lijsttrekker H. Verbeek - voormalig lid van het Europees Parlement voor GroenLinks - kiezers die eerder GroenLinks hadden gestemd. In de drie zuidelijke provincies en in Gelderland en Utrecht boekte GroenLinks echter lichte winst.

In Zuid-Holland behaalde een gecombineerde lijst van GroenLinks en De Groenen evenveel stemmen als GroenLinks alleen in 1991. De nieuwe fractie bestond uit drie leden van GroenLinks en één lid van De Groenen. Een dergelijke samenwerking kwam niet van de grond bij de Eerste-Kamerverkiezingen.

Eerste-Kamerverkiezingen

Het congres had in januari de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer vastgesteld. Over het algemeen volgde men daarbij de adviezen van de onafhankelijke kandidatencommissie, al werd wel kritiek geleverd op het halfslachtige voorkeursbeleid van de commissie. Deze had aan vrouwelijke kandidaten weliswaar voorrang verleend, maar tegelijkertijd een aantal negatieve kwalificaties gegeven. Twee - mannelijke - zittende senatoren, W.T. de Boer en T. Pitstra, werden op verkiesbare plaatsen gekozen; van de twee vrouwelijke

senatoren had mevr. F. Bolding zich niet herkiesbaar gesteld en kreeg mevr. J.C. van Wijngaarden een onverkiesbare achtste plaats toegewezen. De nog verkiesbaar geachte derde en vierde plaats vielen echter ook aan twee vrouwen toe: mevr. A. Zwerver en mevr. C. Schoondergang.

Door een lijstverbinding met de SP wist GroenLinks haar vier zetels in de Eerste Kamer te behouden (zie tabel 2). Bij de stemming werd Zwerver als gevolg van voorkeurstemmen van Noordhollandse Statenleden door de - eveneens uit Noord-Holland afkomstige - lager geplaatste Schoondergang gepasseerd.

financiële perikelen

De partijkas vertoonde aan het begin van het jaar een tekort van 350.000 gulden, wat voor een groot deel te wijten was aan de dure campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994. Het nieuwe bestuur besloot structureel te bezuinigen, vooral op personeel. Onder meer zou het Vrouwenbureau opgeheven worden. De GroenLinkse Raad ging op 13 mei akkoord met de bezuinigingsplannen.

partijcongres en GroenLinks Forum

Op 25 november kwam het congres bijeen in Zutphen - daarmee gevolg gevend aan een congresbesluit van januari, dat congressen over het hele land dienden te worden gespreid. In korte tijd werden de in januari genomen besluiten formeel in statuten en huishoudelijk reglement vastgelegd. Een meerderheid koos voor een partijraad bestaande uit tachtig afgevaardigden van afdelingen, naar evenredigheid met de provinciale ledentallen; restzetels zouden per provincie verdeeld worden. Voorts werd een GroenLinks Forum ingesteld dat vooral 'meningsvormend' zou zijn; 'richtinggevende uitspraken' van het forum zouden door de partijraad goedgekeurd moeten worden.

In aansluiting op het congres vond het eerste GroenLinks Forum plaats, met als thema sociale politiek. Inleidingen werden gehouden door mevr. I. Bakker, secretaris van de Raad van Kerken, partijvoorzitter Harrewijn en de voorzitter van de FNV, J. Stekelenburg. De bijeenkomst werd opgeluisterd met muziek en cabaret, om te vieren dat GroenLinks als partij precies vijf jaar bestond. Rechtse extremisten, verenigd in een 'Comité voor Nationale Revolutionaire Actie', trachtten onder leiding van J. Glimmerveen - in de jaren zeventig en tachtig lijsttrekker van de Nederlandse Volksunie - de bijeenkomst te verstoren, maar werden door de Mobiele Eenheid tegengehouden en opgepakt. Eerder op de dag hadden zij het huis van Rosenmöller beschadigd.

GroenLinkse Raad

De GroenLinkse Raad besprak op 18 maart de invoering van een basisinkomen. Voorstander P. de Beer ging in debat met tegenstander F. Köhler. De meerderheid van de Raad leek zich in de discussie aan de kant van Köhler te scharen.

Op 13 mei keurde de Raad de bezuinigingsplannen van het partijbestuur goed. Ook aan de orde kwam het rapport van de Commissie van Goede Diensten, voorgezeten door G. Ketelaar, dat veel kritiek op de voorbereiding van het partijcongres in januari bevatte.

Op 18 november kwam de GroenLinkse Raad voor de laatste maal bijeen, opnieuw in Utrecht.

partijbijeenkomsten

Op 8 mei hield GroenLinks in Amsterdam een debat over 'Mucho's of Macha's: power-feminisme versus slachtoffer-denken'. M. van Hintum, schrijfster van *Macha Macha*, verdedigde het 'power-feminisme' als alternatief voor het 'klaag-feminisme' van een vorige generatie. Het Tweede-Kamerlid mevr. M.B. Vos ging met haar sekse-genote in discussie. In de zaal vond Van Hintum weinig medestand(st)ers.

buitenlands beleid

De herijking van het buitenlands beleid kreeg in 1995 veel aandacht van GroenLinks. De Noord-Zuid-werkgroep vervaardigde het rapport *Geeft ontwikkelingshulp bestaanszekerheid? Twee visies op toekomstig beleid*. Hierin pleitten L. Keune en J. van Rixtel voor een radicaal ander beleid, onder andere gericht op sociale en ecologisch 'schone' invoer van produkten uit het Zuiden. De huidige hulp diende volgens hen voornamelijk het eigenbelang van de donorlanden in het rijke Noorden. Een minder kritische visie op het beleid van minister Pronk van Ontwikkelingssamenwerking werd verdedigd door C. van Dulleman en B. Ensing; wel meenden zij dat vaker een beroep op lokale expertise in het Zuiden gedaan zou moeten worden.

Het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks publiceerde in samenwerking met de Tweede-Kamerfractie *De cijfers voorbij. Discussiebijdrage over de herijking van het buitenlands beleid*. De auteurs G. Pas, R. Pinto Scholtbach en T. Verhoef kozen 'idealisme als leidraad' en weigerden nationale belangen scherp te onderscheiden van internationale belangen, zoals andere partijen vaak deden. Aan het eind van het jaar verscheen bij het Wetenschappelijk Bureau *In de voetsporen van de toekomst. Naar een integraal buitenlands beleid*, onder redactie van Pas en Pinto Scholtbach. De auteurs - naast de redacteurs waren dat Verhoef en H.

Schoen - stelden als doeleinden voor buitenlands beleid: rechtvaardige verdeling van bestaanszekerheid en welvaart, bevordering van duurzame ontwikkeling, handhaving van mensenrechten en voorkoming van militair geweld.

De Midden-Oosten Werkgroep van GroenLinks schreef een nota met als titel *De veiligheidssituatie in de Perzische Golf/Arabische Golf. Analyse en beleidsvisie*. Hierin adviseerde de werkgroep onder andere om meer steun te verlenen aan democratische bewegingen uit dit gebied - met name de Iraakse oppositie - en minder eenzijdig 'bondgenoten van het Westen' te steunen.

verwante instellingen en publikaties

Naast de notities over het buitenlands beleid publiceerde het Wetenschappelijk Bureau onder redactie van H. Krijnen *Het zekere voor het onzekere. De noodzaak van een collectief stelsel van bovenminimale uitkeringen*. De studie keerde zich tegen de 'collectieve sociale-zekerheids depressie' en de toenemende tendensen tot privatisering van de sociale zekerheid boven een bepaald minimum. Bij de presentatie ervan op 13 oktober voerden onder meer de hoogleraar sociologie K. Schuyt en een vertegenwoordiger van het Verbond van Verzekeraars, E. Fischer, het woord.

Het Vrouwenbureau van GroenLinks bracht voor zijn opheffing nog een rapport uit onder de titel *Denk pluriform, handel conform! Vier jaar positieve actiebeleid in GroenLinks*. De auteur, mevr. A. van der Kooij, kwam tot de conclusie dat het voorkeursbeleid voor vrouwen en allochtonen bij de kandidaatstelling voor gemeenteraden redelijk geslaagd was. GroenLinks zou dit beleid volgens haar dienen voort te zetten, maar daarnaast meer aandacht moeten schenken aan de opvallend grote 'uitstroom' van vrouwelijke en allochtone raadsleden.

Het Vrouwenoverleg van GroenLinks hield op 7 oktober in Utrecht een bijeenkomst over sociale zekerheid voor vrouwen en de feminisering van de armoede. Sprekers waren onder meer partijvoorzitter Harrewijn, H. ter Doest (Vrouwenbond FNV) en J. van den Heuvel (Arme Kant van Nederland).

Op 10 juni organiseerde GroenLinks in de Europese Unie in Utrecht een studiedag ter voorbereiding op de wereldvrouwenconferentie in Beijing.

Op 21 oktober hield het Scholings- en Vormingsinstituut een studiedag in Utrecht over onderwijs na de basisvorming, onder de titel 'Vak of vaardigheid'. Inleidingen werden verzorgd door het Tweede-Kamerlid M. Rabbah, FNV-bestuurder mevr. E. Vogelaar en de directeur van het Nederlands Centrum voor Buitenlanders, Z. Arslan.

Roze Links - 'mensen in en rond GroenLinks die actief zijn in de homo-lesbische beweging' - hield een studiedag in Groningen op 22 april over afschaffing van de seksregistratie. Op 16 juni organiseerde Roze Links in samenwerking met het Scholings- en Vormingsinstituut van de partij een studiebijeenkomst over lokaal lesbisch en homo-beleid. Tenslotte kwam Roze Links op 6-8 oktober bijeen om te

praten over de eigen toekomst.

Op 13 januari vond een gesprek plaats tussen de Raad van Kerken en het partijbestuur van GroenLinks, op initiatief van 'De Linker Wang', het Platform voor Evangelie en Politiek verbonden met GroenLinks.

Ouderen Unie 55+

Vergeleken met het AOV kende de Ouderen Unie 55+ (in 1994 nog: Politieke Unie 55+ geheten) een rustig jaar. De crisis in de grotere ouderenpartij liet de Unie echter niet onberoerd.

Provinciale Statenverkiezingen en samenwerking met het AOV

In november 1994 hadden de besturen van AOV en Ouderen Unie 55+ een akkoord (convenant) gesloten, dat op 13 februari 1995 door AOV-voorzitter Batenburg en de secretaris van de Unie D.J. Schakelaar plechtig ondertekend werd. De samenwerking, die bij de Provinciale Statenverkiezingen al in zes provincies tot gemeenschappelijke lijsten had geleid (zie in deze Kroniek onder AOV), zou voor de volgende Tweede-Kamerverkiezingen in een fusie moeten uitmonden. Bij de Statenverkiezingen behaalde de partij overigens acht zetels (zie tabel 1).

Binnen de Ouderen Unie kwam naast enthousiasme ook weerstand tegen nauwere banden met het AOV voor. Met name de redactie van het partij-orgaan *Unie-Opinie* vond dat de Unie een eigen koers diende te varen. Toen zij haar mening via een spotprent in het blad uitdrukking gaf, greep het hoofdbestuur in. De redactie trad af; *Unie-Opinie* hield op te verschijnen. Eindredacteur E. Noordman werd geroyeerd - na gehoord te zijn op de algemene ledenvergadering van 19 mei 1995. Onder verantwoordelijkheid van het hoofdbestuur verscheen vanaf mei 1995 een nieuw blad, *Unie Vizier*. Noordman verweet overigens ook het hoofdbestuur onrechtmatig aan te blijven in plaats van af te treden zoals in 1994 zou zijn afgesproken. In oktober dreigde hij het hoofdbestuur met een kort geding.

Eerste-Kamerverkiezingen

De interne strubbelingen van het AOV remden de samenwerking met de Ouderen Unie. De Unie zag daardoor bij de Eerste-Kamerverkiezingen in mei 1995 een zetel aan haar voorbij gaan. De acht Statenleden van de partij hadden niet voldoende stemmen voor een eigen senaatszetel. Een aantal AOV-leden stapte vanwege de interne problemen over naar de Ouderen Unie, waaronder de Statenleden in Flevoland.

partijorganisatie en bijeenkomsten

Op 11 februari werd in Nijkerk een algemene ledenvergadering gehouden van huishoudelijke aard. Statuten en huishoudelijk reglement werden gewijzigd. Voortaan zouden alle kringen per 25 leden een afgevaardigde naar de algemene ledenvergadering kunnen sturen. Op 19 mei vond weer in Nijkerk een algemene ledenvergadering plaats, waarbij het jaarverslag besproken werd.

Al in 1994 waren een Stichting Politiek Wetenschappelijk Instituut Unie 55+ en een Stichting Politieke Vorming en Scholingsactiviteiten Unie 55+ opgericht; laatstgenoemde organiseerde cursussen voor raads- en Statenleden. In 1995 werd voorts de oprichting van een Vrouwenberaad overwogen.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

De Ouderen Unie 55+ nam deel aan de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Sint-Michielsgestel (vereist vanwege gemeentelijke herindeling) op 29 november. Met 4,8% van de stemmen deed de partij het beter dan de twee ouderenpartijen samen bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994.

Partij van de Arbeid (PvdA)

De PvdA zette in 1995 de vernieuwing van de partij voort, waarbij spanningen niet uitbleven. De verkiezingen voor Provinciale Staten en Eerste Kamer brachten de sociaal-democraten opnieuw enig verlies. De politiek leider van de PvdA, minister-president W. Kok, mocht zich volgens de opiniepeilingen echter in een groeiende populariteit verheugen.

partijcongres

Op 4 maart kwam het congres van de PvdA bijeen in Maastricht. De belangrijkste onderwerpen waren de wijziging van het huishoudelijk reglement en de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer. De voormalige voorzitter van de Europese Commissie, de Franse sociaal-democraat J. Delors, sprak het congres toe. Minister-president Kok verdedigde in zijn rede het internationalisme en het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. Voorts uitte hij kritiek op de 'bijna oppositionele toon' van VVD-fractievoorzitter Bolkestein in de Tweede Kamer. Kritiek op de VVD-leider leverde ook de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, J. Wallage. Deze pleitte daarnaast voor verhoging van de uitkeringen voor sociale minima en nam daarbij afstand van minister Wijers van Economische Zaken (D66).

F. Rottenberg en R. Vreeman werden herkozen als voorzitter respectievelijk vice-voorzitter van de partij; er waren geen tegenkandidaten. Het partijbestuur bestond

nu uit tien vrouwen en vier mannen.

Provinciale Statenverkiezingen

Bij de Provinciale Statenverkiezingen ging de PvdA van 166 naar 142 zetels (zie tabel 1). De PvdA bleef slechts in Groningen en Drenthe de grootste partij. In Groningen droeg wellicht de persoonlijke campagne van lijsttrekker G. Beukema, die grotendeels te voet de provincie door trok, bij tot beperking van het verlies tot één zetel.

Premier Kok weet het resultaat aan de lage opkomst en aan onpopulaire maatregelen van het kabinet. De toekomst zag hij echter optimistisch tegemoet: 'Kom over drie jaar maar eens terug' raadde hij journalisten aan (*NRC-Handelsblad*, 13 maart 1995). Fractievoorzitter Wallage pleitte voor behoud van de eigen stijl, maar ook voor loyaliteit aan het kabinet. Minister Pronk verwoordde waarschijnlijk de mening van de linkervleugel van de partij met zijn reactie: 'We zullen een eigen socialistisch gezicht moeten plaatsen tegenover het dualistisch populisme van Bolkestein' (*NRC-Handelsblad*, 9 maart). Ook de vice-voorzitter van de partij, Vreeman, pleitte voor een scherpere sociale koers.

deining in Drenthe

Op 9 januari werd oud-minister van Defensie A.L. ter Beek geïnstalleerd als Commissaris van de Koningin in Drenthe. Hij volgde mevr. M. de Boer op, die minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer was geworden. Hoewel Ter Beek een geboren Drent is, stuitte zijn benoeming in december op grote weerstand bij de Provinciale Staten. Een vertrouwenscommissie van de Staten had unaniem een andere kandidaat voorgedragen. De fractievoorzitter van de PvdA in de Staten, mevr. A. Edelenbosch-van Houten, liet haar ongenoegen over de Haagse inmenging openlijk merken.

De onvrede binnen de Drentse PvdA uitte zich vervolgens na de Statenverkiezingen, die zij in was gegaan onder leiding van het in Havelte woonachtige Tweede-Kamerlid L.P. Middel. Tegen de gewekte verwachtingen in werd Middel na de verkiezingen niet gekozen in de Gedeputeerde Staten; de helft van de fractie gaf de voorkeur aan zijn voorganger, mevr. Edelenbosch-van Houten, en aan de vroegere gedeputeerde H. Weggemans. Middel liet het niet op een stemming aankomen maar trok zich terug. Inspanningen van het gewestelijk bestuur en van de als bemiddelaar aangestelde Groningse burgemeester H. Ouwerkerk konden de fractie niet van standpunt doen veranderen. In november nam Middel afscheid van de Statenfractie.

Eerste-Kamerverkiezingen

Op 10 december 1994 presenteerde partijvoorzitter Rottenberg de ontwerp-kandidatenlijst voor de Eerste Kamer. De lijst was voor het eerst niet door de gewesten opgesteld maar door een landelijke kandidaten-commissie onder leiding van S. Patijn, burgemeester van Amsterdam (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 66). Van de zestien zittende senatoren kregen er slechts vier een verkiesbare plaats op de lijst. Sommige waren hierover zeer verbolgen. Voor twee onverkiesbaar gestelde kamerleden, W. van de Zandschulp en M. Pit, werden voorkeursacties gevoerd.

Het partijcongres stelde op 4 maart de lijst vast. Van de Zandschulp steeg naar een verkiesbare zevende plaats, zijn collega Pit bleef op een onverkiesbare 29e plaats staan. De rest van de lijst werd zonder belangrijke wijzigingen goedgekeurd.

De aanhangers van Pit legden zich echter niet bij het congresbesluit neer. Zij zagen in hem een noodzakelijk tegenwicht tegen de liberale stroming in de PvdA en een vertegenwoordiger van het onderbedeelde Gelderland. Dank zij voorkeurstemmen van Gelderse Statenleden kwam hij op 29 mei alsnog in de Eerste Kamer, tot grote verontwaardiging van de partijtop en de door hem gepasseerde kandidaat P.R. Stoffelen, een voormalig Tweede-Kamerlid. Pit weerstond echter de druk die op hem werd uitgeoefend om zijn zetel alsnog ter beschikking te stellen.

De PvdA verloor twee van haar zestien zetels in de senaat (zie tabel 2). H.D. Tjeenk Willink, de voorzitter van de Eerste Kamer die de lijst van de PvdA aangevoerd had, werd opnieuw tot voorzitter gekozen dank zij de steun van de VVD, die als grootste fractie gewoontegetrouw het recht had een voorzitter te leveren maar daarvan afstand deed. De Leidse hoogleraar J.Th.J. van den Berg werd voorzitter van de fractie. G.J.J. Schinck, zijn voorganger, behoorde tot de zittende leden die niet herkiesbaar gesteld waren.

partijtop en partijvernieuwing

De partijtop van de PvdA maakte in 1995 soms een verdeelde indruk. De partijvernieuwing, ook in 1995 doorgezet door voorzitter Rottenberg, wekte weerstand binnen de partij.

Oud-partijbestuurder en socioloog B. Tromp verweet Rottenberg als een Romeinse dictator de partijdemocratie uit te hollen en teveel aandacht te schenken aan meningsvorming en discussie. Hij uitte zijn kritiek eerst in het wetenschappelijk partijblad *Socialisme en Democratie* (februari 1995) en vervolgens in een debat dat op 25 februari in Amsterdam gehouden werd. Rottenberg meende dat Tromp te veel vasthield aan een verouderd partijmodel.

In april vertrok de hoofdredacteur van het ledenblad *Pro*, E. Bosman, ook uit

onvrede met het beleid van Rottenberg. Deze verweet Bosman een gebrek aan 'commitment' en aan belangstelling voor de partijorganisatie in al haar vertakkingen. Naast het officiële ledenblad startte Rottenberg in februari het *PvdA-Vlugschrift*, 'een fax voor sympathisanten en criticasters van de Partij van de Arbeid', dat in een oplage van vierduizend exemplaren via fax, post en Internet verspreid werd. Het bevatte korte bijdragen van vooraanstaande leden over uiteenlopende actuele onderwerpen.

Na de Statenverkiezingen in maart leverde Rottenberg kritiek op de manier waarop Wallage de Tweede-Kamerfractie leidde en debatten in de kamer voerde. In augustus hekelde Wallage voor Radio West de vernieuwingsdrift van Rottenberg en raadde hem aan om gewone leden meer bij de partij te betrekken. In november erkende Wallage dat er spanningen bestonden tussen hem en Rottenberg; hij vond de partijvoorzitter 'springerig' en soms 'knap lastig' in een interview met *Vrij Nederland* (18 november 1995). Wallage beschouwde politiek als een ambacht, Rottenberg als een experiment. De fractievoorzitter deed de spanningen tussen hen echter af als 'klein bier'. Rottenberg noemde op zijn beurt Wallage een goede fractieleider maar ook een 'schoolmeester' die een 'parafencultuur' in stand zou houden (*Vrij Nederland*, 25 november 1995). Kok nam Wallage in bescherming en organiseerde een gesprek met de twee tegenspelers, waarin zij uiteindelijk afspraken verder samen te blijven werken.

Vreeman, de vice-voorzitter van de partij, steunde in het algemeen het vernieuwingsstreven van Rottenberg maar nam soms afstand van hem. Zo deelde hij niet de kritiek op Wallage en toonde hij minder waardering voor het CDA dan de partijvoorzitter. Vreeman nam echter wel deel aan gesprekken met vooraanstaande leden van het CDA die onder auspiciën van het Trefpunt voor politiek en levensbeschouwing in de PvdA in 1995 plaats vonden.

Progressieve Volkspartij

Oriënteerden Rottenberg en Vreeman zich op het CDA, P. Kalma, de directeur van de Wiardi Beckman Stichting (WBS) - het wetenschappelijk bureau van de PvdA - pleitte samen met de publicist P. Scheffer en de Groningse hoogleraar sociale filosofie J. de Beus - schrijver van het verkiezingsprogramma van de PvdA in 1994 - in *NRC-Handelsblad* op 30 september voor een fusie van PvdA, D66 en GroenLinks, mede om tegenwicht te bieden aan de groeiende VVD. De partijtop van de PvdA reageerde koel op dit betoog, evenals trouwens die van D66 en GroenLinks. In een debat in Amsterdam op 1 oktober toonde alleen VVD-leider Bolkestein enig enthousiasme voor het fusieplan. Rottenberg wilde niet alleen met D66 en GroenLinks maar ook met progressieve delen van CDA en VVD samenwerken. Wallage was eveneens bereid tot samenwerken maar niet tot fuseren: 'Ik ben niet op mijn achttiende lid geworden van een club om die op te heffen... Bovendien: er zit nog genoeg leven in de oude kat' (*de Volkskrant*, 30

september 1995). D66-voorzitter Vrijhoef vond het 'zonde om alle energie te gaan steken in de vorm' en ook senator J. Glastra van Loon, D66-er van het eerste uur, meende dat progressieve samenwerking beter buiten de partijorganisaties om kon geschieden. A. Harrewijn, de voorzitter van GroenLinks, en het Tweede-Kamerlid voor GroenLinks mevr. M.B. Vos deelden wel de mening van Kalma c.s. dat progressieve samenwerking nodig was om het 'conservatieve materialisme' van de VVD te bestrijden, maar vreesden dat een gezamenlijk minimumprogram 'voor GroenLinks wel erg minimaal zou worden' (*NRC-Handelsblad*, 14 oktober). Zij wezen fusie dan ook af.

sociaal-democratie en liberalisme

Premier Kok stemde ook in met Kalma, De Beus en Scheffer dat een tegenbeweging vereist was tegen het opkomend liberalisme, vooral voor het behoud van een sterke publieke sector. In zijn Den Uyl-lezing op 11 december in Amsterdam sprak hij de verwachting uit dat de toekomst bepaald zou worden door de strijd tussen twee visies, liberalisme en sociaal-democratie. Die sociaal-democratie zou echter vooral steun moeten zoeken in het politieke midden. Anders dan minister Pronk verwierp Kok het socialisme als ideologie; de premier noemde het 'afschudden van ideologische veren... een bevrijdende ervaring' voor zijn partij (*NRC-Handelsblad*, 12 december 1995). Zijn toekomstbeeld van twee strijdende visies ontmoette terstond kritiek vanuit CDA en D66, die zich beide genegeerd voelden.

voorbereiding congres februari 1996

In september 1995 verschenen drie discussienota's als voorbereiding op het congres in februari 1996. De eerste, getiteld *De PvdA en de stad*, was geschreven door een commissie onder leiding van R. Welschen (burgemeester van Eindhoven); de conclusie luidde dat stedelijke problemen met betrekking tot werkgelegenheid, onderwijs, volkshuisvesting en veiligheid integraal aangepakt dienen te worden. De tweede nota, *De sociale staat van Nederland*, was opgesteld door een commissie onder leiding van partijvoorzitter Rottenberg; zij pleitte voor verbreding van het begrip 'arbeid' en activering van burgers rond sociale zekerheid en zorg. De derde nota, *De wonderbaarlijke terugkeer van de solidariteit* was van de hand van Kalma, de directeur van de WBS. De laatstgenoemde nota bevatte duidelijke kritiek op het kabinet-Kok, dat teveel nadruk zou leggen op financieel beleid en in het bijzonder op bezuinigingen en lastenverlichting. Kalma vroeg meer aandacht voor milieubehoud, collectieve voorzieningen, een ontspannen arbeidsbestel en actief burgerschap in de vorm van nieuwe rechten voor werknemers en consumenten.

De partijtop distantieerde zich terstond van de nota van Kalma. Wallage noemde

het rapport 'de sociaal-democratie onwaardig' (*Vrij Nederland*, 18 november 1995). Rottenberg kon de mening van Kalma evenmin onderschrijven, maar verdedigde de nota wel als bijdrage aan de discussie. Kok leek aanvankelijk nogal ontstemd over de publikatie, maar prees haar later ook als 'aanzet tot discussie'.

Kok sprak deze woorden op een 'congresconferentie' van de partij in Amsterdam op 4 november, waar de drie nota's besproken werden als aanloop naar het partijcongres in februari 1996. Rottenberg legde in zijn toespraak op de conferentie nadruk op vier thema's voor de toekomst: versterking van de democratie, bestrijding van armoede, financiering van het onderwijs en volkshuisvesting. Hij besprak voorts de uitkomsten van een enquête onder partijleden, waaruit bleek dat een meerderheid het kabinet-Kok positief waardeerde, ondanks twijfels over bezuinigingen en privatisering. Een meerderheid van de leden zou een harder beleid voorstaan ten opzichte van werklozen die banen weigeren en gebruikers van hard drugs, al wilde men soft drugs legaliseren.

In de herfst vormden de drie nota's ook op lokaal niveau onderwerp van discussie, in afdelingsvergaderingen of in de vorm van een 'open huis'. Het partijbestuur verwerkte de uitkomsten ervan in een ontwerpresolutie voor het komende congres, die verspreid werd onder de titel *Ideeën voor de toekomst*. Voorgesteld werd onder meer te streven naar een 'basisbaan' voor alle arbeidsgeschikte burgers, waarbij ook vrijwilligerswerk en zorg voor familieleden of vrienden gehonoreerd zou moeten worden - in de vorm van een uitkering. Wie elke 'basisbaan' zou weigeren, zou geen volledige uitkering meer verdienen. Naast herverdeling van arbeid werd ook herverdeling van ruimte voorgesteld; in buurten zouden verschillende functies en woningtypen meer gemengd dienen te worden. Het partijcongres van februari 1996 diende zich over de ontwerpresolutie uit te spreken.

partijbijeenkomsten

Op 16 september vond in Amsterdam een discussie plaats over het thema 'seksuele integriteit en rechtsbescherming', naar aanleiding van de gelijknamige studie van de commissie Overheid en seksuele integriteit. Deze commissie was door het partijbestuur al in 1989 ingesteld. In deze uitvoerige studie kwamen verschillende aspecten van wetgeving op zedelijk en seksueel gebied aan de orde. De voorzitter van de commissie, de juriste mevr. W.J.C. Swildens-Rozendaal, lichtte het rapport toe, waarna verschillende deskundigen commentaar gaven.

Op 24 september ging minister J.M.M. Ritzen van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in Utrecht in debat met studenten over het hoger onderwijs. Aan bod kwamen vooral de uitbreiding van het hoger onderwijs en de vervanging van universiteits- en hogeschoolraden door een medezeggenschapsraad met

beperkte bevoegdheden. Laatstgenoemde maatregel ontmoette veel kritiek van studenten. Ook het Tweede-Kamerlid J.P. Rehwinkel bleek weinig te voelen voor dit plan van zijn partijgenoot.

Op 18 november hield de PvdA een conferentie in Utrecht over vrouwen en sociale uitsluiting, onder de titel 'Van participatie verzekerd'. Minister A. Melkert van Sociale Zaken, K. Adelmund en R. Vreeman spraken de conferentie toe.

Op 25 november had de PvdA in Amsterdam een debat georganiseerd over 'Het veilig stellen van de AOW: een zaak van jong en oud'. Premier Kok nam een rapport in ontvangst, getiteld *De AOW van overmorgen*. De auteur, het Tweede-Kamerlid J.P.C.M. van Zijl, stelde hierin voor om vanaf 1998 extra premie te heffen voor een speciaal fonds om de AOW welvaartsvast te houden; AOW-ers met pensioen zouden daaraan mee moeten betalen. De Algemene Nederlandse Ouderenbond (ANBO) en de Protestants-Christelijke Ouderenbond (PCOB) reageerden positief op het plan, evenals coalitiegenoot D66.

Rooie Vrouwen verdwijnen

De vrouwenorganisatie van de PvdA hield op 11 februari in Utrecht haar laatste congres, dat was voorbereid op een discussiebijeenkomst op 14 januari. De Rooie Vrouwen stemden in met een voorstel van het Landelijk Bestuur om niet meer als vrouwenorganisatie op te treden, maar zich in de partij te integreren. Het bestuur zou aftreden, zonder echter de organisatie formeel op te heffen. Het *Rooie Vrouwen Magazine* zou in september voor het laatst verschijnen. De partij had toegezegd door middel van het project ROSA bijzondere aandacht te blijven besteden aan werving en begeleiding van vrouwen in de partij - evenals overigens van allochtonen en jongeren. Een aantal oudere Rooie Vrouwen had aanvankelijk bezwaar tegen het voorstel, maar ging akkoord nadat een amendement van C. van den Heuvel (oud-voorzitter van de vrouwenorganisatie en van de PvdA) was aangenomen dat een 'vrouwenkenniscentrum' opgericht zou moeten worden binnen de partij.

Aan het eind van 1995 verscheen *Twintig jaar Rooie Vrouwen. Een beweging in beeld*, van de hand van I. van Dijk en Th. van der Linden. Hierin werd de geschiedenis van de vrouwenorganisatie en haar voorgangsters, de Vrouwenbond en het Vrouwencontact, in vogelvlucht beschreven.

verwante instellingen en publikaties

R. Vreeman publiceerde in 1995 over zijn politieke ervaringen als vice-voorzitter van de partij het boek *Zonder rood geen paars. Kanttekeningen van een sociaal-democraat*.

De WBS organiseerde op 3 april een bijeenkomst in Den Haag over de verzorgingsstaat. De vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie mevr. K.Y.I.J.

Adelmund stelde in haar toespraak voor dat werklozen langer een WW-uitkering zouden ontvangen, desnoods op een lager niveau, om te voorkomen dat ze een beroep moeten doen op de algemene bijstand.

Op 1 juni presenteerde de WBS de studie *De verplaatsing van de politiek*, waarin drie wetenschappers - M. Bovens, W. Derksen en W. Witteveen - samen met Kalma en zijn collega F. Becker betoogden dat de politiek het primaat in de samenleving verloren had; de macht lag niet zozeer in Den Haag maar was verspreid over een groot aantal instanties: ambtenaren, regionale besturen, de Europese Unie, de rechterlijke macht, maatschappelijke organisaties en ten slotte de privé-sfeer van de individuele burger. Volgens de auteurs was het onmogelijk deze verschuiving van macht ongedaan te maken, maar kon wel de verantwoording van machthebbers beter geregeld worden, door middel van speciale enquêtes, hoorzittingen voor ambtenaren, referenda en vrijheidsrechten voor werknemers.

De jongerenorganisatie van de PvdA, Jonge Socialisten (JS) hield op 25 juni een congres in Nijmegen rond het thema 'verrechtsing van jongeren'. Als gastsprekers traden onder meer de schrijver G. Boomsma en het Tweede-Kamerlid van de SP, R.J.L. Poppe, op.

Op 16 september nam de JS deel aan een jongerenconferentie van de PvdA in Tilburg onder de titel 'Op weg naar de 21ste eeuw'.

Mede uit onvrede over verhoging van collegegelden en bezuinigingen op onderwijs en studiefinanciering richtte de JS begin 1995 samen met de Jonge Democraten (de jongerenorganisatie van D66), de FNV-jongeren en organisaties van studenten en scholieren een Algemeen Jongerenverbond op. JS-voorzitter T. van Dekken ontkende overigens dat dit verbond zich tot een politieke partij voor jongeren zou willen ontwikkelen.

Op 26 november vond een congres van de JS plaats in Leiden. De jongeren behandelden hier de drie rapporten die de grondslag vormden voor het komend partijcongres.

Het Centrum voor Lokaal Bestuur (CLB) organiseerde op 11 februari een festival Binnenlands Bestuur in Utrecht, waarbij tevens het startsein werd gegeven voor de verkiezingscampagne voor de Provinciale Staten. Staatssecretaris mevr. A.G.M. van de Vondervoort van Binnenlandse Zaken hield een rede, evenals Wallage en Rottenberg. Op 23 september organiseerde het CLB een studiedag in Amsterdam waar burgemeester S. Patijn de Wibaut-lezing hield. Patijn pleitte voor een 'experimenteer-artikel' in de grondwet om meer flexibiliteit bij bestuurlijke vernieuwing mogelijk te maken.

Het CLB publiceerde in 1995 in samenwerking met de WBS drie studies. In *Gemeentefinanciën* stelde oud-wethouder P. Bordewijk onder meer voor, meer lokale belastingen te heffen en bij het Gemeentefonds meer rekening te houden met verschillen tussen arme en rijke gemeentes. De brochure *Plannen en bouwen* van de hand van R. van Hoeve en H. Tijl vroeg meer aandacht voor

volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en grondpolitiek. In *Bestuur en bijstand* beschreef A. Schuurman, medewerker van het CLB, de veranderingen in de Algemene Bijstandswet en met name het 'activerend beleid' dat gemeenten zouden moeten gaan voeren ten aanzien van bijstandsgerechtigden.

De Evert Vermeer Stichting (EVS) houdt zich binnen de PvdA bezig met ontwikkelingssamenwerking. Op haar congres in Amersfoort op 25 februari besloot zij zich meer te richten op internationaal milieubeleid. Voorzitter P. van Dijk werd opgevolgd door H. van de Vlist, lid van Gedeputeerde Staten in Zuid-Holland. Op 13 mei hield de EVS een conferentie 'Hulp in beeld', waarbij minister Van Mierlo van Buitenlandse Zaken (D66) en minister Pronk van Ontwikkelingssamenwerking het woord voerden.

Op 28 oktober vond in Amsterdam een debat plaats over de herijking van het buitenlands beleid onder de titel 'Paars en de grenzen van de internationale solidariteit', georganiseerd door de EVS samen met de Alfred Mozer Stichting - die zich binnen de PvdA bezig houdt met Midden- en Oost-Europa -, de sociaal-democratische fractie in het Europees Parlement en het internationaal secretariaat van de PvdA. Naast Rottenberg en Scheffer leverde ook het Tweede-Kamerlid voor de VVD F.W. Weisglas een bijdrage aan de discussie.

Het Opleidingsinstituut van de PvdA hield op 8 april in Rotterdam een studiedag over de binding tussen partij en jongeren. Als gastspreker verscheen W. de Knijff, hoofd van de EO-jongerenorganisatie Ronduit. M. Damen, die de JS vertegenwoordigde, zag echter weinig heil in een EO-benadering en meende dat de PvdA jongeren beter meer invloed in de partij kon geven.

De delegatie van de PvdA in het Europees Parlement organiseerde op 8 juli in Amsterdam een discussie over de toekomst van Europa, waarbij onder meer partijvoorzitter Rottenberg het woord voerde.

personalia

In april werd oud-burgemeester H.W. Riem van Brunssum vrijgesproken van de aanklacht van corruptie. De gemeentesecretaris en wethouders van Brunssum werden in november eveneens vrijgesproken van medeplichtigheid in deze zaak.

Op 11 mei overleed I. Samkalden. Hij was van 1967 tot 1977 burgemeester van Amsterdam. Daarvoor was Samkalden onder meer minister van Justitie in het derde kabinet-Drees (1956-1958) en het kabinet-Cals (1965-1966).

Op 29 juni overleed S.L. Mansholt, minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening van 1945 tot 1957 en lid van de Europese Commissie van 1958 tot 1973 - de laatste vijf maanden als voorzitter. Ook na zijn vertrek naar Brussel bleef Mansholt een belangrijke rol in de PvdA spelen, zij het vaak op de achtergrond. Na zijn pensionering hield hij zich vooral met de milieu-problematiek bezig.

Op 31 oktober overleed J. Kassies, lid van de Eerste Kamer van 1987 tot 1995 en

daarvoor onder meer secretaris van de Raad van de Kunst van 1958 tot 1966). Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij actief in het kunstenaarsverzet tegen de Duitse bezetting.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

Voor de RPF verliep 1995 tamelijk voorspoedig. Bij de Provinciale Statenverkiezingen behaalde de partij het hoogste aantal zetels in haar bestaan. Een ledenwerfactie met hoog gespannen verwachtingen bracht echter niet het gewenste resultaat.

evaluatie Tweede-Kamerverkiezingen 1994

In het begin van het jaar besprak het Federatiebestuur van de RPF het rapport *Ervaring rijker - van goed naar beter* - het door de voormalige fractieleider M. Leerling vervaardigde evaluatierapport over de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 72). De algemene conclusie was dat de RPF een goede campagne voerde, maar dat organisatie en coördinatie nog voor verbetering vatbaar waren.

Provinciale Statenverkiezingen

De Provinciale Statenverkiezingen op 8 maart hadden voor de RPF een gunstig verloop. Het aantal Statenleden steeg van tien naar zeventien, een aantal dat nog niet eerder werd gehaald (zie tabel 1). In zeven provincies werd een zetel winst geboekt: in Drenthe, Overijssel en Flevoland via een zelfstandige lijst, in Gelderland, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland via een combinatie met het GPV. In de laatstgenoemde provincie boekte de combinatie geen zetelwinst, maar had nu de RPF het voordeel dat bij de eerste drie plaatsen twee van haar kandidaten stonden. In Noord-Holland profiteerde de RPF van het feit dat de SGP - die aan de beurt was de lijstaanvoerder te leveren - uit de ineengeschoven lijst was weggevallen (zie *Jaarboek 1944 DNPP*, blz. 81). Waar de RPF in combinatie met de SGP uitkwam, werd geen zetelwinst behaald, zij het dat het in Groningen niet veel scheelde. Het is waarschijnlijk dat een aantal kiezers wel RPF wil stemmen, maar niet als deze partij zich met de SGP verbindt - aldus het hoofd van het RPF-partijbureau, G.B. Ekelmans (*Reformatorisch Dagblad*, 11 maart).

Eerste-Kamerverkiezingen

De lijst voor de Eerste-Kamerverkiezingen - op 28 januari door het Federatiebestuur vastgesteld - werd weer aangevoerd door de zittende senator E. Schuurman, bijzonder hoogleraar reformatorische wijsbegeerte aan onder meer

de Landbouwwuniversiteit te Wageningen. Op de tweede plaats stond J.P.M. Rietkerk, burgemeester van Genemuiden en lijsttrekker voor de RPF toen de partij in 1977 voor het eerst aan de Tweede-Kamerverkiezingen deelnam. De vijfde positie werd bezet door de hoogleraar W.J. Ouweneel, lid van de evangelische groepering 'Vergadering van Gelovigen'. Ouweneel had in 1994 afstand genomen van de principiële afkeer van de politiek die in zijn kring opgeld deed (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 70-71).

Bij de senaatsverkiezingen behield de RPF haar ene zetel (zie tabel 2). De samenwerking met GPV en SGP (zie in deze Kroniek onder GPV) was gericht op het binnenhalen van een tweede RPF-zetel, hetgeen net niet lukte omdat de Statenleden van provinciale partijen uiteindelijk toch met De Groenen een eigen lijst indienden.

Federatieraden

Op 13 mei kwam de Federatieraad van de RPF bijeen. In zijn toespraak zei de RPF-fractievoorzitter in de Tweede Kamer, L.C. van Dijke, onder meer dat de Nederlandse samenleving vijftig jaar na de bevrijding in een sociale, culturele en ecologische crisis verkeerde. Het liberalisme, dat ook buiten VVD en D66 populariteit geniet, had op deze crises geen antwoord, aldus Van Dijke.

Tijdens de Federatieraad van 11 november stelde Van Dijke voor om de uitgaven van de overheid aan kinderopvang en kinderbijslag samen te voegen en aan ouders uit te keren in de vorm van een kindgebonden budget, waarvan de ouders dan zelf konden bepalen hoe het te besteden. De Federatieraad stemde met ruime meerderheid in met een beleidsnotitie van het Federatiebestuur over het financiële beleid voor de middellange termijn. Hierin werd een geleidelijke contributieverhoging voorgesteld, met dien verstande dat elk jaar opnieuw de noodzaak van zo'n verhoging zou moeten worden vastgesteld. De contributieaanpassing was volgens het Federatiebestuur onvermijdelijk.

groeimogelijkheden van de RPF

Op 15 september startte de RPF een ledenwerfactie met een ambitieuze doelstelling. Voor het eind van het jaar moest het ledental met een derde toenemen tot 15.000. Dat het streefgetal zo hoog was, werd mede bepaald door de overweging dat er een 'markt' was van anderhalf miljoen bijbelgetrouwe Nederlanders. Er werd gewerkt met een speciaal 'propaganda magazine' waarin onder andere een artikel over Van Dijke en de mening van het RPF-lid Klazien uit Zalk. Dat het doel wat te hoog gesteld was, bleek aan het eind van het jaar. De RPF telde toen bijna 11.500 leden; een winst van enkele honderden.

Op 25 oktober zei Van Dijke het niet onmogelijk te achten dat zijn partij in de Tweede Kamer naar zo'n vijftien zetels zou groeien. Hierbij verwees hij naar de -

reeds genoemde - anderhalf miljoen bijbelgetrouwe christenen en de spectaculaire groei van de Evangelische Omroep. Met name in het CDA-electoraat zag Van Dijke potentiele RPF-kiezers. Het zou dan gaan om teleurgestelde protestants-christelijke CDA-kiezers die in de huidige RPF de christelijk-sociale traditie herkenden.

relatie met de SGP

In de eerste helft van oktober vond er enige verwijdering tussen SGP en RPF plaats. Op een congres van de SGP op 25 september over 'samenwerking' (zie in deze Kroniek onder SGP) had de algemeen-secretaris van de SGP D. Nieuwenhuis het partijstandpunt over de vraag van de vrouw op een gemeenschappelijke lijst nog eens uiteengezet: vrouwen zouden in bepaalde omstandigheden een onverkiesbare plaats kunnen innemen. Daarbij had Nieuwenhuis GPV en RPF opgeroepen niet van SGP-kiezers te verlangen dat zij zouden zondigen. Van Dijke reageerde hier onder meer op met de constatering dat de SGP zo de deur met een smak in het slot had gegooid en dat de hoop vervlogen was dat met deze partij meer samenwerking mogelijk is. Er zal, aldus Van Dijke, zonder de SGP verder moeten worden gegaan. Bovendien was de RPF-leider onaangenaam geraakt door het feit dat Nieuwenhuis het kandideren van vrouwen op verkiesbare plaatsen zondig had genoemd.

Het interview met Van Dijke was voor de SGP weer teleurstellend. Nieuwenhuis wees erop dat hij helemaal geen nieuw beleid had gepresenteerd en fractievoorzitter M. de Bruyne vond dat het interview van Van Dijke 'de sfeer verziekte'. Hij voegde hieraan toe: 'De grote staatsman uit Middelburg vist blijkbaar graag in troebel water' (*Reformatorisch Dagblad*, 10 oktober).

In de tweede helft van de maand oktober pleitte de voormalige redacteur van het orgaan van de RPF-jongeren - P. Plas - ervoor niet meer tot lijstineenschuiving met de SGP over te gaan. Hij voerde hiervoor electorale overwegingen aan. (Zie voor de samenwerking tussen GPV en RPF in deze Kroniek bij de eerstgenoemde partij.)

Reformatorische partijvisie

Op 25 oktober werd de discussienota *Reformatorische partijvisie* gepresenteerd. De nota was geschreven door R. Kuiper, directeur van de Marnix van St. Aldegondse Stichting, het wetenschappelijk bureau van de RPF. De presentatie vormde het begin van een discussieproject binnen de partij. Het geschrift kan als een vervolg worden gezien op de publikaties *Reformatorische staatsvisie* en *Reformatorische cultuurvisie*. In de nota werden onder meer een drietal pijlers van een reformatorische en bijbelgetrouwe politieke partij behandeld: de staatsrechtelijke, de bijbels-theologische en de politiek-filosofische fundering.

Met betrekking tot samenwerking met GPV en SGP werd gesteld dat de RPF zich in het verleden door de hoop op een nieuwe partijformatie dikwijls had aangepast aan de wensen en voorwaarden van de zusterpartijen. Dat kon niet meer, aldus de nota, nu de RPF zich een eigen plaats heeft verworven in het spectrum van politieke partijen met een duidelijk electoraat. Een zo hecht mogelijke samenwerking bleef de intentie, maar in het zoeken van bondgenoten moest de politieke overtuiging van de RPF zelf uitgangspunt zijn. Hierbij doelde de nota met name op de SGP, waarvan werd opgemerkt dat de politieke overtuiging van deze partij steeds duidelijker 'significante verschillen' ging vertonen met die van de RPF.

In de nota werd ook geconstateerd dat de RPF er nog niet in was geslaagd een rol te spelen op 'het maatschappelijk midden-niveau'. De partij diende daarom tevens als beweging op te gaan treden om burgers te bereiken die de politiek de rug hadden toegekeerd.

Op 25 november organiseerde de Marnix van St. Aldegonde Stichting een congres over de discussienota. Tot de sprekers behoorde Kuiper. De discussie in de partij zou op de Federatieraadsvergadering in mei 1996 moeten worden afgesloten.

internationale contacten

Op 3 en 4 november nam een delegatie van de RPF deel aan een congres in Hongarije met als thema: 'Lagere overheden onder druk'. Van RPF-zijde werden inleidingen verzorgd door het Tweede-Kamerlid D.J. Stellingwerf en Rietkerk. De RPF werkte hier samen met het Hongaars Democratisch Forum (MDF). Op uitnodiging van de Hongaarse Christelijk Democratische Volkspartij (KDNP) bezochten vijf landelijke bestuursleden van de RPF-jongeren van 22 tot 30 november Hongarije en Roemenië.

verwante instellingen en publikaties

Gekoppeld aan het twintigjarig bestaan van de RPF werd op 10 en 11 maart een congres gehouden, georganiseerd door de RPF-Bestuursvereniging, de Stichting Kader en Vorming, de werkgroep Vrouwenparticipatie, het Federatiebestuur en de Tweede-Kamerfractie. Op de eerste dag hield de RPF-Bestuursvereniging haar voorjaarsvergadering, met een parallelvergadering over het thema: 'Drugverslaving een gevaar?'. De tweede dag was er een congres van de Stichting Kader en Vorming en de Bestuursvereniging over het onderwerp 'Bestuurlijke vernieuwing'. Ook hier was een parallelbijeenkomst, waar Leerling het programma '3000 jaar Jeruzalem' dat vanaf september georganiseerd zou worden, presenteerde. Het congres werd afgesloten met een bijeenkomst ter herdenking van het twintigjarig bestaan van de RPF. Er werd gesproken door P. Langelier, de eerste voorzitter van de RPF en de predikant G.

Broere, oud-bestuurslid van de RPF.

Tijdens het congres presenteerde de Marnix van St. Aldegonde Stichting de studie *Het koninkrijk Gods en de staat van de hand van Ouweneel*. In het begin van de herfst verscheen *Verantwoordelijk bestuur - De (re)organisatie van het binnenlands bestuur in reformatorisch - politiek perspectief*, geschreven door R.M. Maris en J.W. Dollekamp (wetenschappelijk medewerker van de Stichting). Zij meenden onder meer dat de positie van de gemeente als 'lokaal bestuur' versterkt moest worden. Verder stelde de Aldegonde Stichting een vierjaren-studieplan op voor de periode 1995-1998, onder de titel 'Verantwoordelijkheid en samenlevingsinrichting'. Het plan was gericht op de politieke en maatschappelijke problematiek van de toenemende desintegratie van de samenleving. Naast de serie 'gewone' Marnix-publicaties begon de Stichting in 1995 met een serie 'Commentaren'. Het eerste handelde over het vreemdelingen- en minderhedenbeleid en werd geschreven door Kuiper. Op 19 december werd de nota *Hoger onderwijs op orde* van de Stichting aan staatssecretaris Nuis aangeboden. Hierin werd onder meer gepleit voor meer aandacht in het hoger onderwijs voor normen en waarden.

De Stichting Kader en Vorming bezon zich in 1995 op een reorganisatie van haar werkzaamheden. Dit leidde uiteindelijk tot het rapport *Een school voor de RPF* van de projectgroep 'Leerplanontwikkeling Kader en Vorming', dat door het Federatiebestuur van de RPF met instemming werd ontvangen. Voorgesteld werd een nieuw programma met een duidelijk scholingskarakter op te zetten. De herstructurering hield ook in dat het vormingsinstituut voortaan van uit het partijbureau in Nunspeet zou opereren.

De RPF-jongeren hadden als jaarthema 'Jongeren en criminaliteit'. De algemene ledenvergadering van 25 maart was deels gewijd aan het thema 'Legalisering van drugs'. Hierover werd gediscussieerd door ds. H. Visser van de Pauluskerk in Rotterdam en Sj. Monster van De Hoop, een evangelisch Centrum voor Verslaafden in Dordrecht. Ook de tweede ledenvergadering op 9 september ging voor een deel over de drugsproblematiek. Op 10 en 11 november organiseerden de RPF-jongeren een 'Crimi-weekend', waaraan onder anderen werd meegewerkt door het Tweede-Kamerlid H.G. Fermina (D66). De RPF-jongeren begonnen verder in 1995 met de organisatie van regionale themadagen. Ook startten zij een serie uitgaven over de politieke partijen in de Tweede Kamer. Het eerste deel ging over de Centrumdemocraten en was geschreven door Dollekamp.

Socialistische Partij (SP)

Na de electorale doorbraak van 1994, toen de SP voor het eerst in haar geschiedenis doordrong tot de Tweede Kamer, nam de belangstelling van de media voor deze nieuwkomer beduidend toe. 'Kranten, radio en televisie besteedden in het eerste jaar na de verkiezingen meer aandacht aan de partij dan in

de 22 jaar daarvoor', zo constateerde partijsecretaris T. Kox in *de Tribune* (20 oktober 1995).

acties

De SP wist door middel van vele acties vaak de aandacht van de media op zich te vestigen. Zo bezetten op 29 mei SP-leden samen met WAO-ers dertien GAK-kantoren in het land. Hiermee wilden zij de herkeuringen van WAO-ers aan de kaak stellen, die noodzakelijk waren door de herziening van de Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO). Tegen de aangekondigde huurverhoging van 1 juli voerden veel partijafdelingen actie. Op de dag dat de huurverhoging inging, bouwde een aantal SP-leden een 'Grote Huur-is-te-duur-Muur' voor de huisdeur van staatssecretaris D.J.K. Tommel van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Ook tegen de Franse kernproeven op Mururoa kwam de SP in het geweer. Onder de leus 'wrak voor Chirac' werden op 14 september enkele autowrakken met daarop vele handtekeningen tegen de kernproeven afgeleverd bij de Franse ambassade. Ook riep de partij op om geen Beaujolais Primeur te kopen.

Provinciale Statenverkiezingen

De verkiezingen voor de Provinciale Staten verliepen voor de SP erg gunstig: de partij ging van één zetel in Noord-Brabant in 1991 naar twaalf in zeven provincies in 1995 (zie tabel 1). Vergeleken bij de kamerverkiezingen van 1994 steeg het stemmenpercentage van 1,3% naar 2,1%. Partijvoorzitter en Tweede-Kamerlid J.G.C.A. Marijnissen concludeerde naar aanleiding van de uitslag: 'Ons bestaansrecht wordt nu door niemand meer in twijfel getrokken en al helemaal niet door de mensen, de kiezers. Drie grote verkiezingsoverwinningen op rij maken duidelijk dat we op de goede weg zijn' (*de Tribune*, 24 maart 1995).

Evenals bij de raads- en kamerverkiezingen van 1994 werd de verkiezingscampagne gevoerd onder de leus: 'Stem tegen. Stem SP'. Het startschot werd op 26 februari gegeven door Marijnissen in de Rotterdamse Delftshaven. In de provincies Zeeland en Flevoland deed de partij niet mee.

Eerste-Kamerverkiezingen

Dank zij de goede uitslag bij de Statenverkiezingen debuteerde de SP in de Eerste Kamer (zie tabel 2). J. de Wit werd de eerste senator. De Wit was vanaf de oprichting lid van de SP. Vanaf 1982 had hij voor de SP zitting in de gemeenteraad van Heerlen; vanaf 1990 als fractievoorzitter. Hij maakte eveneens deel uit van het 'P-team', dat de Tweede-Kamerfractie van de SP bijstond. Bij de Statenverkiezingen was de SP een lijstverbinding met GroenLinks aangegaan,

waardoor deze laatste haar vier zetels in de senaat kon behouden.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Op 29 november werden in Noord-Brabant in verband met gemeentelijke herindelingen tussentijdse raadsverkiezingen gehouden. In de raad van de met Rosmalen uitgebreide gemeente Den Bosch behield de SP haar twee zetels. Dit werd echter als een verlies beschouwd, gezien het feit dat de partij in de gemeenteraad van Rosmalen vijf zetels had gehad. In Boxtel, waaraan Liempde was toegevoegd, verloor de SP zwaar: de partij kwam maar met één zetel in de nieuwe gemeenteraad. In de oude raad van Boxtel had zij nog vijf zetels gehad. *De Tribune* (15 december 1995) schreef het verlies mede toe aan de 'wethouderskwestie'. Veel SP-kiezers zouden zijn thuisgebleven omdat hun partij na de winst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 er vervolgens niet in was geslaagd om door te dringen tot het college van Burgemeester en Wethouders. Hierdoor was de indruk ontstaan 'dat de SP de spelbreker was. Daar betalen we nu de rekening voor', aldus het Socialistische raadslid W. van Meurs.

partijcongres

In 1995 zette de SP de voorbereidingen voor het partijcongres voort. Dit partijorgaan was voor het laatst in oktober 1991 bijeen gekomen. Het congres - dat statutair minimaal één maal in de vijf jaar dient te worden gehouden - zou op 8 juni 1996 worden gehouden.

asbestfonds

In januari verscheen *Asbest: de dubbele lijdensweg. Of waarom er een asbestfonds moet komen*, uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP. Duizenden mensen (zullen) lijden aan de gevolgen van de blootstelling aan asbest, aldus de opstellers van het rapport, B. Ruers en A. de Bres. Naast deze tragiek was er nog een juridische lijdensweg, wanneer deze personen verhaal poogden te halen. De beide auteurs vroegen zich af 'of het treffen van een collectieve regeling voor asbestslachtoffers niet de voorkeur verdient boven het individueel aanspannen van wellicht duizenden procedures'. De SP zelf beantwoordde deze vraag bevestigend. Zij nam het initiatief tot de oprichting van het Comité Asbestslachtoffers. Doel ervan was om tot een betere regeling van de schadeloosstelling van de asbestslachtoffers en hun nabestaanden te komen. Bedrijven die met asbest-claims te maken kregen, zouden samen met hun verzekeraars en de overheid een fonds moeten vormen dat uitkeringen verstrekke aan de slachtoffers. In een reactie zei staatssecretaris Linschoten hier geen taak voor de overheid te zien. Op 27 oktober wijdde de SP aan het asbestfonds een symposium.

publicaties

In augustus publiceerde het Wetenschappelijk Bureau van de SP het rapport *Te veel en te weinig*. Hierin maakten R. Peters en P. Verschuren de resultaten bekend van een door de SP verricht onderzoek naar de gevolgen van de Wet Voorzieningen Gehandicapten (WVG). Volgens de onderzoekers was gebleken dat nogal wat gemeenten veel geld van hun WVG-budgetten overhielden.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

Evenals de afgelopen jaren hield in 1995 de positie van de vrouw binnen de SGP de gemoederen in de partij bezig. Over dit onderwerp presenteerde het hoofdbestuur een voorstel. In tegen de SGP aangespannen processen over deze problematiek kwam het tot een drietal rechterlijke uitspraken. Ten opzichte van GPV en RPF kwam de SGP in 1995 wat meer geïsoleerd te staan (zie in deze Kroniek ook onder GPV en RPF).

algemene vergadering

De algemene vergadering werd op 25 februari gehouden. De fractievoorzitter van de SGP in de Tweede Kamer, B.J. van der Vlies, hield weer de partijrede met deze keer als titel '...veel sterker dan 't geweld der waatren...'. Hij zei onder meer dat binnen de SGP de leden elkaar gevangen leken te houden in interne discussies met een soms uitzichtloos karakter, waardoor de buitenwereld van de partij een beeld van verdeeldheid en besluiteloosheid kreeg. Bovendien stelde Van der Vlies dat GPV en RPF in hun partijbladen de SGP 'steeds openlijker buiten haakjes plaatsen'. Dat vond hij onbegrijpelijk gelet op de door allen ervaren noodzaak tot samenwerking. Ook J.P. Tanis, voorzitter van de LVSGS/SGP-jongeren sprak de vergadering toe. Hij wees evenals Van der Vlies had gedaan, op het belang van verjonging van de SGP.

De vergadering ging akkoord met een vrij forse verhoging van de afdracht van de plaatselijke kiesvereniging aan de landelijke partij. Deze verhoging was mede noodzakelijk omdat voor het eerst in de begroting een post was opgenomen voor de Stichting Fractiebijstand. Hiermee moest voorkomen worden dat als gevolg van de verminderde overheidssubsidie door het verlies van een zetel b_ de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994, er ook fractiemedewerkers zouden moeten verdwijnen. Voorts werd nog een voorstel van het hoofdbestuur aangenomen dat inhield dat personen op kandidatenlijsten van de SGP 'als regel' minstens twee jaar lid van de partij moesten zijn.

Provinciale Statenverkiezingen

De uitslag van de Provinciale Statenverkiezingen werd door de SGP-leiding positief beoordeeld, gelet op het teleurstellende resultaat bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1994. Vergeleken met de Provinciale Statenverkiezingen in 1991 kreeg de SGP één zetel minder - van 21 naar twintig (zie tabel 2). In Gelderland was er een zetel winst, terwijl in Flevoland en Noord-Brabant een zetel verlies geleden werd. Daarbij was het verlies in Noord-Brabant niet reëel, omdat nu het GPV aan de beurt was de gezamenlijke lijst van GPV, RPF en SGP aan te voeren. Bovendien had de SGP ook in Noord-Holland nog een zetel kunnen veroveren als daar de samenwerking met GPV en RPF niet mislukt was (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz 81). Van de Statenleden van de SGP werden er negentien via een zelfstandige SGP-lijst gekozen. Friesland was de uitzondering.

Eerste-Kamerverkiezingen

Op 25 maart stelde het hoofdbestuur de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer vast. Omdat fractievoorzitter H.G. Barendregt (christelijk-gereformeerd) de senaat wilde verlaten, werd nu de zittende senator G. Holdijk (hervormd - Gereformeerde Bond) de nieuwe lijstaanvoerder. Op de tweede plaats kwam G. van den Berg (Gereformeerde Gemeenten), voormalig burgemeester van achter-eenvolgens St.-Philipsland en Genemuiden. De derde plaats was voor A. Noordergraaf (christelijk gereformeerd).

Bij de op 29 mei gehouden verkiezingen behield de SGP haar twee zetels in de Eerste Kamer (zie tabel 2). Dit betekende dat er na het vertrek van Barendregt (en het overlijden in 1994 van het Tweede-Kamerlid C.N. van Dis jr.) geen enkele SGP-parlementariër nog tot de Christelijk Gereformeerde Kerken behoorde.

betrokkenheid van de vrouw

In maart besloot het hoofdbestuur om de behandeling door de partij van een voorstel over de betrokkenheid van vrouwen bij de SGP (zie *Jaarboek 1993 DNPP*, blz. 60-61 en *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 80) tot na de zomer uit te stellen. Hierbij speelden de ervaringen van 1993 een rol, toen het hoofdbestuur in de zomer voorstelde dat vrouwen geen lid konden worden van de SGP en dit vervolgens niet alleen binnen maar ook buiten de partij - het was 'komkommertijd' - grote beroering verwekte. Het voorstel werd nu op Prinsjesdag naar buiten gebracht. Het hield in dat in de statuten naast het (gewone) lidmaatschap - dat alleen open zou staan voor mannen - ook de mogelijkheid van het buitengewone lidmaatschap opgenomen zou worden. Dit buitengewone lidmaatschap zou zowel door vrouwen als mannen bekleed kunnen worden. Buitengewone leden mochten geen bestuursfuncties in de partij vervullen, niet deelnemen aan stemmingen in de partij, niet worden afgevaardigd naar hogere partijvergaderingen en niet

kandidaat worden gesteld voor vertegenwoordigende lichamen (bijvoorbeeld de Tweede Kamer).

Het voorstel gaf aan kiesverenigingen waarvan de bestuursleden in gewetensnood zouden komen bij de instelling van het buitengewoon lidmaatschap voor vrouwen, de ruimte om dit lidmaatschap niet in te voeren. Gegadigden konden zich dan bij een andere kiesvereniging aansluiten. Het hoofdbestuur wees er nadrukkelijk op dat het buitengewoon lidmaatschap - anders dan een 'beperkt lidmaatschap' - geen lidmaatschap was als bedoeld in het Burgerlijk Wetboek. Er was geen mogelijkheid om naar een gewoon lidmaatschap over te stappen (zie *De Banier*, 21 september 1995).

Naar aanleiding van vragen op de regio-avonden die de SGP over dit onderwerp in oktober hield, gaf algemeen secretaris D. Nieuwenhuis als zijn persoonlijke opvatting, dat kiesverenigingen in hun huishoudelijk reglement nog zouden kunnen bepalen dat buitengewone leden gerechtigd zijn tot het bijwonen van vergaderingen en het deelnemen aan beraadslagingen, voorzover deze geen betrekking hebben op agendapunten met betrekking tot 'regeertaken' van de leden (zie *De Banier*, 2 november 1995).

Binnen de SGP was niet iedereen ingenomen met de voorstellen van het hoofdbestuur. Zo zond een groep van verontrusten een brief aan de partijleden met het verzoek om het hoofdbestuur voorstel af te wijzen, omdat het in strijd zou zijn met het besluit van de huishoudelijke ledenvergadering van 25 september 1993 ('Putten II'; zie *Jaarboek 1993 DNPP*, blz. 60). De verontruste SGP-ers vonden dat het hoofdbestuur een 'gekunsteld' onderscheid maakte tussen 'regeertaken' en 'beziinningstaken'. Bovendien achtten zij het zeer waarschijnlijk dat aanvaarding van het buitengewoon lidmaatschap een opstap zou worden naar een gewoon lidmaatschap.

Aan het einde van het jaar schreven de SGP-leden van de Eerste en Tweede Kamer en het Europees Parlement een brief aan het hoofdbestuur, waarin zij hun zorg uitspraken over de situatie waarin de partij verkeerde. De discussie over de positie van de vrouw, die naar de mening van de briefschrijvers veel te lang doorsleepte, werkte naar binnen toe verlamdend en polariserend en deed naar buiten toe afbreuk aan de mogelijkheden tot doorwerking van de staatkundig-gereformeerde beginselen. De parlementariërs deden een 'klemmend beroep' op het hoofdbestuur al het mogelijke te doen zijn voorstel in de huishoudelijke vergadering van januari 1996 te effectueren. Na overleg met de parlementariërs onderschreef het hoofdbestuur de strekking van hun schrijven en kwam er een gezamenlijke 'dringende oproep' aan de leden zich achter het voorstel van het hoofdbestuur te scharen (*De Banier*, 28 december 1995).

juridische procedures inzake de vrouw

In 1995 waren er een drietal uitspraken inzake juridische processen die tegen de

SGP in verband met haar besluit over het lidmaatschap van de vrouw waren aangespannen (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 81). Op 14 februari liet de Commissie Gelijke Behandeling (CGB) weten dat zij in deze zaak niet bevoegd was. Ten tijde van het SGP-besluit gold nog de Wet Gelijke Behandeling m/v (WGB m/v) en niet de op 1 september 1994 in werking getreden Algemene Wet Gelijke Behandeling. De WGB m/v had betrekking op arbeidsverhoudingen waarbij werkzaamheden plaatsvinden onder een gezagsverhouding of bij het uitoefenen van een vrij beroep. Nu had de indienster van de klacht, mevr. Y. Franssen uit Roermond, aangevoerd dat zij vanwege het feit dat zij geen lid mocht worden ook niet namens de SGP het beroep van volksvertegenwoordiger kon uitoefenen. Volgens de CGB had het beroep van volksvertegenwoordiger echter zo'n eigen karakter dat het niet onder de bovengenoemde werkingssfeer van de WGB m/v viel.

Op 1 november gaf de rechtbank in Den Haag een voor mevr. Franssen ongunstig vonnis in de civiele bodemprocedure die zij tegen de SGP had aangespannen. Opmerkelijk was dat de rechtbank haar eis om lid van de SGP te kunnen worden in de eerste plaats afwees omdat de procedure de rechtbank tot de conclusie had gebracht dat zij de grondslag van de SGP niet kon onderschrijven, wat een religieuze partij als de SGP wel van haar leden mocht verlangen. Daarnaast ging de rechter ook niet mee met de stelling van Franssen dat het recht om niet gediscrimineerd te worden zou prevaleren boven de vrijheid van godsdienst en die van vereniging. Er moest hier steeds 'een concrete belangenafweging' plaatsvinden. Mevr. Franssen besloot in hoger beroep te gaan, waarbij het Clara Wichmann Instituut financiële ondersteuning toezegde.

Op 13 december deed het gerechtshof in Den Haag uitspraak in het kader van de strafklacht die mevr. Franssen in 1993 tegen de SGP had ingediend. Zij had het gerechtshof om herziening gevraagd van het besluit van het openbaar ministerie om de SGP niet te vervolgen. Het gerechtshof honoreerde het verzoek niet. Het Hof meende dat de SGP weliswaar discrimineerde, maar niet op een strafbare wijze.

rapport Commissie Onderzoek Stemmenverlies

Ook het rapport van de Commissie Onderzoek Stemmenverlies (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 79) werd op Prinsjesdag naar buiten gebracht. Omdat de commissie en het hoofdbestuur geen overeenstemming konden bereiken over de eindtekst, werd besloten in *De Banier* (21 september 1995) alleen de aanbevelingen van de commissie te publiceren, alsmede de reactie van het hoofdbestuur.

In het rapport stelde de commissie onder andere dat het in de discussie over de vrouw '...denkbaar (was) geweest dat de lijsttrekker van de partij op consensus gerichte actie had ondernomen, teneinde de gemoederen in de partij tot rust te

brengen'. De commissie adviseerde dan ook dat de fractievoorzitter in de Tweede Kamer (dat wil zeggen de politiek leider van de SGP) over een ruim mandaat beschikt om zich in interne discussies te mengen. Ook vond de commissie dat de SGP zich duidelijker moest profileren als een interkerkelijke partij en dat het hoofdbestuur diende te bevorderen dat er in de partij binnen de door het beginselprogramma bepaalde grenzen ruimte zou zijn voor verschillen van inzicht. Verder moest ook in de bezetting van 'kanshebbende' plaatsen op de kandidatenlijst meer tot uitdrukking komen dat ook kiezers uit hervormd-gereformeerde en christelijk-gereformeerde kringen zich met de SGP konden identificeren. Ten aanzien van het gebruik van radio en televisie zei de commissie dat het tot de eigen verantwoordelijkheid van SGP-vertegenwoordigers diende te behoren om 'serieus rekening houdend' met de in de partij levende bezwaren, al dan niet in radio- en televisieuitzendingen te participeren.

Het hoofdbestuur steunde de commissie in haar visie op de verhouding tussen de verschillende 'flanken' in de SGP, maar vond haar opvattingen over de samenstelling van de top van de kandidatenlijst niet acceptabel. Ook het pleidooi van de commissie voor (enige) versoepeling ten aanzien van het gebruik van radio en televisie vond geen genade.

samenwerking met GPV en RPF

In mei zorgde R. Pasterkamp, hoofdredacteur van het SGP-jongerenblad *Ons Contact* voor enige opschudding. Hij schreef in dit blad dat Europarlementariër L. van der Waal (SGP) naar verwachting in het midden van 1996 opgevolgd zou worden door de RPF-er R. van Dam. Deze afspraak zou een onderdeel zijn van een geheim gehouden compromis, waarvan de terugtrekking van mevr. G. Visser-van Lente (RPF) van de gemeenschappelijke lijst van SGP, GPV en RPF bij de Europese verkiezingen van 1994 (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 72-74) de andere kant vormde. In *De Banier* van 18 mei kwam het hoofdbestuur van de SGP, mede namens de besturen van GPV en RPF, met een verklaring waarin gezegd werd dat er nooit sprake was geweest van geheim overleg en een compromis. Van der Waal had alleen vanwege zijn leeftijd een voorbehoud gemaakt voor het uitdienen van de gehele zittingsperiode. In het juli-nummer van *Ons Contact* verklaarde ook het bestuur van de LVSGS/SGP-jongeren de uitlatingen van Pasterkamp zeer te betreuren. Daarop legde Pasterkamp teleurgesteld zijn functie als hoofdredacteur neer.

Op 29 september organiseerde de SGP een congres over samenwerking. Uitgenodigd waren onder meer de leden van het hoofdbestuur, SGP-vertegenwoordigers in de Eerste en Tweede Kamer en het Europese Parlement, SGP-burgemeesters, raads- en Statenleden, gemeentesecretarissen en de fractiemedewerkers. Wethouder L.M. Verhoeks uit Barneveld zei in zijn inleiding dat lijstineenschuiving van SGP, GPV en RPF voor hem 'in geweten' niet aan-

vaardbaar was. Noordergraaf - die in het najaar burgemeester van Hardinxveld-Giessendam zou worden - verdedigde het standpunt dat lijstineenschuiving geoorloofd was wanneer de SGP daarbij herkenbaar bleef. De algemeen secretaris van de SGP, Nieuwenhuis, gaf een toelichting van het standpunt van het hoofdbestuur (zie ook *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 80). Hij zei onder meer dat wil een kiesvereniging van het hoofdbestuur toestemming krijgen om de naam SGP te voeren, er in ieder geval geen vrouwen op een verkiesbare plaats van de gemeenschappelijke lijst mogen staan.

internationale contacten

Van 23 tot 25 maart nam een SGP-delegatie in Cluj in Roemenië deel aan een conferentie over de minderhedenproblematiek. De conferentie was door de SGP belegd in samenwerking met de Hongaarse bevolkingsgroep in Roemenië. Op 29 en 30 september waren vijf SGP-ers aanwezig op een conferentie in Boedapest over het thema 'Democratie en rechtsstaat'.

verwante instellingen en publikaties

Eind 1994 verscheen een nieuwe, meer uitgebreide *Toelichting op het gemeenteprogram*. In 1990 had het hoofdbestuur een commissie ingesteld met als taak om de uit 1982 daterende toelichting te herzien.

Op 12 januari werd aan M. Dankers ter gelegenheid van zijn afscheid als voorlichtingssecretaris van de SGP een opstellenbundel aangeboden met als titel *Sterkte bij alles*. De redactie was in handen van J. Kol, medewerker van het partijbureau van de SGP en H.F. Massink, beleidsmedewerker van de Guido de Brësstichting, het studiecentrum van de SGP.

Tijdens de algemene vergadering in februari werd de nota van de Guido de Brësstichting '*Kan een SGP'er nog raadslid zijn? Over het dragen van bestuurlijke verantwoordelijkheid*' gepresenteerd. De nota was samengesteld door een werkgroep, waarvan C.S.L. Janse, voorzitter van het curatorium van de Guido de Brësstichting, voorzitter was en J. Mulder, directeur van dit studiecentrum, secretaris. De in de titel gestelde vraag wordt in de studie bevestigend beantwoord, onder meer via een behandeling van de problematiek van de ambtseed.

In mei gaf de Guido de Brësstichting het commentaar *Agrificatie (historische, politieke, technische en ethische aspecten)* uit. De auteurs waren J.H.W. van der Schild en D. de Wit, met medewerking van Massink. Twee maanden later stond de agrarische sector opnieuw centraal toen op 6 juli aan minister J.J. van Aartsen van Landbouw de nota *Met zorg boeren: SGP visie op de landbouw* werd overhandigd. Van de werkgroep die de nota samenstelde, was R.F. Maurits voorzitter en Massink secretaris/schrijver.

Op 20 mei organiseerde de Guido de Brèsstichting in samenwerking met de Stichting Voorlichtings- en Vormingscentrum van de SGP een congres over het thema 'Waar blijven de gemeenten?'.

In samenwerking met de Tweede-Kamerfractie van de SGP belegde de Guido de Brèsstichting op 20 november een bezinningsbijeenkomst over het onderwerp 'De SGP en het veranderende politieke spectrum'. Tot de sprekers behoorde Van der Vlies, die over de toekomst van de SGP sprak.

De SGP-jongeren organiseerden in 1995 een vijftal bijeenkomsten. Op 15 februari stond de verhouding tussen D66 en SGP centraal met een debat tussen het Tweede-Kamerlid Th.C. de Graaf (D66) en M. Houtman, lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland voor de SGP. Op 1 april spraken Van der Vlies en het PvdA-Tweede-Kamerlid A. Apostolou over het vreemdelingen-vraagstuk. Op 15 juni was er een studieconferentie over het thema 'Theocratie en democratie'. Het onderwerp werd behandeld door de Leidse hoogleraar theologie G.G. de Kruijf en J.A. Schippers, medewerker van de gezamenlijke fractie van SGP, GPV en RPF in het Europees Parlement. Op 24 november discussieerden drie Tweede-Kamerleden over het vraagstuk van de samenwerking tussen GPV, RPF en SGP: E. van Middelkoop (GPV), A. Rouvoet (RPF) en Van der Vlies. Op 30 november ten slotte was er een bijeenkomst over onderwijs.

Door de LVSGS/SGP-jongeren werden in 1995 vier 'Info-schetsen' uitgegeven. De eerste had werkloosheid als onderwerp en was geschreven door J.J. Grandia, tot mei bestuurslid van de SGP-jongerenorganisatie. W.A. Zondag, lid van de sectie Info-zaken van de LVSGS-SGP-jongeren tekende voor het thema 'extreem rechts en de SGP'. Dit geschrift wekte in eigen kring enige beroering omdat de auteur in zijn slothoofdstuk het standpunt van de SGP niet zuiver genoeg van dat van de CD zou hebben onderscheiden. De laatste twee schetsen behandelden het paarse kabinet (door W. Fieret en anderen) en de samenwerking tussen SGP, GPV en RPF (van de hand van Tanis).

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Het jaar 1995 verliep voor de VVD zeer voorspoedig. Bij de Statenverkiezingen behaalden de liberalen de meeste zetels. Op een verkiezingsbijeenkomst van de Vlaamse liberalen in Gent zei partijleider F. Bolkestein dat de VVD tot de 'belangrijkste en grootste partij' van Nederland kon uitgroeien. PvdA en CDA zouden volgens hem in grote ideologische verwarring verkeren. Met deze en andere uitspraken wist Bolkestein regelmatig de schijnwerpers van de publiciteit op zich te vestigen.

Provinciale Statenverkiezingen

Op 18 februari startte de VVD haar campagne voor de Provinciale Statenver-

kiezingen. De verkiezingsuitslag op 8 maart overtrof alle verwachtingen: met 207 Statenzetels (een winst van 91) werd de VVD bij deze verkiezingen de grootste partij van het land (zie tabel 1). 'Een dergelijke voltreffer had niemand van ons durven dromen', aldus Bolkestein (*Vrijheid en Democratie*, maart 1995).

Bij de onderhandelingen over de samenstelling van de colleges van Gedeputeerde Staten nam de VVD in alle provinciebesturen zitting. Het aantal gedeputeerden steeg van tien naar 25. In Gelderland was de VVD aanvankelijk door CDA, D66 en PvdA buitenspel gezet, ondanks de sprong van elf naar twintig Statenzetels. Als grootste partij eiste de VVD echter het recht op om bij de collegeonderhandelingen als voorzitter te fungeren. Mede onder druk van de publieke opinie kwam er uiteindelijk toch een college tot stand waarin de liberalen zitting hadden.

Eerste-Kamerverkiezingen

Op de buitengewone algemene vergadering van 25 maart werd de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer vastgesteld. Lijsttrekker werd F. Korthals Altes, oud-minister van Justitie in de eerste twee kabinetten-Lubbers (1982-1989). Hij zou de terugtrekkende D. Luteijn opvolgen als voorzitter van de senaatsfractie. Voormalig partijleider H. Wiegel bezette de derde positie. Verder stonden de oud-bewindslieden L. Ginjaar, G.M.V. van Aardenne, W.F. van Eekelen en D.J.D. Dees op verkiesbare plaatsen.

In maart adviseerde het bestuur van de CD aan zijn drie Statenleden om bij de verkiezingen voor de Eerste Kamer hun stem op de VVD uit te brengen. Volgens een verklaring vormde de reden hiervoor dat 'Bolkestein de problematiek rond de asielzoekers en het vreemdelingenbeleid, zoals die door de CD wordt voorgestaan, publiekelijk heeft onderschreven' (*de Volkskrant*, 16 maart 1995). De VVD distantieerde zich van deze 'steun' en wees op het feit dat zij op eigen kracht de grootste partij in de senaat zou worden.

Bij de Eerste-Kamerverkiezingen kreeg de VVD 23 zetels (zie tabel 2).

Op de partijbijeenkomst van maart had Korthals Altes toegezegd dat de liberale senaatsfractie het paarse kabinet voluit zou steunen. Niettemin stelde hij zich bij de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer die midden november werden gehouden, opvallend onafhankelijk op. Het correctief referendum zou pas de steun van zijn fractie verwerven, wanneer het kabinet op andere punten de VVD tegemoet zou komen. Korthals Altes noemde in dit verband onder meer een versnelde vermindering van de staatsschuld en versoepeling van het ontslagrecht.

buitenlands beleid

In februari 1995 mengde Bolkestein zich in de discussie over de herijking van het buitenlands beleid. Een nota hierover werd voorbereid door minister Van Mierlo van Buitenlandse Zaken. Met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking stelde

de VVD-leider voor om het gevoerde beleid eerst te evalueren en de uitgaven tot het jaar 2000 te bevroren. Volgens Bolkestein zou ontwikkelingshulp soms contraproductief werken, zoals in Tanzania. Verder meende hij dat met de norm van 0,7% van het BNP aan hulp kon worden volstaan (in plaats van de huidige 0,8%). Eerder al had de Tweede-Kamerfractie van de VVD erop aangedrongen om te bezuinigen op de begroting van PvdA-minister Pronk van Ontwikkelingssamenwerking, ten gunste van het defensiebudget. VVD-minister J.J.C. Voorhoeve van Defensie wees deze suggestie echter af. Later sprak hij zich ook uit tegen het door Bolkestein voorgestelde moratorium met betrekking tot de besteding van 'nieuw' geld voor ontwikkelingssamenwerking.

Op 25 februari pleitte Bolkestein op een onder auspiciën van de Europese Liberale en Democratische Fractie belegde bijeenkomst in Noordwijk ervoor dat het nationale belang een grotere rol in de Nederlandse buitenlandse politiek zou spelen. Niet alleen de ontwikkelingshulp, maar ook de Nederlandse bijdrage aan de Europese Unie moest worden verminderd. Daarnaast meende Bolkestein dat Nederland zich niet te veel moest oriënteren op de as Duitsland-Frankrijk. Binnen de VVD was niet iedereen het met de partijleider eens. Zo plaatsten de beide liberale Europarlementariërs G. de Vries en F. Wijsenbeek enkele kritische kanttekeningen.

Voortbouwend op de uitkomsten van deze discussiedag presenteerde in september de werkgroep 'Herijking', waarin een aantal partijcommissies vertegenwoordigd was, het VVD-advies *Herijking van het buitenlands beleid*.

asiel- en migrantenbeleid

In zijn rede in Noordwijk stelde Bolkestein ook dat Nederland te ruimhartig zou zijn wat betreft de opvang van asielzoekers. Volgens de VVD-leider zou Nederland in 1994 drie tot tien keer zoveel asielzoekers hebben opgenomen als andere landen van de Europese Unie.

Minister Pronk reageerde woedend en betichtte Bolkestein van stemmingmakerij. De leider van de CDA-delegatie in het Europees Parlement, oud-minister Maij-Weggen, vergeleek Bolkestein met F. Dewinter, de leider van het extreem-rechtse Vlaams Blok in België. De uitlatingen van Maij-Weggen, die werd gesteund door haar collega A.M. Oostlander, speelden een belangrijke rol in de campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen en vertroebelden de relatie tussen het CDA en de VVD (zie in deze Kroniek onder CDA). Ondanks deze kritiek hield Bolkestein voet bij stuk. In het televisiedebat tussen de fractievoorzitters van CDA, PvdA, D66 en VVD aan de vooravond van de Statenverkiezingen zei hij hardere maatregelen te wensen wanneer het aantal asielzoekers door de recentelijk aangescherpte wetgeving niet zou afnemen.

Op 16 maart kwam J. Rijpstra, de minderhedenspecialist van de Tweede-Kamerfractie van de VVD, met een plan om migranten over het land te spreiden om zo

getto-vorming in de grote steden te voorkomen. Volgens hem moest de woonplaats van migranten daartoe worden opgenomen in de zogenaamde inburgeringscontracten. Volgens Rijpstra zou er sprake zijn van 'gedwongen vrijwilligheid'. De voorstellen riepen veel kritiek op, ook binnen de VVD. Voorzitter A. Toor van de aan de VVD gelieerde Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD) vond het plan 'volstrekt belachelijk' (*NRC-Handelsblad*, 17 maart 1995). VVD-minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken toonde zich verwonderd over de suggestie en merkte op dat het spreidingsbeleid al lang praktijk was.

Op 22 maart hield de Tweede Kamer een door de PvdA en D66 aangevraagd spoeddebat over het immigratie- en minderhedenbeleid naar aanleiding van de uitlatingen van Bolkestein. De beide fracties stonden zeer kritisch ten aanzien van de opmerkingen van de VVD-leider. De VVD-fractie zei toe voortaan eerst met de coalitiepartners te zullen overleggen voordat zij met nieuwe voorstellen op dit terrein de openbaarheid zou zoeken. Tijdens het debat zei Bolkestein aan een aanscherping van het beleid geen behoefte te hebben.

Op 21 maart, een dag voor het spoeddebat, publiceerde het partijorgaan *Vrijheid en Democratie* een interview met Rijpstra, waarin werd gesteld dat het beleid van de VVD-fractie gericht moest zijn op beperking van de immigratie. 'Door de immigratie te beperken kan de integratie worden bevorderd en de criminaliteit krachtig worden bestreden', aldus het artikel. Een dag later verscheen een persbericht van hoofdredacteur R. Dijkman (eveneens afgedrukt in het aprilnummer van *Vrijheid en Democratie*), waarin zij meedeelde dat als gevolg van een redactionele vergissing ten onrechte een verband was gelegd tussen de beperking van de immigratie en de vermindering van de criminaliteit. Na lezing van de drukproef had Rijpstra het woord 'criminaliteit' vervangen door 'discriminatie', maar deze wijziging was in de uiteindelijke tekst niet doorgevoerd.

algemene ledenvergadering

Op 19 en 20 mei hield de VVD haar jaarlijkse algemene ledenvergadering. Op de agenda stonden onder meer het afscheid van Luteijn als voorzitter van de Eerste-Kamerfractie, de nota Bestuurlijke Organisatie en het door het hoofdbestuur opgestelde meerjaren-beleidsplan. De algemene vergadering besloot dit plan over te nemen. Ook stemde de vergadering in met een voorstel van de kamercentrale Leiden om de functies van algemeen secretaris en directeur van het partijbureau organisatorisch te scheiden. Op de algemene vergadering van 1996 zou een nieuwe onbezoldigd algemeen secretaris moeten worden gekozen. Na overleg met de kamercentralevoorzitters besloot het hoofdbestuur op 9 oktober tot die tijd VVD-penningmeester A.J. Korff tot waarnemend algemeen secretaris te benoemen. In zijn plaats werd R.G.P. Sandberg tot waarnemend penningmeester benoemd.

partijraden

Op de partijraad van 17 juni stonden de uitkomsten van de themadagen 'liberaal ouderenbeleid' en 'defensiebeleid' op de agenda. Op deze bijeenkomst kwam Bolkestein in aanvaring met minister Voorhoeve. De VVD-leider vond dat de Nederlandse VN-troepen in Bosnië zo spoedig mogelijk moesten worden teruggetrokken. Voorhoeve was het daar niet mee eens en liet weten de toestand in Bosnië niet hopeloos te vinden. Op 30 september had de traditionele 'Prinsjesdag'-partijraad plaats, over de kabinetsplannen voor het parlementaire jaar 1995-1996. Op de partijraad van 9 december werd gesproken over het beleidsplan van het hoofdbestuur voor 1996.

Bolkestein over de CPN

Op 26 juni verscheen in *Nieuwe Revu* een vraaggesprek met Bolkestein, waarin hij zei dat ex-communisten in vergelijking met oud-NSB-ers onvoldoende rekenschap over hun verleden zouden hebben afgelegd. In dit verband noemde de VVD-leider de namen van de gewezen communistische Tweede-Kamerleden mevr. I. Brouwer (werkzaam op het ministerie van Sociale Zaken als directeur emancipatiebeleid) en G. Schreuders (columnist bij *de Volkskrant*). Bolkestein vond het 'moeilijk verteerbaar dat die mensen er verdomd makkelijk - tè makkelijk - vantussen zijn gekomen'. Bolkesteins uitlatingen kwamen hem op veel kritiek te staan. Minister en partijgenoot Dijkstal noemde de vergelijking tussen CPN en NSB er één 'die ik niet een-twee-drie zou maken' (*de Volkskrant*, 27 juni 1995). P. Rosenmöller, de fractievoorzitter van GroenLinks (waarin de CPN in 1991 was opgegaan), schreef een open brief aan de VVD-fractie waarin hij deze vroeg om te erkennen dat deze uitspraken niet door de beugel konden. Bolkestein gaf daarop te kennen dat hij zijn uitspraken op persoonlijke titel had gedaan en dat hij niet de bedoeling had gehad om oud-CPN-leden te kwetsen door hen met NSB-ers te vergelijken. Toen hij vernam dat Schreuders enkele jaren geleden in zijn autobiografie *De man die faalde* uitgebreid afstand had genomen van zijn communistische verleden, trok hij zijn beschuldigingen aan Schreuders' adres in.

partijlidmaatschap en ledenwerving

Op de algemene ledenvergadering in mei werd veel aandacht besteed aan ledenparticipatie en -werving, aan de hand van het door het hoofdbestuur opgestelde meerjaren-beleidsplan en de nota Bestuurlijke Organisatie van de gelijknamige commissie. Deze commissie was in september 1993 ingesteld en stond onder het voorzitterschap van de politicoloog U. Rosenthal. Haar taak was

na te gaan hoe de partijorganisatie kon worden aangepast 'in termen van effectiviteit en efficiënte communicatie'. Vlak voor de algemene vergadering van mei 1994 presenteerde de commissie haar rapport *In alle duidelijkheid* aan het hoofdbestuur. Hierin werden aanbevelingen gedaan hoe de VVD een 'kwaliteitspartij' kon worden, waarin met minder leden meer werd gedaan. De reacties die de bespreking van het rapport binnen de partij opleverde, werden door de commissie in een advies aan het hoofdbestuur verwerkt. In aansluiting hierop stelde het hoofdbestuur onder meer voor om nieuwe varianten op het partijlidmaatschap te onderzoeken (bijvoorbeeld donateurs of jeugdleden).

partijbijeenkomsten

Op 22 april hield het hoofdbestuur een themadag over het defensiebeleid. Centraal stond de vraag welke rol internationale organisaties als de NAVO konden vervullen in het tijdperk na de Koude Oorlog.

De partijcommissie Volksgezondheid organiseerde op 11 mei een zogenaamd 'flitscongres' met als onderwerp de 'kwaliteit van zorg en autonomie van de patiënt'.

Op 25 november belegde het hoofdbestuur een themadag over energiebeleid en milieu. Aan de orde kwam onder meer de vraag hoe economische ontwikkeling kon samengaan met een leefbaar milieu.

verwante instellingen en publikaties

Op 1 maart verscheen *Het heft in handen*, een bundel beschouwingen van VVD-leider Bolkestein. Aan het einde van het jaar publiceerde G.A. van der List, medewerker van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting - het wetenschappelijk bureau van de VVD - het boek *Ach Jezus, een intellectueel*. Hierin was een aantal columns uit voornamelijk *de Volkskrant* gebundeld.

Op 17 en 18 maart hield de Organisatie Vrouwen in de VVD haar congres. Gespreksonderwerp was de toekomst van de gezondheidszorg.

De JOVD hield in 1995 een aantal bijeenkomsten. Zo werd op 22 en 23 april een landelijk themacongres gehouden over de legalisering van drugs. Op de jaarlijkse algemene vergadering van 27 en 28 mei werd gesproken over het onderwijs. Op 18 en 19 november kwam op de najaarsvergadering onder meer de criminaliteit aan de orde.

In Stockholm had op 5-7 juli het congres van de Europese Liberaal-Democraten (ELD) plaats. Thema was de Intergouvernementele Conferentie die in 1996 zou worden gehouden.

De partijcommissie Belastingen stelde in het najaar een notitie op over de invoering 'van een faciliteit tot fiscaal geruisloze terugkeer uit de besloten vennootschap'. De partijcommissie Financieel-Economische Zaken/Midden- en

Kleinbedrijf publiceerde een rapport over de privatisering van overheidstaken. Op 3 en 4 november hield de VVD-Bestuurdersvereniging haar jaarlijkse congres. Op deze bijeenkomst werd de balans opgemaakt van veertien maanden 'paars'. Tot de sprekers behoorde minister van Binnenlandse Zaken Dijkstal. In het kader van de 'Leergang Gemeenteraad' (een samenwerkingsproject van de Haya van Somerenstichting, de VVD-Bestuurdersvereniging en de Organisatie Vrouwen in de VVD) werd op 25 november een seminar over het lokale onderwijsbeleid gehouden. De partijcommissie Onderwijs leverde eveneens een bijdrage. De Teldersstichting publiceerde in 1995 een tweetal geschriften. Een werkgroep bestaande uit P.B. Cliteur, R. Hansma, A.A.M. Kinneging en Van der List, die werd geleid door Teldersstichting-directeur K. Groenveld, tekende voor het rapport *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme. Bespiegelingen over communitarisme, liberalisme en individualisering*. Hierin wilden de auteurs afrekenen met de gedachte dat liberaal beleid maatschappelijke desintegratie in de hand zou werken. Onder redactie van P.G.C. van Schie verscheen *Tussen polarisatie en paars*. In deze bundel werd ingegaan op de verhouding tussen sociaal-democraten en liberalen in de periode 1894 (toen de SDAP werd opgericht) - 1994 (toen de paarse coalitie tot stand kwam). Op 21 december belegde de Teldersstichting een bijeenkomst over dit onderwerp.

personalia

Op 11 januari overleed K. van Dijk, lid van de Tweede-Kamerfractie van de VVD van 1963 tot 1976.

Op 24 januari overleed K. van der Pols, partijvoorzitter van de VVD in de jaren 1963-1969. Bij zijn vertrek als voorzitter was hij tot erelid van de VVD benoemd. Op 4 mei overleed G.W. Keja. Hij was van 1971 tot 1989 lid van de Tweede Kamer.

Met ingang van 1 juli legde burgemeester E.H.T.M. Nijpels, partijleider van de VVD in 1982-1986 en minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer in het tweede kabinet-Lubbers (1986-1989) zijn functie als burgemeester van Breda neer. Hij werd president-directeur van de Twaalf Provinciën Landelijke Arbodienst in Den Haag.

R.W. de Korte beëindigde op 25 augustus zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer. Hij werd vice-voorzitter van de Europese Investeringsbank. De Korte was lid van de Tweede Kamer in de jaren 1977-1986 en 1989-1995. Van 1986 tot 1989 was hij vice-premier en minister van Economische Zaken in het tweede kabinet-Lubbers.

Op 10 augustus overleed oud-minister G.M.V. van Aardenne. Van Aardenne was minister van Economische Zaken in het eerste kabinet-Van Agt (1977-1981) en het eerste kabinet-Lubbers (1982-1986). Van dat laatste kabinet was hij tevens

vice-premier. Van 1971 tot 1977 en van 1981 tot 1982 was hij Tweede-Kamerlid. In 1994 baande hij als informateur mede de weg voor het kabinet-Kok. Op 13 juni 1995 was Van Aardenne geïnstalleerd als lid van de Eerste Kamer. Op 24 december overleed mevr. J.F. Schouwenaar-Franssen. Zij was van 1963 tot 1965 minister van Maatschappelijk Werk in het kabinet-Marijnen. Van 1956-1963 en 1966-1971 maakte zij deel uit van de Eerste-Kamerfractie van de VVD.